

İLBER ORTAYLI

Türkiye'nin Yakın Tarihi

TÜRKİYE'NİN YAKIN TARİHİ
İlber Ortaylı

TİMAŞ YAYINLARI | 2392
Tarih İnceleme-Araştırma Dizisi | 25

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Emine Eroğlu

EDİTÖR
Adem Koçal

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

I. BASKI
Eylül 2010, İstanbul

9. BASKI
Temmuz 2011, İstanbul

ISBN
978-605-114-316-3

TİMAŞ YAYINLARI Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No:5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir. İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

TÜRKİYE'NİN YAKIN TARİHİ

İlber Ortaylı

1947 yılında doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1969) ile Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Chicago Üniversitesi'nde master çalışmasını Prof. Halil İnalcık ile yaptı. "Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler" adlı tezi ile doktor, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu" adlı çalışmasıyla da doçent oldu. Viyana, Berlin, Paris, Princeton, Moskova, Roma, Münih, Strasbourg, Yanya, Sofya, Kiel, Cambridge, Oxford ve Tunus üniversitelerinde misafir öğretim üyeliği yaptı, seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16. ve 19. yüzyılı ve Rusya tarihiyle ilgili makaleler yayınladı. 1989-2002 yılları arasında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İdare Tarihi Bilim Dalı Başkanı olarak görev yapmış, 2002 yılında Galatasaray Üniversitesi'ne geçmiştir. Halen Topkapı Sarayı Müzeler Müdürlüğü Başkanı görevini de yürütmektedir. İlber Ortaylı, Uluslararası Osmanlı Etüdleri Komitesi Yönetim Kurulu üyesi ve Avrupa İranoloji Cemiyeti üyesidir.

Yayınevimizdeki Diğer Eserleri

İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı
Gelenekten Geleceğe
Osmanlı Barışı
Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu
Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 1
Son İmparatorluk Osmanlı / Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 2
Üç Kıtada Osmanlılar / Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 3
Tarihimiz ve Biz / Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 4
Tarihin Sınırlarına Yolculuk
Osmanlı Toplumunda Aile
Osmanlı Mirası (Taha Akyol ile)

ÖNSÖZ

19. yüzyılda modernleşen ve medeniyet çizgisini değiştiren üç tane imparatorluk vardır; Osmanlı, Rusya ve İran. Uzaktaki Japonya'yı bu coğrafî çevrenin dışında kendine özgün şartlarıyla değerlendirmeye almamız doğru olmaz. Hem de bu dalın uzmanı değiliz. Bunlardan Rusya, Hıristiyan dünyanın parçası olmasına rağmen Batı tarafından Bizans ve doğulu olarak görülmüştür. Rusya 18. yüzyıldan beri (ve mutlaka çok daha evvelinden) Batı medeniyetini benimsemiş ve bir asır sonra bu medeniyetin ana unsurlarından biri haline gelmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen Rusya ile Batı arasındaki gerilim sona ermemiştir.

Aynı şeyi Osmanlı Türkiyesi için de söylemek mümkündür. Osmanlı modernleşmesi askeri zaruretin sonucudur. Hayatın bütün kompartımanlardaki Batılılaşma bu temel gereksinmeyi ve zorunluluğu izlemiştir. Şüphesiz aynı şeyi İran için de söylemek mümkündür. Kendi geleneksel kültürünün zenginliğine rağmen bu üçü arasında sanayileşme ve üretim düzeyi bakımdan farklılıklar vardır ve İran özgün geleneksel kültürüne rağmen Batı dünyasının altyapısal modernleşmesi kadar Rusya'nın ve hatta Osmanlı'nın altyapısal modernleşmesine geç ayak uydurmaktadır.

Şüphesiz yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamıdır. Cumhuriyetin ideolojisi ve rejimi kendine özgün bir dünyada özgün sorunlarla ortaya çıkmaktadır. Bizim kuşak bu sorunlu hızlı değişim dönemini yaşamıştır. Türk çağdaşlaşmasının gözlemcileri, tanıkları olarak bazı değerlendirmeleri yapmak hakkımız ve görevimizdir.

Çağdaşlaşmamızdaki anayasal, dış politik ve kültürel kurumlardaki bazı sorunları burada kısa makalelerle ele aldık. Türkiye'nin yakın tarihi üzerine notlardan oluşan bu çalışma hiç şüphesiz ki bu alandaki diğer çalışmalarımın

bir özet takdimidir. Kitabın basımında ve düzenlenmesinde yardımcı olan Timaş Yayınları'na ve Adem Koçal'a teşekkür ederim.

İlber Ortaylı
Topkapı Sarayı Müzesi

I.
ANAYASA TARİHİMİZ

İKİ ASIRLIK ANAYASA TECRÜBEMİZ

Anayasalar siyasi bir kuruluş olan devletin ana örgütlenmesindeki doktrin ve ilkelerin yansıdığı belgelerdir. Belgelerden söz ettik ama belge halinde ortaya çıkmayan anayasal sistemler de vardır; yeryüzünün en eski ve mükemmel demokrasisi Britanya için anayasa belgesinden söz edemeyiz fakat mükemmel işleyen bir anayasal mekanizması vardır. Bazı bükülmez kural ve kurumlar bir parlamento kararma, hatta hükümdarlık ile meclis arasındaki bir sözleşmeye bile dayanmaz; tarihin akışı içinde oluşan adetler ve karşılıklı kabul edilen davranışlardır.

Amerikan devriminin ve Fransız ihtilalcilerinin beyanname ve sözleşmeleri çarpıcı anayasal belgelerdir. Hele Amerikan anayasası değişikliklerin ancak eklerine konduğu, orijinaline el sürülmeyen bir belgedir. Fransız anayasası kaç defa değişti; ruhunun aynı kaldığı iddia ediliyor. Öyle mi?

Anayasaların toplumu ileriye götüren, öncülük eden belgeler mi, yoksa o toplumun düzeyini yansıtan yapılanmalar mı olması gerekir, bu tartışılır. Sovyetler Birliği anayasası komünizm yolunda ilerleyen bir toplumun, o andaki durumunu ve yapılanmasını yansıtan bir belgeydi. Nitekim siyasi ve idari hayatta politikayı belirleyen yöneticiler, ikide bir “Anayasanın falanca maddesine göre açıktır ki...” üslubuyla değil, “Marksizmin, Leninizmin ilkelerine göre gayet açıktır ki...” üslubuyla konuşurlardı.

Cezayir anayasası devletin kuruluşu sırasında gayet kısa bir belgeydi. Buna karşılık 60 yıllık Hindistan’ın halen yürürlükte olan ve titizlikle itaat edilen anayasası ise inanılmaz ayrıntıları içeren kocaman bir kitaptır. Bu muazzam ve renkli kıtayı bir arada tutan, varlığını devam ettiren akide ve prensipler bu anayasaya işlenmiştir.

Dünya devletlerinde anayasayı dilinden düşürmediği halde rafta tutanlar

vardır. Zaten itaat edilse de, bir anayasadan bekleneni vermeyecek anayasalar da vardır. Bazı anayasalarda seçim mekanizması ile bağdaşmayan kurumlar yer alır. Bunlar bir grubun hakkını sınırlayanlar olduğu gibi, aksi durumlar da sözkonusu olmuştur. Mesela şaşılacak şey, İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasasında nüfusu çok az olan Zerdüşti, Yahudi ve Ermeni cemaatlerine birer veya ikişer mebusla mecliste temsil hakkı verilir. Sovyetler Birliği'nde de her azınlığın gazete, kitap çıkarma hakkı vardı. Bu nedenle Nâzım Hikmet'in şiirlerini 75 adet basmakla övünen azınlıklar vardı; nüfusları o civardaydı.

Dünyada her anayasa mükemmel ve uygulanıyor demek değildir; bazı anayasaların uygulanabilirliği tartışılırdı. Nitekim yakın geçmişte kardeş Pakistan'ın şeriat ışığında hazırlanan anayasaları çatışma ve anlaşmazlık yaratan denemelerdi; hepsi de askeri darbe ve örfi idare kanunları ile rafa kalktı.

Oysa daha 19. asırda Ahmet Cevdet Paşa "İslam devletinin anayasası kelamdır" demişti. Bu hükmü hemen bir bağnazlık diye değerlendirmeyelim. 19. yüzyıl dünyasının bol gürültülü ama kof anayasa metinlerine bakıp İngiliz parlamentarizmine ve sistemine takdiri açık olan bir düşünürün Islâm dünyası için özlediği anayasal sistemi ifade etmekteydi. Türkiye'de Britanya tipi bir parlamentarizm mümkün olabilir miydi? Cevabı tarih verdi: Hayır... İki asırlık anayasal tecrübelerimizi küçümsemeye kimsenin hakkı yoktur ama herkesin yolu kendine göredir.

1839 Tanzimat Fermanı bir anayasal gelişmedir. Çünkü imparatorluk tebaasının dinini kamusal hizmetlere ve katılıma yansıtma konusunda eşitlik getiriyordu. Asıl önemlisi vergi meselesinde kanuna dayanılıyor, ceza ve muhakemata insan hayatı açısından teminat getiriliyordu. Bu kurumlar 1856 Islahat Fermanı ile daha da geliştirildi.

Kimse bu iki belgenin kâğıt üzerinde kaldığını iddia etmesin; imparatorluğun idari ve hukuki coğrafyası değişmeye başlamıştı. Kuşkusuz hemen İngiltere ve Fransa kılığına girmedik ama milliyetler çağında imparatorluğun her köşesinde bir yangın vardı ve gene de tebaa-ı şahane gerçek tebaa olma yolunda ilerliyordu.

Gerçek şu ki "anayasa olsun veya olmasın" diyenler arasında 1848 Avrupa'sının her yerinde kan dökülüyordu. Rusya ve Avusturya bu fikre en tahammülsüz olanları, hatta milliyetçi ve liberal ayaklanmaları birlikte bastırdılar. Osmanlı onların karşısındaki insanları bu ülkeye kabul edip görev

ve rütbe vermekte hiçbir mahzur görmedi.

19. yüzyılın Rusya'sında liberal bir anayasa istemek bile hoş görülmez bir zındıklıktı. Aslında Bolşeviklerin karşıtı ve muhafazakâr bir parti olan KADET (yani anayasacı demokrat) partisi iktidarı yarım yamalak elde edene kadar 1905 ve 1917 ihtilali yaşandı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise anayasa sanıldığının aksine dehşet uyandıran bir metin değildi. 1876'da İstanbul'da Tersane Büyükelçiler Konferansı toplandı ve kaynayan Rumeli'nin sorunlarını tartışırken, "Siz despotsunuz, ıslahat yapın, yoksa Balkanlardaki halklara özerklik verin" diyorlardı. Hariciye Nazırı Savfet Paşa bunalımlı anda, bir sabah "Şu duyduğunuz top sesleri Osmanlı Devleti'nin artık anayasal bir monarşi olduğunu ilan ediyor, her şey düzelecek" dedi.

Toplantı dağıldı ama kimse pek oralı değildi. "Görelim bakalım nasıl bir meclis kuracaklar, özgürlükleri nasıl uygulayacaklar?" diyorlardı. Rusya sefiri ise "Siz ne yaptığınızı sanıyorsunuz, yani bu konferansın çalışmasını bu yolla önleyeceksiniz. Rusya imparatorluğunu Avrupa'da anayasasız ve parlamentosuz tek ülke olarak bırakma ayıbına iteceksiniz. Bu teşebbüsünüz size pahalıya mal olacaktır" dedi. Çok geçmeden 1877 Türk-Rus Savaşı patladı. Meşrutiyetçilerimiz anayasalarına (Kanun-u Esasi) ve İngiltere'ye çok güvenip bu harbe girmekte fazla tereddüt etmediler. 1877 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı da bu savaş nedeniyle tarihte kaldı.

1876-1908: ANAYASA TARİHİMİZİN İKİ DÖNÜM NOKTASI

1876 Anayasası'nın yani Kanun-u Esasi'nin toplanmasını emrettiği Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877'de toplandı. İmparatorluğun yedi iklim dört bucağından gelen mebusların bazıları bu kadar renkli bir kalabalığı ilk defa görüyordu, bu bir imparatorluktu. Reis Ahmet Vefik Paşa valiliklerinden edindiği hoyrat bir üslupla meclisi yönetiyordu. "Söyledik ya, bu böyle olacak" gibi cevaplarla söz kesiyordu, hatta bir Rum milletvekilini "Otur yerine eşek herif" diye haşladı.

Valiliği zamanına has bu tavrı; imparatorlukta yaygın seçim yapılamadan, her vilayetin seçilmiş sayılan vilayet idare meclis üyelerinden bazılarının mebus diye başkent İstanbul'a yollanmalarından ileri geliyordu. "Bu mebuslar acaba nasıl toplanacaklar?" diye küçümseyerek soran diplomatlardan bazıları; "Pekâlâ meclisin oturumlarında bir müzakere alışkanlığı olduğu görüldü. Mebuslar oturdukları yerlerden soru soruyor veya müdahalede bulunuyorlar" diyordu. Anlaşılan vilayet idare meclislerinin toplantı geleneğini hem mebuslar, hem de Reis Ahmet Vefik Paşa sürdürmekteydi.

1876 Anayasası siyasi partiler, dernekler gibi kuruluşlar üzerinde hüküm beyan etmiyordu. Şurası bir gerçek ki, imparatorluk o tarihe kadar bu gibi kuruluşları da tanımıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi grup, Balkanlar da ayaklanan gizli ihtilal çeteleri demekti. Şurada burada bir araya gelen siyasi aydın kümelerinin bile ne derecede bir kulüp olduğunu bugün tarihçiler tartışıyor.

O gün toplanan milletvekillerinin içinde Türkçe bilmeyenler bile vardı. Gelecek için seçim kanunu tartışılırken, “milletvekillerinin Türkçe bilme mecburiyeti” hükmüne Arap mebuslar itiraz etmiş, Ahmet Vefik Paşa da “Aklınız varsa dört yıla kadar öğrenirsiniz” demişti. Bugün bizim için şaka gibi görünen bu manzaralar aslında bir eski meclis geleneğine dayanan, bir çağdaşlaşmanın başlangıcını teşkil eden ve adeta yeni bir gelenek doğuran davranış biçimleridir.

Anadolu mebusları İstanbul’dan gelenlere, “Biz Tanzimat başlangıcından beri seçim denen adeti iyi biliriz, siz daha ilk defa gördünüz” diyorlardı ki, doğruydu. Anadolu eşrafı idare, belediye meclislerine, çeşitli çalışma kurullarına seçim yapma alışkanlığını edinmişti. Şurası bir gerçek, temsilcilik alışkanlığı ve süresi bakımından bu adamlar, her yasama döneminde üyelerin üçte ikisinin değiştiği bugünkü meclislerimizden çok daha tecrübeliydi.

Bir konu daha var; Türk-Rus Savaşı sürerken bile bu mecliste dış politika tartışıldı. Oysa bundan sonra 1965 dönemine kadar dış politika bizim meclislerimizde pek tartışılmayan konulardandır. 1877 Mebuslar Meclisi’nin üçte biri gayrimüslim üyelerden oluşuyordu. Bu 19. yüzyıl için bir devrimdir. Hiçbir ülkede hakim dinin dışındakilere bu kadar yüksek bir temsil hakkı verilmemişti. Hatta sonraki Rus Duma meclislerinde birkaç Müslüman mebus olduysa da, Yahudi mebus yoktu.

II. Abdülhamit bu yapısından dolayı savaş zamanındaki olumsuz rolünü bahane ederek meclisi dağıttı. Ayan Meclisi, yani Senato’nun üyeleri de Mebuslar Meclisi kadar Hıristiyan ve Türk olmayan üyeleri içeriyordu fakat Ayan Meclisi dağıtılmadı. Kaydı hayat şartıyla tayin edilen Ayan üyeleri, II. Meşrutiyet yıllarında bile Rum Patrikhanesinin logoteti ünlü Logofet Bey gibi görevini sürdürdü.

Hekim Marko Paşa da Ayan azasındandı. II. Abdülhamit her şeyi yasak ediyordu, matbuat da bilindiği gibi sansür altındaydı ama anayasaya göre “Matbuat kanun dairesinde serbesttir”. Yine bu anayasanın acayip sayılabilecek ünlü 112. maddesine göre, padişah ammenin selameti için gerekli gördüğünü yargısız sürgüne yollayabilirdi.

Anayasanın babası diye ilan edilen, fakat anayasa tekniklerinden ve hukuk metinleri hazırlamaktan pek haberdar olmadığı anlaşılan, aslında sadece bizim imparatorluğumuzun değil, bütün Avrupa’nın en büyük valisi Mithat Paşa, sadrazamlığına bakılmadan ve daha meclis toplanamadan, Gülcemal vapuruyla yurtdışına sürüldü.

II. Abdülhamit metnin zayıf bünyesinden yararlanarak, meclis toplanmadan anayasal rejime ilk oyununu oynamıştı. Anayasa tabii ki kaldırılmadı, kaldırılmasının lüzumu yoktu. Kanun-u Esasi devlet yıllıklarında devamlı olarak başköşede yer aldı.

Bu saydığımız nedenlerden dolayı 1908 Temmuz'unda Makedonya'da ayaklanan askerler Kanun-u Esasi'nin "ilanını" değil, bazı maddelerinin yeniden yürürlüğe konmasını istemişlerdir; daha doğrusu Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını.

Anayasada yapılan yeni değişiklikler, hükümet denen kurumu ortaya çıkardı; çünkü 1876 (Hicri 1293) Anayasası'na göre hükümet; meclis seçemez, sadrazamı ve nazırları padişah tayin ederdi. Bu Prusya modeliydi ve bizim eski Osmanlı ananesine de uygundu. Burada bir noktayı önemle belirtelim; herkes 1293 (1876) Anayasası'nın örneği olarak Belçika'yı veya rahmetli Coşkun Üçok Hoca gibi Prusya'yı gösterdi. Oysa hepsidir. Komisyon bütün anayasaları çevirtip önüne koymuştu. Osmanlı, itfaiye nizamnamesi için dahi aynı yolu izlerdi. Ananeyle alakası olmayan bir yenilik; toplanan Heyet-i Vükela'nın hiyerarşisinde sadrazamdan sonra şeyhülislamın yer almasıydı. Oysa eski imparatorlukta şeyhülislam efendi, yani bir başka deyişle başkent İstanbul'un müftüsü, Divan-ı Hümayun üyesi değildi. 1908 tadilatında da şeyhülislamın yerine kimse el süremedi.

1908 değişiklikleriyle basın hürriyeti getirildi. Matbuat hürdü ama bir müddet sonra Galata Köprüsü üzerinde gazeteciler İttihatçıların fedaileri tarafından vurulmaya başlandı. Siyasi partiler yani fırkalar ve kulüpler, hatta amele cemiyetleri mantar gibi türedi ama gerçek anlamda bir tek siyasi parti vardı ki Balkanlar'ın komitacı geleneğinden geliyordu: İttihat ve Terakki Cemiyeti.

Cemiyet kısa zamanda her şeye hâkim oldu, ikinci seçimler "sopalı seçim" diye anıldı, bir müddet sonra hiç tahammül edemedikleri için meclisi tatil ettiler. İmparatorluk yıllarca "kanun kuvvetinde kararnameler" ile yönetildi. Tabii diktatör yönetimlerin kendine göre avantajı davardır; bürokrasi, ordu ve eğitim II. Meşrutiyet yıllarında modernleşti. İttihatçılar vatanseverdi, bu onların hem gücüydü, hem de hatalarının bir nedeni...

23 NİSAN 1920:
YENİ MECLİS, ESKİ ANAYASA

İttihat ve Terakki Fırkası 1918'in sonunda kaybedilen savaşın ardından kendini feshetse ve önderleri yurtdışına iltica etse de, Türk siyasi hayatından çekilmiş değildir. İttihatçılık bir "şiar" yani misyondur ve İttihatçı demek hayatları pahasına dayanışma içinde olan yoldaşlar topluluğu demektir.

Yolları ayrılmış olsa dahi, yoldaşların sorumlulukları bir ölçüde devam ederdi. 1926'da idam edilen ünlü Maliye Nazırımız Mehmet Cavid Bey'in oğlu, hepimizin tanıdığı Şiar Yalçın 1, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey büyütmüştür. Aynı zat, evvelce beraber oldukları fakat sonra yolları ayrılıp muhalif cepheye geçen ve İzmit'teki feci hadisede linç edilen Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in kendisine sığınan eşini ve oğlunu himaye etmiş ve yurtdışına göndermiştir. Bu çocuk ünlü büyükelçimiz Zeki'dir (Kuneralp).

İttihatçılar nerede olursa olsun birbirleriyle ilişkileri olan, belirli zamanlarda ortak hareket edebilen bir zümreydi. İstanbul'daki Fransız işgal komutanı Franchet Desperey "her şeye rağmen bütün dinamizmin miskin ve çürük ihtiyar Türklerde değil, bu genç Türklerde olduğunu" haklı olarak belirtmiştir. Cumhurbaşkanımız Celal Bay ar, Demokrat Parti'nin baş kurucusudur ama "Benim partim" diye söz ettiği Demokrat Parti değil, "İttihat ve Terakki" idi ve o Yassıada'da dahi İttihatçıydı.

Hiç kuşkusuz önde gelen İttihatçılar dışarıdaki Enver Paşanın yanında olsalar da, geniş üye zümresi her yerde Ankara'daki hükümetin etrafında toplandı. Partinin asıl unsurları Enver ve Talat Paşanın adamlarıydı. Ankara'ya Enver'i getirmek için her türlü siyasi manevrayı denediler ama eski İttihatçılar Milli Mücadele'ye katıldı. Mütareke İstanbul'unda devlet ve

cemiyet hayatı acaba nasıldı?

Osmanlı imparatorluk toprakları yani Memalik-i Mahrusa mütareke anında tespit edilen sınırlara rağmen, daha geniş ölçüde işgal edildi. Yakındaki barış anlaşması açıkçası küçülmüş bir Osmanlı ile yapılmak isteniyordu. Asıl önemlisi başkent işgal altındaydı, padişah ve hükümet oradaydı fakat kentin statüsünün ne olacağı tartışılıyordu.

İşgale rağmen devletin hükümranlığı devam ediyordu. Şüphesiz her bakanlık (nezaret) ve her devlet ofisi işgalcilerin denetleme ve müdahalesine açıktı. Mesela Osmanlı arşivlerine bile bakıldı ve o zaman "Ermeni tehciri" ile ilgili önemli deliller çıkaramadılar. Osmanlı başkentinde sefaretler ve sefirler vardı. Örneğin parçalanan Rusya'nın bünyesinden çıkan Ukrayna ve Azerbaycan sefirleri İstanbul'daydı. Sonradan Sovyetleşen Azerbaycan'ın sefiri Abilof Yoldaş ise Ankara'ya gönderildi.

Osmanlı Devleti'nin sefaretleri de dış dünyada temsile devam etti; yenilmiş ordumuz dağıtılmış değildi ama silahlara el konmuştu ve gözetim altındaydı, bütün nezaretler de öyleydi. Ama devlet ve bürokrasi 1920'den itibaren Ankara'nın emrine girecek unsurları derhal çıkardı.

Asıl önemlisi Maraş, Antep, Urfa ve Çukurova'daki yenilgisinden sonra Fransa, işgali pek yürütemeyeceğini anlamıştı. Britanyalı müttefiklerinin tavrı Fransa'yı Anadolu tarafına itti. İtalya ise harbin bittiği anda müttefikleri İngiltere ve Fransa'nın açgözlü ve nankör(!) tutumlarının ne olduğunu gördüğünden ve bilhassa Batı Anadolu'da Yunanistan'ın kendi çıkarlarına karşı bu iki devlet tarafından kullanılmasından dolayı çoktan Ankara'daki Milli Mücadeleyi desteklemeye hazırdı.

Başkentimizde sadece Britanya ve yerli destekçilerinin yarattığı terör esiyordu. Sur içindeki İstanbul Fransızlarındı ve burada Anadolucu gruplar daha rahat hareket edebiliyordu. Kadıköy bölgesinde ise İtalyanlar vardı. Karışmama ve iyi geçinme ilkesini ilan ettiklerinden, İngiliz işgal komutanlığı Üsküdar ve demiryol boyuna el atmıştı.

İstanbul'da ise görülmemiş bir fakirliğin yanı sıra sefahat, sanat hayatı, değişik siyasi partiler ve sendikalaşma hareketi de görülüyordu. Siyasi tarihçiliğimizde bunu merhum Profesör Tarık Zafer Tunaya yeterince tasvir etmiştir.[1]

19 Mayıs 1919'da Samsun'dan başlayan hareket, Erzurum ve Sivas kongreleri bizim siyasi hayatımızda yeterince incelenmiş değildir. Merhum

milletvekili Mahmut Goloğlu'nun III. Meşrutiyet diye bahsettiği bu dönem; İstanbul'daki hükümete karşı padişah ve halifenin hukukunu korumak adına yapılmış bir darbeydi ve parlamento kurumu ile meşruiyet esaslarına aşırı dikkat gösteriyordu.

1876 Kanun-u Esasi'si anayasal bir monarşinin belgesiydi. Bu hükümet ise meclis üstünlüğüne dayanan, anayasacıların konvansiyönel dedikleri bir sistemin hükümetiydi. Şunu belirtmek gerekir; Damat Ferit Paşa'nın kısa süren hükümetleri dışında İstanbul'da kurulan hükümetlerin zaman zaman bir ölçüde Ankara ile uzlaşmaya, hiç değilse zıtlaşmamaya gayret ettikleri açıktır. Mesela Ankara Antlaşmasından sonra Paris'te Ankara hükümeti de bir elçilik açtı. İstanbul hükümetinin temsil edildiği imparatorluk sefareti de oradaydı. Müfit (Tek) Bey ile İstanbul'un temsilcisi Muhtar Bey hiç de öyle Federal Alman ve Demokratik Alman sefirleri gibi davranmıyormuş. Hatta bir resmi yemek verildiğinde, imkânları olmayan Ferit Bey'in Muhtar Bey'den yemek takımlarını ve mobilyayı ödünç aldığı da olurmuş. İmparatorluk bürokrasisi Türkiye'nin geleceğini önemli ölçüde Ankara'nın kurduğunu görüyordu.

1920 yılı 23 Nisan günü toplanan TBMM'yi oluşturan mebuslar, tüm yetki ve dokunulmazlığı Britanya işgal güçleri tarafından yerle bir edilmiş, sürülmüş ya da Ankara'ya sığınmış kişilerin yanı sıra; Anadolu'daki kongrelerin ve yerel güçlerin yolladığı temsilcilerdi. Anadolu'dan yeni gelen mebuslarla birlikte İstanbul'daki meclisin her üyesi Ankara'daki meclisin de tabii üyesiydi.

1876 Kanun-u Esasi'si yürürlükteydi ama temel hiçbir kurum ve ilkenin uygulanabilir olmadığı açıktı. Makam-ı saltanat ve hilafetin kurtarılması için Ankara'da "millet adına" meclis toplanmıştı. Meclis başkanı yürütmenin de başkanıydı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da dağıtılan son Meclis-i Mebusan'a Ankara mebusu seçilmiş fakat gitmemişti.

Yeni meclise İstanbul'dan gelen üyelerden ve son Mebusan Meclisi Başkanı Celalettin Arif Bey de TBMM'nin başkan vekiliydi. Ankara'daki meclis toplantısının açılış töreninde o da bir konuşma yapmış, oturumları da sık sık yönetmişti. Galiba yakın gelecekte Türkiye'nin Anadolu merkezli bir cumhuriyet olacağı hissediliyordu ve İstanbul hükümetlerinin bazıları bu nedenle uyum havası içindeydi.

1922-1924
LAİKLİĞE GİDEN ANAYASAL SÜREÇ

Meclis'in açılışından dokuz ay sonra 20 Ocak 1921'de, TBMM hükümeti ikinci bir anayasayı kabul etti. Bu ikinci anayasa birincisini yani saltanat döneminin 1876 Kanun-u Esasisi'ni ortadan kaldırmıyordu. Makam-ı saltanat ve hilafetin kurtulması için Ankara'da kurulan hükümetin meşruiyyet kaynağı neydi?

Cevap; vilayetlerden seçilerek gelen ve hâkimiyetin tek kaynağı olan "millet"in vekillerinden oluşan bu "Türkiye Büyük Millet Meclisi" yürütme kuvvetini de içinden seçmeli ve meclis yürütme ve yargıya da hükmetmeliydi. Yani meclis reisi yürütmenin, dolayısıyla hükümetin başı olacaktı; en yüksek temyiz mercii idi. Bu reis Mustafa Kemal Paşadır.

Vekil adını alan nazırlar meclisin tek tek oylayacağı kimseler olacaktı. Hatta Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa ve Erkan-ı Harbiye Vekili Miralay ismet de asker ve mebustu. Bu, 1924 Anayasası'ndan (daha doğrusu cumhuriyetin ilanından) sonra değişti. O zaman Fevzi Paşa (Çakmak) komutanlığı mebusluğa tercih edecek ve milletvekilliğinden istifa edecektir.

1921 Ocak'ında kabul edilen yeni anayasanın adı Teşkilat-ı Esasiye idi; yani Türkiye Büyük Millet Meclisi ve ona bağlı organların çalışma ve örgütlenme esaslarını tespit ediyordu. Bu anayasanın Türkiye tarihinde bundan sonra da görülmeyecek biçimde, vilayetlerde yerel yönetim şuraları kurulmasını öngördüğünü belirtelim.

Şüphesiz bu hüküm tatbik edilmedi, edilemedi. "Saltanat ve hilafetin kurtarılması" şiarına rağmen, artık yeni Türkiye'nin geleceği belliydi. Ordu Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusuydu, hükümet Türkiye Büyük Millet

Meclisi hükümetiydi, bütün idari organlar yani devlet kuruluşları meclise bağlıydı.

Savaşan Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi'nde muhalefet de vardı; hem de öyle sanıldığı gibi saltanat taraftarı, muhafazakârlardan oluşan bir zümre değildi bu. ikinci grubun içinde her türlü sol fikir sahibi, hatta Sovyetler'e sempati duyanlar da mevcuttu. Başkomutan ve karargâhı bu meclisle birlikte savaşı yürütüyordu. Fransız İhtilali'nden beri görülmeyen ve görülemeyecek bir konvansiyonel sistemdi bu; çünkü konvansiyonel sistemde meclisler lider grubunu izler, hele ortada bir harp ve darp var ise farklı sese pek tahammül gösterilemez.

Zaferler yeni yapılanmaları getirir. İzmir'e girildi, Padişah VI. Mehmed Vahidettin saltanatın sonunun geldiğini anladı. 30 Ekim 1922 tarihli meclis kararı, "Osmanlı saltanatının inkırazı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin teşekkül ettiğine dair, Heyet-i Umumiye kararı" başlığı ile geçti. Son padişah bu karardan sonra 10 gün içinde ülkeyi terk etti; onun açısından isabetli ve ihtiyatlı bir karardı.

Artık Kurtuluş Savaşı'ndaki meclis üstünlüğü yerini hükümete terk etmektedir. İstanbul'daki saltanat ve hükümet de sona ermiştir.

1 Kasım gecesi alınan genel kurul kararı fiili durumu kesinleştirdi. Gerçi Osmanoğulları hanedanı daha 1,5 yıl hilafet kurumu etrafında İstanbul'da var olacaktı.

Hilafet siyasi iktidar olmadan var olabilir mi? İslam tarihinde kukla hilafet; Selçuki hanedanı ve Abbasiler, sonra İlhanlılar ve Abbasiler ve nihayet Memluklar ve Abbasiler ikilemi gibi örneklerle yaşamıştır. Ama bin yıllık hilafet bu örneklere uygun bir kurum değildir.

Devlet ve devlet reisi olan yerde halife vardır. İslam tarihinde tek hilafet devri de olmuştur; Dört Halife devri, Emeviler devri ve 16. yüzyıldan sonra bir süre Osmanlılarda olduğu gibi... Bunun dışında "halife" unvanımı taşıyan hükümdar ve hilafet iddialı birkaç devlet her zaman vardı, doğrusu da buydu. Çünkü hilafet ruhani bir kurum değildir.

1922 Türkiye'sindeki özgün olay, 1300 yıllık İslam tarihinde ilk defa olarak ümmet adına bir organın yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin halifeyi seçmesidir. Bu halife aslında veliaht-ı saltanat olan Abdülmecid Efendi'nin saltanat hakkından vazgeçerek yalnızca halife olmayı kabul etmesi ve unvan olarak "sultan veya han" değil, şehzadeler gibi "efendi" olarak anılmasıdır.

Aynı şekilde 1,5 yıl sonra 3 Mart 1924'te meclis kararı ile hilafetin kaldırılması da aslında nazariyeye uygun ama pratikte görülmeyen bir uygulamadır. Bir Millet Meclisi kararı ile halifenin ha'l edilmesi, 1909 Mart'ı sonunda Yeşilköy'de toplanan Meclis-i Umumi'nin II. Abdülhamid'i tahtından indirmesi gibiydi.

1922 ile 1924 arasında yani meclisin halife seçimi ve hilafetin ilgası kararları arasında Adliye Vekili Seyyid Bey "İlkinde hilafet ve idare ayrı ellerde olabilir, İkincisinde ise olamaz" diye *Hilafet ve Hakimiyet-i Milliye* adlı risaleyi iki kere kaleme almıştır. Bununla birlikte itiraf etmek gerekir ki bu risale aynı dönemde İslam hilafetinin tarihi için Sir Thomas Arnold'un eseri[2] dışında, bu konuda yazılan ve hilafetin tarihini öğrenebileceğimiz yetkin bir kaynaktır.

Cumhuriyet rejimi 29 Ekim 1923'te ilan edildi; demek ki bir yıl boyunca Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti yavaş yavaş yürütme kuvvetini olgunlaştıran bir değişim geçirmişti. Bu bir yıl içinde mesela Maarif Vekâleti'nin Charles Texier'den yapılan tercümesi gibi kitapların dahi TBMM başlığı altında çıktığı görülür. Ama 1923 Ekim'ine geldiğimizde artık konvansiyonel sistem dediğimiz meclis yönetimi sisteminin aşındığı bir gerçekti.

1925 yılı ile önemli inkılâpların yapıldığı, örgütlü muhalefetin çıkan ayaklanmalar dolayısıyla sona erdirildiği, hatta İzmir suikastı davasıyla sol cenahta İttihatçı kalıntıların da yok edildiği bir döneme girildi. 1926'da İsviçre menşeli Medeni Kanun'un kabulü ile somutlaşan rejim; 1928 yılından önce pek telaffuz edilmese de laik niteliğini edindi.

Nitekim 1924 Teşkilat-ı Esasiye kanununun üçüncü maddesindeki "Devletin dini Din-i İslam'dır" ibaresi 10 Nisan 1928'de İsmet (İnönü) ve 120 milletvekilinin imzaladığı bir kanun teklifi ile çıkarıldı, yerine yeni bir hüküm konmadı. Bu yeterince cesur bir girişimdi ve 5 Şubat 1937 değişikliği ile aynı maddede; "Türkiye devletinin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı olduğu, resmi dilinin Türkçe ve başkentinin de Ankara olduğu" değişmez bir hüküm olarak belirtildi.

1924 Anayasası hem bizim tarihimiz hem de yakın tarih için Balkanlar ve Ortadoğu'nun en ilginç kurucu belgelerindendir. Yaşanan tarihteki rolünü sonraki nesillerin de tam anladığını söylemek kolay değildir.

1924’TEN 1961’E ANAYASA SERÜVENİMİZ

1924 Anayasası “Esas Teşkilat Kanunu” başlığını taşır ve bizim neslin çocukluğunda yani 1950’li yıllarda da böyle denirdi. Bazı öz Türkçeci kimseler “anayasa” deyimini kullandığı gibi 19. yüzyıldaki ilk anayasamızdan mülhem; “Kanun-u Esasi” deyimini kullananlar davardı. 1950’li yıllarda çok partili rejim ve Demokrat Parti iktidarı döneminde “Kanun-u Esasi”nin veya Anayasa’nın ihlal edildiği sıkça tekrarlanır oldu ama ilginç bir gelişme daha vardı: Anayasa için değişiklik önerenler...

Mesela İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve komşusu Ankara Hukuk fakültesinden bir grup üye 1958’de İstanbul civarında Kilyosta bir araya gelmiş, günlerce süren bir çalışma ile bir taslak demeyelim ama bir değişiklik raporu hazırlamışlardır. Prof. Bahri Savcı sonradan bu tutanakları yayımladı.

1924 Anayasası daha hazırlanırken referandumla değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin görüş ve onayının yeterli olduğu şartı kabul edilmişti; öyle de oldu. 1924 Anayasası’na, Prof. Mümtaz Soysal “suçsuz anayasa” der.

Bir imparatorluğun kalıntısı fakir bir ziraat ve az gelişmiş sanayi ülkesi olan Türkiye’nin siyasetçi ve aydınları değişmenin getirdiği bütün buhranları, üstüne üstlük siyasi seçkinler ve temsilcilerinin acemiliklerinden doğan çatışmaları bu anayasanın üzerine yıkmış ve 27 Mayıs 1960 darbesini yapan Milli Birlik Komitesi daha ilk günlerde yeni anayasa yapacağını belirtmiş, bunun için ilmi komisyon toplanacağını duyurmuştur.

İstanbul Üniversitesi’nden Ord. Prof. Sıddık Sami Onar başkanlığında toplanan bu komitenin Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli, Lütfü Duran gibi üyeleri vardı. Komisyon çalışması uzun tartışmalarla çok fazla devam etti ve neticede tatmin olmayan Milli Birlik Komitesi tarafından dağıtıldılar.

Komisyonun tasarımlarını beğenmeyenler sadece Milli Birlik Komitesi üyeleri değildi; Ankara ve İstanbul'dan bir kısım hoca da bu çalışmaların yürütülme biçimine karşıydı. Önerileri kabul etmiyorlardı. Nitekim Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin öğretim üyeleri üniversite ve yargı organı mensuplarını da çağırarak fakülte salonunda açık ve geniş bir seminer tertiplediler. Toplantılar ilgiyle izleniyordu.

Bu geniş kurulun tartışma ve önerileri Milli Birlik Komitesi'nin dikkatini çekti ve kurulan yeni anayasa komisyonunda üyeler ağırlıklı olarak bu çevreden geldi. Fakültedeki tartışmalar sırasında aynı çevrenin ünlü hukukçularından ve 1946 yasama döneminin genç bakanlarından Prof. Tahsin Bekir Balta, "T924 Anayasası'nın cumhuriyetin anayasası olduğu, sağlam ve mantıklı bir dili ve yapısı olduğu" gibi gerekçelerle kaldırılmasının hiç de yerinde olmadığını ancak bazı fasıl ve maddelerde değişiklik yapılarak hayata devamının sağlanabileceğini ısrarla belirtmiştir. Hocamız haklıydı. En eski anayasalar değişiklik ilaveleriyle doludur (ABD gibi). Yazılı anayasası olmayan Britanya'da anayasal sistemin kurumlarında değişmeler olmuştur. Lordlar Kamarası'nın yetkileri, oluşum ve çalışma tarzında meydana gelen son değişmeleri de unutmayalım.

1961 Anayasasında üzerinde ısrarla durulan Cumhuriyet Senatosu'nun bir yasama organı olarak kendinden bekleneni veremediğini, bunu önerenlerin bile sonraları gözünden düştüğünü ve 1982'de hemen hemen itirazsız kaldırıldığını düşünürsek Tahsin Bekir hocanın haklı olduğu anlaşılır.

Aslında değişiklik milletlerin de hukukçuların da en masum isteğidir; değişmesi gereken Türk siyasal hayatıydı ve anayasa değişikliği bunun için anıtsal bir başlangıç olarak düşünülmüştür. 1961 Anayasası'nın dili, 1982 Anayasası ile mukayese edilmeyecek kadar güzeldi; dibacesi yani girişi şiirseldi ve bu şiirsel metin 27 Mayıs harekâtını ve onu yapanları meşrulaştırıyordu.

İçinde "Üniversiteler devlet eliyle kurulur" gibi sonraki ihlallere hiç cevaz vermeyen kesin hükümler veya "Vatani görev herkesin hak ve görevidir" gibi yurttaş toplumuna özgün kurumlan kendine has, güzel üslupla ifade eden maddeler vardı. Oysa 1924 Anayasası meclis üstünlüğünü felsefe olarak korumakla birlikte parlamenter rejimi getiriyor, yürütme organı yetkileri ile birlikte teşkil ediliyor ve yargı erki mahkemelere devrediliyordu. Nitekim 1950'li yıllarda mahkemelerin bağımsızlığı ve hakim teminatı en çok tartışılan konulardan olacak ve 1961 Anayasası yargı bağımsızlığını

getirecektir. Böylelikle hakimlere; “Görülen lüzum üzerine... yere tayin edildiniz” devrinin bitirilmesi düşünülmüştür. 1920 konvansiyonel sistemin son uygulamaları veya izleri sona ermişti.

Bu anayasadaki en önemli özelliklerden biri yurttaşlardan “Türkler” olarak söz edilmesidir. Bu, çağdaş cumhuriyetlerin anayasalarında “Fransızlar”, “Polonyahlar” diye söz edilen, etnik ayrımdan çok kapsayıcı bir kimlikle tarif edilen tipteki yurttaşlığın Türkiye’de de kabulüdür. 1961 Anayasası bunun yerine “yurttaş” deyimini kullanmayı tercih etti.

Meclis üstünlüğü 1924-1960 dönemi boyunca bir anayasal felsefe olarak kaldı. Tek parti dönemi ve genelde üç partinin temsil edildiği 1946-60 dönemi boyunca yürütmenin ağırlığı rejimi sarsan kavgalar yarattı ve meclisin üstünlüğüne dayanarak kurulmak istenen TBMM Tahkikat Komisyonu bu sebeple yargının ihlali ve meclisin terör aracı olarak tenkit edildi. Mutlaka 28 Nisan olayları da bu tartışmalardan çıktı.

Genelde Demokrat Parti iktidarın nasıl kullanılacağını bilmiyordu, Cumhuriyet Halk Partisi de muhalefette olmayı kabul edemiyordu. 1946 ve 1950’de milletvekili seçimlerinde ekseriyet sistemi denen ve vilayet temelinde en çok oyu alan partinin tüm temsilcilikleri almasına dayanan sistem; CHP 1950’de muhalefetteyken nispi sistem konusundaki kavgalara dönüştü ve yeni anayasa gereği 1961 seçimleriyle ilk koalisyon hükümeti de kuruldu.

1924-1960 meclisleri dış politikayı asla tartışmamıştır, bazı konular siyasi organların adeta tartışma yetkisi dışında tutulan tabulardır. Bunun değişmesi için 1965 seçimleri ve yeni partilerin meclise girmesi beklenecektir. 1961 Anayasası muhtelif organlardan gelen temsilcilerden oluşan bir kurucu meclisin nihai metni yapması ve anayasanın 1961 yılı ortasında referandum yapılarak kabulü ile yürürlüğe girmesiyle sonuçlandı. Kabul eden çoğunluktu ama ezici bir çoğunluk değildi. Mesela İzmir vilayeti yeni anayasayı reddetmişti. 1961 Anayasası tartışmalarla başladı ve öyle de devam edecektir.

1961 VE 1982 ANAYASALARI

Demokrat Parti 1946'da kuruldu ve çok partili siyasi hayata girildi; çok partili siyasi hayata giren Demokrat Parti örgütü değil, kurucularıydı. 1945 yılı sonunda dört ünlü milletvekili; eski Başbakan Celal Bayar, Serbest Fırka Aydın ili başkanı Adnan Menderes (ki elan CHP milletvekiliydi), Kars milletvekili Prof. Fuad Köprülü ve 1920den beri TBMM üyesi Refik Koraltandı.

Aslında çok partili siyasi hayata DPden evvel Nuri Demirağ'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi ile girdik. Bu parti Demirağ Korusu'ndaki halka açık kuzu ziyafetleriyle birlikte düzenlenen propaganda toplantıları dolayısıyla "kuzu partisi" diye adlandırıldı.

DP'nin öbür partilere üstünlüğü, CHP ileri gelenlerinin yuvadan atılanlarından oluşmasıydı ve bu nedenle de taşrada süratle örgütlendi. Gayrimemnun CHP'liler, eski Serbest Fırkacılar, hafif tertip solcular, sistemin kıyısında ve dışında kalan muhafazakârlar ve mutaassıplar, herkes DP'yi destekledi. Taşrada bazı önde gelen ailelerin yarısı CHPde kalmış, yarısı DP'ye geçmişti. Bu bir bölünme ve kardeş kavgası eğiliminden çok, köşeleri tutma ve tatlı rekabet havasıydı.

Az zamanda DP'nin muhafazakâr sağ kesimin beklentilerine tam cevap verememesinden dolayı, Millet Partisi teşekkül etti; CHP'liler ve DP'lilerin aynı bürokratik hastalıkları taşımasından dolayı, devrimlerden ve laiklikten taviz vermeyen Atatürkçü Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bayur da bu partiye katıldı. Onursal başkan Mareşal Fevzi Çakmak'tı; kitleler onu çok seviyordu. Seçimden sonra Ankara'ya Meclis'e giderken, gündüz ve gece yol boyu onu selamladılar.

Tabii sol partiler de kuruldu. Onlar da DP ve CHP'nin karşısındaydı. Türk

solunun bu zayıf ve heyecanlı döneminde partilere üye olan gençlerin hayatını İçişleri Bakanlığı kararttı. CHP ve muhalefet arasında sağ-sol kavgası Haşan Ali Yücel ve Kenan Öner arasında patladı. Maalesef CHP, ünlü Milli Eğitim Bakanı'na bu davada sahip çıkmadı. CHP'li bakan solcuları korumakla suçlanıyordu; aynı sıralarda CHP'nin üyesi olan Hüseyin Cahit Yalçın da Tanin gazetesinde DP'lileri solcu ve Moskova ağzıyla konuşmakla itham ediyordu.

1924 Anayasası çok partili rejimle uyuşamadı; daha doğrusu çok partili Türkiye'nin politikacıları ve seçmenleri bu sağlam yapılı anayasa ile uyuşmak niyetinde değildi. 1961 Anayasası ülkeye bir düşünce ve örgütlenme özgürlüğü getirdi; yeni siyasi partiler kuruldu.

1946 seçimlerinin aksine 1965 seçiminde "milli bakiyye" gibi küçük partileri kollayan seçim sistemi sayesinde TBMM'de ilk defa 15 milletvekili ile Marksist-Sosyalist bir parti olan Türkiye işçi Partisi de temsil yeteneğini kazandı. Parlamentomuz TIP'in söylemini ilk başta yadırgadı ama alıştı; Türkler tarih boyu her yeniliğe kolay uyum sağlamıştır.

1961 sistemi cumhurbaşkanını seçememekle suçlandı; oysa 1982 anayasal sistemi de bu başarısızlığı gösterdiğine göre bu eleştiri haklı sayılmaz. 1961 sistemi ile Cumhuriyet Senatosu kuruldu ama ne yazık ki Avrupa demokrasilerindeki ikinci meclisin çalışma olgunluğunu ve bilgi düzeyini sergileyemedi.

1961 sistemiyle Anayasa Mahkemesi doğdu; mahkeme kanunların hukuka uygunluğu ile siyasi partilerin mali yapılarının, faaliyetlerinin denetimi ile yetkilidir. Siyasi partiler hukuk dışı kaynaklar kullanır ve faaliyet gösterirse bu mahkeme tarafından kapatılır.

1961 sistemi yargının bağımsızlığı ve örgütlenme alanında önemli bir gelişme getirdi ve bu Türk demokrasisinin inşasında beklenen katkıyı sağladı ama hukuk devrimi yapan bir ülkede yargının ortaya bilimsel içtihad koyma ve kendini denetleme alanında elan önemli eksikleri devam etmektedir.

Genellikle 196Tden beri yargı organlarının bürokrasiyi ve hükümeti çalıştırmadıkları, tayinleri engelledikleri ileri sürülür. Oysa bürokrasinin faaliyetlerini biraz inceleyenler, kanunların yazımında ne kadar ilkel örnekler sergilendiğini, hatta meclislerden geçen kanunların bile hukuk tekniği yönünden iptale açık olduğunu görecektir. Bürokrasi ve politikanın hukukçuluk alanındaki zayıflığı ve lâubaliliği denetimin sertliğine neden olmaktadır.

1961 Anayasası ülkede alışılmamış bir siyasi örgütlenme, tartışma ve yayın hayatını getirmiştir. Türkiye'nin buna hazırlıklı olup olmadığı tartışılır. 1961 ara rejimine kadar solun önemli bir kesimi de ordunun siyasi müdahalesini savunmuştur. Türkiye değişen dünyaya siyasi alanda da uyum sağlama çabasındadır, nitekim birçok alanda bunu başarmıştır.

İyi niyet ananeye sadakat ve hukukçu mantığınca hukuk ilkelerine bağlılıktır. Büyük çatışmalarda yalın uzlaşmaların eseridir.

1980 darbesi parlamentoyu da siyasi partileri de kapattı. Yassıada olayı küçük çapta ve çok mutedil bir muamele ile Hamzakoy'da tekrarlandı. Daha birkaç hafta evvel birbirleriyle meydan muhaberesi yapan liderler, birlikte durum muhakemesi yaptılar. Bu tip siyasi hapishane arkadaşlıkları geleceğin inşasında olumlu rol oynar. Nitekim benzetmek gibi olmasın, Avusturya'nın sosyalistleri ve merkez muhafazakârları, Nazi döneminde geçirdikleri hapishane yıllarında; geleceği daha kolay inşa edebilecek hareket tarzını benimsemişlerdi.

1982 Anayasası bir tepki anayasasıdır. Kullanılan dil iyi bir hukuki metin dili değildir. Temel özgürlükler ve örgütlenme alanında yurttaşların ve yargı organlarının yorum ve hükümlerini güçleştirecek aksaklıklar vardır. Anayasa mevcut askeri idarenin bir an önce sona ermesi dileğiyle referandumda yüzde 92 oranında kabul gördü.

Kurulan Danışma Meclisi, 1961 Kurucu Meclis'indeki kadar olsun muhalif unsur içermiyordu. Kurumsal veya zümrevi muhalefet görülmemesine rağmen bir-iki milletvekili, hatta atak bir muhalefetle göze battılar. 1982 Anayasası dernekler konusunda kısıtlama getirdiği gibi 1961 Anayasası'nın aksine eğitimde vakıflara yol açıyordu. Şu kadarını belirtmek gerekir, Türkiye toplumun birtakım özlemlerini gerçekleştirmekteydi. O nedenledir ki 1982 Anayasası kanun koyucunun amaçları ötesinde yorumlar yaptı ve anayasal yapımız birbiriyle az tutarlı hükümlere dayalı geniş bir nitelik kazandı.

84 yıllık Cumhuriyet dönemi; 1921 Esas Teşkilat Kanunu, 1924 Kanun-u Esasi si, 1961 ve 1982 anayasaları olmak üzere temel yapıyı dört kere değiştirdi. Son anayasamızın geçirdiği tadilat malum, maddeleri birbirini pek tutmayan bir seçeneğin kamuoyuna sunulmasıyla gerçekleşti. Doğu vilayetleri anayasayı yüksek oranda tasdik ettiler, Batı bölgesinde ise bu oran azaldı. Ege ve Trakya bölgesindeki iller ret oyu verdi. Yeni seçeneklerin kabulü, yeni tartışmalar getirecek gibi görünüyor.

Esasen 12 Eylül 2010 referandumuna kadar 1982 Anayasası bir hayli değişti. Bu nedenle yeni bir “Anayasa” yasamadan söz ediliyor. Bir diğer görüş olan 1924 Anayasası’nın üstünlüğü dahi tartışılmaya başlandı.

Anayasal sistem bir uyum, bir gelenekselleşme, toplum üyelerinin belirli asgari müşterekler çevresinde anlaşması demektir. Bu bir toplumsal mukaveledir. Hiç şüphesiz ki sosyal mukaveleler noterlikte, parlamentoda veya referandumda değil; günlük hayatımızda egemen olan yaşam biçimi ve alışkanlıklarla sağlanır. Toplumsal mukavelelerdeki değişiklik zamanın ihtiyaçlarına, hasbice yani hayırhah bir yaklaşımla cevap verilmeli ve hadisesiz değişimlerle sağlanmalıdır. Bu iyi niyet ve uzlaşma eğilimi olmazsa buhran kaçınılmazdır.

II.
YAKIN TARİHİMİZ ÜZERİNE NOTLAR

1915:
ÇANAKKALE SAVAŞI VE SONRASI

Rusların Karadeniz'de döşediklerinden devşirilen mayınlar, Nusret gemisi tarafından büyük gizlilikle ve Boğazın ağzındaki dev düşman donanmasına hissettirilmeden Çanakkale Boğazı'nın ağzına döşenmişti. Gün ışığı ile birlikte başlayacak donanma hücumu, İtilaf Devletleri'nin Bouvet (Fransız) Irresistible ve Ocean (Britanya) gemilerinin mayınlara çarpıp batması ve ilk hezimeti yaşamalarıyla sonuçlandı.

Agamemnon ve Nelson adını taşıyan, karma donanmanın iki önemli gemisi daha batmasa bile saf dışı kaldıkları için; Türklerin imparatorluğunun payitahtına Boğazlardan donanma ile geçerek zaferi kazanmak hayal olmuştur. Üstüne de neredeyse o yılın aralık ayına kadar devam eden kara savaşları ve görülmemiş bir savunma...

Nusret'in başardığı operasyon Alman savaş kayıtlarında tahrif edilir; yani geminin komutanı güverte mühendisi Reeder'dir, tayfaları da Almanlar. Tıpkı savaş içindeki diğer başarıların aynı şekilde üstlenilmesi ve aksine Bronsart von Schellendorf'un genelkurmay başkanı olarak Ermeni Tehciri olayını üstünden atıp tamamen Enver ve Talat paşalara yüklemesi gibi...

Birinci Cihan Harbi'nde Avrupa kıtası ve Ortadoğu bölgesi ilk defa cephe gerisindeki kitlelerin de savaşın sıkıntıları ve tahribatı içine çekildiğine şahit olmaktadır. Umumi seferberlikte askere alınan erkeklerin bir kısmı hayatlarında ilk defa çizme ve postal giymektedir. Evet 1900'lerin Viyanasında proleter semtlerinde ayakkabısız gezinen delikanlı görmek çok olağandı. Kışın kaput giyebilmek birçok genç için ancak rüyada mümkündü, oysa şimdi sırtlarındaydı.

Bu kadar şeyi kim üretiyordu, nereden bulunacaktı? Milli savunmaların ödemeleri çoktan altın karşısında eriyen banknotlarla yapılmaktaydı. Harpten sonra insanlığın 3 bin yıllık ödeme sistemi çöktü ve değişmek zorunda kaldı. Kadınlar daha fazla üretim için, erkeklerin boşalttığı fabrikaları ve şirketleri doldurdu; bir daha da evlerine dönmedi. Avrupa sarsılıyordu. Sadece iktisadi değil, içtimai bakımdan da. Kadınlar kaçınılmaz olarak fabrika ve büro hayatına girmişti. Bizde dahi kadın memur alındı, hatırı sayıda kadın işçi ve amele taburları oluştu. Dokumacılık ve eğitimde Osmanlı kadını 19. yüzyıldan beri işçiydi.

Böyle ortamlarda her şey keskinleşir. Milliyetçilik daha çok hırslandı ve örgütlendi, faşizme dönüştü ve 1918'den sonra Avrupa'nın işçileri eski sosyalizmleri değil, Rusya ile patlayan Bolşevizm'i önlerine koydular. Politikalar da insan ilişkileri de keskinleşmişti.

Türkler bu büyük savaşta "vatan ve millet" mefhumunu II. Meşrutiyet'in nutukları ötesinde kurumlar olarak benimsedi. Köyler çiftçilerini, kasabalar zanaatçılarını bu savaşta kaybettiler, okullarda sınıflar boşaldı. 1922 Türkiye'si, 10 yıldır savaşan bir çilekeş milletin yurduydu.

Birinci Cihan Harbi içinde, muhtelif milletlerin orduları kendilerine has tutumlarıyla ortaya çıktı. "Centilmen savaşçılar" diye bir mefhum kullanılır oldu. Savaşı adam gibi yapan, karşısındakinin kendi gibi savaşçı olduğunu unutmayan askerlerden kurulu ordular vardı. Yüzbaşı David Fallon'un, Çanakkale Savaşı'nı anlatan "The Big Fight / Büyük Kavga" adlı kitabını okuduğumuzda bunları görüyoruz. Yüzbaşı Fallon Almanları gaddar, fırsatçı askerler olarak niteliyor. Buna karşılık Türkler için "Bir şeytan gibi savaşır ama centilmendir, aciz olana saldırmaz ve dokunmaz" diyor.

Doğu cephesinde de çatışmaya ara verildiği anlarda Rus ve Türk neferler birbirlerine karşılıklı olarak tütün, ekmek ve şeker atarmış. Fallon'un kitabında esir ve yaralılara Türklerin karşıdan su bile gönderdikleri yazıyor. 1918'de çıkan bu kitabı savaşın taze bir değerlendirmesi olarak görmek lazım.

Hiç kuşkusuz birtakım ordular girdikleri yerde yağmacılık, sivil halkı sebepsiz yere katletmek, esir aldıkları askerleri bir müddet geçtikten sonra dahi eziyet ederek öldürmek gibi sefil hareketlerde bulundular. Savaş ananesi ve düzenli ordu geleneğine sahip olanlarla çetecilikten gelenler arasında fark olduğu ortaya çıktı.

Buna rağmen birinci savaşın yarattığı tahribattan ders alınmadığı; 1939

Türkiye’sinin bu tarafsızlık konusundaki tek istisna olduğundan bellidir. Özellikle askeri anıların çevirileri yapıldıkça ve bilhassa bizde birinci harbe katılan büyükbabaların el yazmaları sandıktan çıkartılıp yayınlandıkça manzara daha iyi görülüyor.

1914-1918:
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Doğrusu, Birinci Dünya Savaşı tarihte benzeri görülmemiş derecede tahripkâr bir olaydı diyemeyiz; en azından Amerikan İç Savaşı'nı göz önünde tutanlar bu savaşın ne olacağını tahmin edebilirlerdi ama edemediler.

"Noel'de evimizde oluruz." Ağustos ve eylülde büyük savaşa giren orduların genelkurmaylarının ortak sloganı buydu. Oysa dört yıl herkes evinden ayrı kaldı ve kimse evini eskisi gibi bulamadı. Alman ordularının Hindenburg komutasında, Rusya ordularını Tannenberg bataklıklarına gömmesinden sonra zannedildi ki, Fransa'nın da işi bitecektir. İyi donanımlı ve mağrur Alman kuvvetleri Batı cephesine sevk edildiler; oysa Fransa dayandı.

Marne cephesinde Fransız ordusu kayıp üstüne kayıp verdi fakat askerler ve komutanlar harikalar yarattılar. Verdün'de Mareşal Petain yeni Fransa mareşali olarak ortaya çıktı ve Fransa bu harpte yeni bir askeri dehayı daha ortaya çıkardı: Mareşal Foche. Genelkurmay'da Yarbay İsmet Bey (İnönü) Marne'daki direniş üzerine Enver Paşaya bir rapor yazmıştı; "Marne cephesindeki başarısızlıklarından sonra Almanya ile artık ittifak düşünülmemelidir" diyordu.

Savaşın neleri götüreceğini asker olmayan biri en doğru anlayandı; Rusya Çarı'nın Maliye Bakanı Kont Witte "Bu savaş çılgınlıktır; ne taht, ne taç, ne anane, ne ahlak, ne de inanç kalacak" diye feryat ediyordu. Uzun süren dört yıl boyunca cephelerde milyonlar öldü. Cephe gerisindeki halk ise eski savaşların aksine kendini savaşın içinde buldu. Kıtlık ve açlık müreffeh Avrupa başkentlerini eritti. İstanbul bile ilkel uçaklardan elle atılan

bombalarla yanıyordu.

Açlık ve hastalık sosyal eşitsizlikleri patlatan bir seviyeye yükseldi ve toplumların düzeni sarsıldığı gibi geniş kitlelerin devlete ve kiliseye olan inançları da kayboldu. Maalesef Kont Witte'nin kehaneti gerçekleşiyordu. En çok açlık çeken ve altüst olan Rusya'ydı.

Muhteşem Çanakkale savunması Rusya'nın İngiltere ve Fransa'dan yardım almasını da engelledi. Çarın ve genelkurmayının çılgınlığı ahmaklık derecesindeydi. Savaşa giren Rusya üç askerine bir tüfek verebiliyordu. Herhalde bu durumun benzerini Sarıkamış cephesine yazlık giyimiyle sevk edilen kolordumuzda görmek mümkündü.

O vakte kadar geçerli olan altın miktarı ile dengeli banknot sistemi iflas etti; savaştan sonra da eski sisteme dönülemedi. Her yerde enflasyonlar ve iflaslar birbirini izledi. İşçi sınıfı bilinçlenmiş miydi yoksa kızgın mıydı? Nazizmin ve faşizmin gelişi kızgınlık tezini doğruluyor.

Savaşın galipleri de bitkin ve bezgindi. Kızgınlıkları gaddarlık derecesindeydi; Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan fena intikam aldılar. Almanya milli sınırları içinde bir imparatorluktu. Fransızlar Alsace ve Lorraine'i ilhak ettiler, Saar ve Ruhr havzaları işgal edildi. Polonya bazı toprakları aldı ama asıl yıkım yüklenen ağır savaş tazminatı ve dolayısıyla borç yüküydü; savaş sanayii yasaklanmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra refahın dönüşü için akıllıca kullanılan bu yasak, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra askeri sanayideki işçi ve mühendisler için müzmin işsizlik demekti. Barış antlaşmalarından sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan iki küçük devlet ortaya çıktı.

Avusturya ne olduğuna karar veremiyordu, Macaristan ise bahtsızlık psikozuna düşmüştü. Avusturya'dan çıkan Çekoslavakya, 20 yıl içinde intikam oklarına hedef oldu. Ortaya çıkan Sırp-Sloven krallığı yani sonraki Yugoslavya ise günümüze kadar belirli bir coğrafyaya oturamadı.

Kindar galiplerin asıl hedefi ise Osmanlı Türkiye'si oldu; koca Arabistan'ı yağmaladılar ve günümüzün sorunlarla dolu Ortadoğu'sunu yarattılar. İşgal ve parçalanma programının içinde yer alan Batı Anadolu için Britanya ordusu yorgun ve yetersizdi. Kasaları açtılar ve ihtiraslı küçük Yunanistan'ı kullandılar.

Sulh konferanslarının "orijinal ve renkli Giritlisi" başbakan Venizeleos günün adamı haline getiriliverdi. Yunanistan'ın Ege'ye çıkışına İtalyanlar karşıydı. Haklarının ellerinden alınmasından dolayı İtilaf devletlerinden

soğudular.

Yorgun, mâliyesi çökmüş, güzide evlatlarını dört cephede kaybetmiş Türkiye; Ege'ye Yunanistan'ın çıkması, güneyde de Fransızların Ermenilere jandarma olarak üniforma giydirmesinden dolayı galeyana geldi. Savaş sırasında okul sıraları boşalmış, tarlalar ve dükkânlar ustasız ve çiftçisiz kalmıştı ama endişe direniş hareketini büyüttü.

Yunanistan'ın İzmir'e çıkarılmasına karşı olan biri daha vardı. Kralcı olarak bilinen ama akıllı bir stratejist olan General Metaksas; Yunanistan'ın küçük ve şerefli bir ülke olmasını, Venizelos ve taraftarlarının "Megali idea"sının Yunan halkının besleyemeyeceği bir çılgınlık olduğunu söyledi.

Yunanlılar hadiseli bir biçimde İzmir'e çıktıktan sonra da "Hiç değilse yerinizde kalın ve ilerlemeyin" demişti. İleride İtalya'yı yenip Yunanistan'ı kurtaran bir komutanın bu gerçekçi görüşü dinlenmedi.

İmparatorluk ağır bir yenilgiye uğrasa ve Arap vilayetlerini elinden çıkarsa da bin yıllık ananeye sahip ordusu vardı, komutanları ve devletin bürokratları ortadaydı. Nitekim 15 Mayısta İzmir'in işgali, hemen 19 Mayıs'ta geleceğin Türkiye mareşalinin Samsun'a çıkışını getirdi.

Bu tecrübeli genç komutan ve bürokratlar 15 Mayıs'tan evvel gelişmeleri tahmin etmiş ve tedbir almaya başlamışlardı. Bu tamamen politik bir örgütlenme, ordu saflarının alarma geçirilmesi, onlara moral verilmesi ve dağılan İttihat ve Terakki'nin elemanlarının da orduya paralel biçimde görevlendirilmesiydi.

19 Mayıs'tan 11 ay sonra Ankara'da direnişi götürecek hükümet kurulmuştu. TBMM hükümeti eski devletin genç kuvvetlerinin örgütlenmesi ve yüksek bir direnme gücünü temsil eder. Örgütlenme alışkanlığı ve enerjisi yüksek toplumlara konumları ve durumları ne olursa olsun karşı çıkmak veya zor zamanda daha fazla ezmeye kalkmak akıllı bir politika değildir.

1919:
İZMİR'İN İŞGALİ

Yunanistan 15 Mayıs 1919'da İtilaf devletlerinin ve özellikle ciddi bir iç muhalefete rağmen Lloyd George ve Venizeleos'un ittifakı sayesinde İngiltere'nin ittirmesiyle İzmir'e çıktı. Üç yıl üç ay sonra tarihinin en önemli faciasını yaşayarak şehri terk etti. Bu, gerçekle ilişkisi olmayan siyasi bir programın iflasıdır.

2 Eylül 1922'de İzmir'deki Yunan yüksek komiseri, daha doğrusu İzmir ve civarına Venizeleos tarafından tayin edilen Vali Aristidis Stergiadis, memurlarına arşivleri toplamaları, önemli kısmını imha etmeleri ve şehri boşaltmaya hazır olmaları emrini vermişti.

30 Ağustos bozgunundan beri Batı Anadolu, Yunan ordusundan ve yerli Rumlardan boşalıyordu. Şehirde görülmemiş şeydi, ama gerçekten kıtlık vardı. Güvenlik hiç kalmamıştı, üç yıl üç aylık bir işgalin sona ereceği belliydi.

Stergiadis hiç şüphesiz İzmir'in Helenleştirilmesi programının başındaydı. Üstelik bu planı bir ölçü ve düzenle, Türkleri de fazla ezmeden uygulamak gerektiğini o anlamıştı, ama herkesin anladığını söylemek mümkün değildi. Sonuç onun açısından hazindi, 1922'de ayrılırken Stergiadis'in en büyük düşmanları Rum-Ortodoks kilisesi ve İzmir'in Yunanlılarıydı; sinirleri bozulmuş olarak görevini bitiriyordu.

Aristidis Stergiadis, Yunan Cumhuriyeti'ni kuran ve galip devletlerin gözdesi "Büyük Giritli" denen Elefterios Venizeleos'un yakın çevresindendi; İzmir'e tayin edilen memurların içinde hukukçuluğu dışında İslam hukuku üzerindeki bilgisiyle de tanınıyordu.

Bunlar belki yeterli nitelikler değildi, Stergiadis Epir (yani Yanya) valiliği yapmıştı, orada azınlıkların hukukuna riayet eden bir memur olarak tanınmıştı. İzmir'de de doğrusu temel İktisadî prensiplerin dışında Türklerle Yunanlılar arasında ayrım yapmamaya çalıştı. Daha evvelki valilerden İttihatçı Rahmi Bey'in aksine şehrin Levanten aileleriyle de fazla yakınlık kurmadı. Onlardan seçkin bir centilmen diye rey alamadığı gibi, bölgenin Rumlarıyla da arası bozuldu. Çünkü açıkçası bu işgalden çok büyük şeyler bekliyorlardı. Kiliseyi de memnun edemedi. Sonunda üç yıl boyu her hareketi ve girişimi sabote edilen vali olarak İzmir'i terk etti.

Türkçe'ye çevrilen Giles Milton'un "Kayıp Cennet" adlı eserinde biraz fazla abartıldığı gibi kozmopolit bir dünyadan bahsediliyor. Ancak bu sözde kozmopolit dünyanın içinde adamakıllı gerilimler vardı. Üç yıllık işgalde Yunanistan ve Ege'deki Yunan halkı çok fazla şey beklediler. Stergiadis gibileri de bu ölçüsüzlüğü önleyemedi ve beklenen son geldi.

Daha işgalin başında Rumeli, Bosna, Girit ve adalardan gelen göçmenlerle yerli Türklerin oluşturduğu Müslüman nüfusun Yunan işgaline güvenmediği belliydi. Bu olayla genç General Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmek için fazla beklemedi. Türkiye yenikti, bitkindi ama herhangi bir Ortadoğu veya koloni ülkesinde olmayan bir özelliği vardı; eski bir devletin ve askeri bir toplumun yüksek ve hızla örgütlenme niteliği...

15 Mayıs günü karaya çıkan Yunan kıtalarının karşısında, o gün o an ilk şehitler de adlarını tarihe yazdırdı. Bunların bazıları mevcut kolordunun subayları ve gazeteci Hasan Tahsin gibi görevlerinin sorumluluğu ve onuruyla hareket etmişti; bazıları da karaya çıkan kıtaatın askeri terbiyeden ve disiplinden yoksunluğu dolayısıyla katledilen asker ve sivillerdi.

Şehrin Yahudi nüfusu hiçbir zaman işgalcilere itibar etmedi. Uzun tarihin çileleri yanında 1912'de Selanik'te Helen-Hıristiyan zihniyetin yaptığı katliam anılardaydı. Şehrin iktisaden hâkimi olan Avrupa kökenli Levantenler ise mazide Osmanlı idaresinin onlara verdiği güven ve imtiyazları yeni idarede bulamayacaklarını biliyorlardı. Yunanistan'ın gönderdiği Vali Stergiadis onların nezdinde hiçbir zaman II. Meşrutiyet döneminin valisi Rahmi Bey'in üstün görünüşüne sahip değildi.

İngiltere Yunanistan'ı hem manen hem maddeten destekliyordu, bütün harcamalar İngiliz pound'uyla yapılıyordu. Fransa dahi doğrusu Yunanistan'ı desteklemekte tereddüt etmemiştir. Ama İtilaf Devletleri'nin üçüncü unsuru İtalyanlar Yunanistan'a karşı hiç de onlar gibi bakmadı. İtalyanlar her yerde,

her an Yunan görevlilerin şikâyet ettiği üzere, milliyetçi Türklerle birlikte hareket ediyor ve İngiliz-Yunan işbirliğine karşı düşmanlıklarını gösteriyorlardı.

14-15 Mayıs 1919'da Yunan birlikleri Amiral Calthorpe'un komutasında körfezde demirleyen Britanya donanmasının himayesinde şehre çıktılar. Maalesef şehir dönemin askeri geleneği güçlü ve düzenli ordularınınki gibi bir işgal yaşamadı. İzmir dağınık örgütlenmesi ve kuralları yetersiz bir Balkan devletinin ordu ve bürokrasisinin işgalde yarattığı sorunlarla üç yıl boğuşmak zorunda kaldı. 15 Mayıs ve sonrası Türkiye halkı direniş için İzmir'in bu durumundan ibret ve direniş gücü aldı.

Üç yıllık işgalin son aylarında Yunanistan, Ege'de kendine bağlı ve paralel bir İyonya Cumhuriyeti kurmaya çalıştı. Yunanistan milli bankası İzmir ve Ayvalık'ta şubeler açtı. İyonya Cumhuriyeti bir de ordu kurdu. Yerli Helen nüfus tabii ki askere alındı; bu andan itibaren vatana ihanet durumu söz konusudur, isyanın üniformalısı böyle tarif ediliyor.

Kozmopolit ve barışsever İzmir artık sona ermişti. 9 Eylül 1922 ise bu dönemin kapanışıdır.

23 NİSAN 1920:
YENİ MECLİS, YENİ RUH

Dünyada parlamentolar yasama ile görevlidir; kanun yaparlar. Monarşilere direnen milletlerin kurduğu Avrupa parlamentoları idare ve yargı görevini hükümdar ve memurlara bırakmıştır. Bugün de Avrupa'da parlamenter sistem monarşiler cumhuriyetlere dönüşse de böyle devam eder. Eski Yunan-Roma dünyasında hür yurttaş meclisleri bu görevi elde tutarlardı veya fevkalade yetkili kıldıkları yöneticiye bazen tüm görevleri devrederlerdi. Roma da bu fevkalade memurlara bugün kötü anlamda kullanılan, oysa masum bir deyim olan "dictator" denirdi. Yasamayı bile onlarla paylaşırlardı. Venedik ve Polonya cumhuriyeti (evet, cumhuriyetti) gibi ortaçağdan yeni çağlara süren devletlerde meclis baştaki idareciyi seçerdi. Venedik'te bu "doce" idi, Polonya'da kraldı. Ömür boyu bu fevkalade yetkili göreve meclis tarafından getirilirlerdi.

Fransız İhtilali fevkalade yetkili bir meclis kurdu. "Convention" gelenek, anlaşma gibi anlamlar taşır. Bir birliği temsil eder ve fevkalade yetkili bir meclistir. Yasama, yürütme ve yargı meclisin elindeydi. Daha doğrusu meclise hükmeden liderde... İhtilal tarihi içinde devlet terörü dediğimiz safhaya tekabül eder. Uzun ömürlü olamadı. Tarihteki ikinci önemli konvansiyon sistemi Sovyet rejimidir. Bütün iktidar Sovyetler'indir ama burada iktidarı kullananlar Sovyet liderleri oldu. Konvansiyon sistemi gerçek bir birleşmeden çok mebusların mecburi bir birleşmesi idi. İhtilal heyecanı yerini korku, terör ve ikiyüzlülüğe bırakmıştı.

Bu sistemin tarihteki tek istisnası 23 Nisan 1920'de çalışmaya başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Sağdan sola her fikrin sahibi mecliste

üyeydi. Birleşilen ana nokta yurdun işgalden kurtarılmasıdır. Bu muhalif ve muvafık gruplarla meclis Kurtuluş Savaşı boyunca çalışmaya devam etti. Herkesin kullandığı ama devlet katında yer almayan "Türkiye" ismi de resmen kullanıldı ve hükümet meclis hükümetiydi. Dahası, meclis hükümeti İstanbul'daki hükümetin işlerliğini kaybetmesi üzerine kurulmuştu ama bütün Anadolu idari teşkilatını ve bürokrasisini devralmıştı. Dahası, devlette devamlılık esası üzerine 1293 (yani 1876) Anayasası da yürürlükte bırakılmıştı. Ankara meclisi hükümeti 1921'de bir anayasa daha hazırladı ve bu ikisi birlikte yürürlükteydi. Ancak 1922'de saltanatın lağvı, 1923'te cumhuriyetin ilanıyla bu ikili anayasa yürürlükten kalktı ve 1924 yılında Türkiye devletinin rejimini cumhuriyet olarak düzenleyen metin kabul edildi.

Bizce Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası'nı muhafaza etmeli ve değişiklikler o metnin üzerine yapılmalıydı. 1960'tan sonraki anayasa çalışmaları sırasında rahmetli hocamız Profesör Tahsin Bekir Baha'nın bu bilgece önerisi hâlâ hatırlardadır. 23 Nisan çocuklara hediye edilen bir bayram ama Türkiye'de meclis sisteminin çok özgün biçimde uygulandığı ve uluslaşma sürecinin parlamentarizmle birlikte geliştiği bir dönüm noktasıdır. Geleneği 23 Nisan'lardan evvel ve sonra da hatırlamak gerekiyor. Okul tarihlerinde 1920 meclisinin bir savaşı yürütmesi kadar, rejimi üzerinde de durulmalıdır. O dönemde bu tür bir meclis çok özgündü; çağdaş gözlemcilerin dahi dikkatini çekmişti. Bazı konularda, mesela dış politikada Türkiye'de parlamento; 1965'e, hatta 1970'li yıllara kadar 1920 meclisinin çalışma usulü ve fikir ikliminin gerisindeydi.

Birinci Dünya Savaşı merkezi devletlerin yenilgisiyle bitti. Öyle olacağı bazıları için bir bilinmez değildi. Nitekim Yarbay İsmet Bey, Fransız-Alman harbinin şiddetlendiği bir dönemde Enver Paşaya hitaben kaleme aldığı bir raporda Almanların Rusya karşısındaki galibiyetinden sonra Almanya'ya atfedilen kudret Marne cephesinde bir sukutuhayale dönüştüğünü, bu bölgedeki Fransız savunmasına karşı (Mareşal Joffre'nin komuta ettiği cephe) Almanya'nın artık zaferi garanti edecek bir müttefik olamayacağını bildirmiştir.

İttihat ve Terakki yöneticileri imparatorluğu Almanya'nın tarafında savaşa sokmanın ağır bedelini ödediler. Savaş sonunda Versailles Sarayı'nın muhtelif bölümlerinde yapılan anlaşmalarla Avusturya parçalandı, Macaristan adamakıllı küçüldü ve bir anarşiye gark oldu. Almanya kendisine dikte edilen ağır şartlar dolayısıyla iktisadi krizi aşamadı ve tarihin en

korkunç rejimine yuvarlandı.

Türkiye Sevres porselen fabrikasındaki müzede önüne konan anlaşmayı imzaladı. Ama bunu Ankara'daki hükümet kabul etmedi. Ankara kabul etmeyince İstanbul'da olmayan meclisin (19 Mart 1920 işgali ile Meclis-i Mebusan azalan ya tevkif edilmiş ya da bir köşede saklanıyorlardı) yerine acilen teşkil edilen Şura-ı Saltanatın bu anlaşmayı tasdiki fazla bir şey ifade etmedi. Padişah dahi değişen ortamda İstanbul ama asıl Ankara'daki muhalif milliyetçilerin baskısıyla bu anlaşmayı tasdik edemedi. Birinci Dünya Savaşı'nın mağlupları içinde galiplerin dikte ettiklerini kabul etmeyen tek devlet Türkiye oldu.

16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi. Şehzadebaşı'ndaki karakolun bütün askerleri şehit edildi. Yakın tarihimizin bu ünlü abidesi hoyrat ve bilgisiz imar hareketleri sayesinde şimdiki belediye sarayını inşa etmek için yıkılan yapılardandır. Bu işgal gayrimeşru ve mütareke hükümlerine aykırı olarak değerlendirilmiştir. Yeni meclisin Anadolu'daki direniş hareketinin merkezi olarak teşkili kaçınılmazdı.

23 Nisan günü Ankara'da İttihat ve Terakki kulübü binasında ilk açılış oturumu yapılan meclise ilk anda sancaklardan ve livalardan seçilen 115 mebus katıldı. Bu mebuslar geldikleri bölgede sandıklar kurularak umumi bir seçimle belirlenmemişlerdi. Daha çok her yerde teşkil edilen ve Mustafa Kemal Paşa tarafından bir elde toplanan Müdafaa-i Hukuk gruplarından seçilip gönderilen mebuslardı. Ayrıca İstanbul'daki son Osmanlı meclisinin üyeleri Ankara'daki meclisin tabii üyeleriydi. Bunlar Ankara'ya ulaştıkça ve Malta sürgününden döndükçe Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldılar. Adı üzerinde, tarihte ilk defa Türk devleti Türkiye ismini taşıyordu. İstanbul saltanat ve hilafetinin haklarını savundukları için 1876 Kanuni Esasi'yi esas aldılar. Ama bu metin aslında Ankara hükümetine uygun anayasa olamazdı. 1921'de kısa ama çok ilginç bir anayasa daha hazırlandı.

Ankara'daki meclis hükümeti tarihte ilk örnek değildir. Fransız ihtilal meclisi de Sovyet Rusya idaresi de meclis hükümetiydi. Ama öbürlerinden bir farkı vardı. Savaş içinde olunmasına rağmen meclis reisine başkumandanlık yetkisini vermişti. Meclis denetim yetkisini hassasiyetle kullanmıştır. Ankara fakirdi. Zecri ve cebrî mali tedbirlerle savaşılıyordu. Üstelik bu ilk meclis askeri harcamalara kadar her şeyi denetliyordu.

Türkiye adını taşıyan millet meclisimiz 90 yaşında. Arkasında parlamenter bir anane vardı. Devlet gene başkent değiştirmişti. Türk imparatorluğunun

470 yıllık başkenti bu sefer Anadolu içlerine çekildi. İtilaf Devletleri ile ayrı ayrı anlaşmalar imzalandı. İngiltere yalnız kaldı ve Yunanistan'ı kullanmaya devam etti. İlk meclisin farklı dünya görüşlerine sahip mebusları bir amaç etrafında toplanmışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinin kurmak istedikleri dünya ve düzen Türkiye'de kabul edilmeyecekti.

Neden Ankara seçildi?

15. ve 16. yüzyıllarda 20 bin nüfuslu bir şehirdi; Ankara önemli bir vilayetin merkeziydi. Bugünküne ilave Kırşehir, Kayseri ve Bozok dediğimiz Yozgat sancağı da eyalete bağlıydı. Roma dan beri önemli bir askeri merkezdi. Ünlü Galatya krallığında, yani Keklerin istilası ile kurulan bu coğrafyada da zamanla Yunanca hakim oldu. Ama gene de isimlerde, adetlerde Galat-Kelt kültürü yaşamıştır.

Bizans dediğimiz Ortaçağ Roması, topladığı her taşı hatta eski dönemin sanat eseri parçalarını dahi Ankara Kalesi'ni inşa etmek için kullandı. Şehir devamlı istila tehdidi altındaydı. Doğrusu Selçuklu döneminde de aynı şey yapıldı. Nitekim Timur'un orduları da şehri kuşattı ama şehri şehirliler savundu. Ankara ahilerini oluşturan lonca mensupları bir kardeşlik dayanışması içinde hem şehri yönetiyorlardı hem de birbirleriyle çatıştıkları görülmezdi. Timur'un ordularına bile dayandılar.

Profesör Özer Ergenç naklediyor: "Malumdur ki şehrin kadısı, tayin edilen valinin beratını kontrol eder." 17. yüzyılın ünlü kadısı Vildanzade sancak beyi beratıyla gelen Celali eşkıyasının tayinini tanımadı ve şehre sokmadı.

İlginç şehirdi; gayrimüslimlerden hemen her cemaat vardı. Ankara Yahudileri özgün bir zümredir. Hatta şehrin narh listelerinde uzak bir bölgeye has olan zeytinyağı görülür çünkü Ankara Yahudisinin "koşer" yemek listelerinden kurtulup istediği yemeği tatlısı, tuzlusu, etlisi ve yağlısıyla yapabilmek için zeytinyağı çıkış yoludur. O yüzden Ankaralılar da zeytinyağlılar mutfağını iyi tanırlardı.

Şehrin Ermeni tüccarları tiftik ticaretine karışmıştı. Halk manifaktürle belini doğrultmuştu. Ankara 17. yüzyılın sonuna kadar kumaş ihraç merkeziydi. Romalı imparator Caracalla'nın hamamlarının kalıntılarının yanındaki mezarlıkta Polonyalısından İngilizine kadar yabancı tüccar kabirlerine rastlanır. İsveç'in piskoposları bile Ankara sofundan cüppe

giyerlerdi.

Bugün Çankırı Caddesi'ndeki vilayet konağının etrafında önemli bir istimlâk ve arkeolojik kazı faaliyetinin yapılması gerekir. Oysa Ankara Belediyesi Sümerbank'ın hemen arkasında gayri nizami bir biçimde yapılan eski dükkânları yıktıracağına, onların yerine bir çarşı yaptırdı.

1920'lerde var olan Taşhan'ın yerine yapılan Sümerbank'ın da ne derecede değerli bir tarihi bina olduğu tartışılır. Bunlar bazı mimari tarihçilerinin kuruntularıdır. Her halükarda heykelin arkasındaki binaların yıkılması (ki bunlar 1950'li yılların sonu ve 60'lara aittir) ve Ankara kalesinin bütün haşmetiyle ortaya çıkması gerekir.

1919'un Aralık sonunda Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa böyle bir şehir buldu; fakirdi fakat belirli bir servet birikimi de yok değildi. Tozlu topraklıydı ve muhafazakâr görünümlüydü ama dünya ile teması olan bir şehirdi. Osmanlı Bankası'nın şubesi vardı. Harp içinde tatil edilseler de yabancı okullar ve konsolosluklar mevcuttu. Asıl önemlisi, demiryolu Ankara'ya kadar uzanmıştı. Ankara halkının Konya gibi şehirlere nazaran Mustafa Kemal Paşa'ya ve teşebbüslerine desteği de açıktı. Bu yüzden Ankara milli mücadelenin merkezi oldu.

19. asır boyunca evvela bugünkü vilayet, biraz sonra Taşhan, sonra da bugün İnkılâp Müzesi olan İttihat Terakki Kulübü gibi binalar inşa edilmişti. Milli mücadele hükümetinin buralara yerleşeceği açıktı. Nitekim güneydeki istasyon binası Keçiören Kalaba yolundaki Ziraat Mektebi, gene o civardaki Sarı Kışla, vilayet konağı başta olmak üzere devlet daireleri ve bazı okullar Ankara hükümetinin yerleşim yeri oldu.

Komutanların değil, bürokrasinin kararı

Ankara nasıl başkent oldu? Sorunun cevabı halen kolay verilemiyor, ama galiba bir husus açık: İzmir stratejik bakımdan pek olumsuz bir yerdeydi, İstanbul ve Konya'daki muhalefetten ise çekinmişlerdi. Zafer Ankara'da kazanılmıştı ve galiba bu şehrin başkent olmasına İstiklal Savaşı komutanlarından çok evvel etraftaki bürokrasi karar vermiş ve telkine başlamıştı. 90 yıl evvel 27 Aralık'ta Anadolu'nun küçük ama tarihi bakımdan önemli bir merkezi olağanüstü bir karar verdi. Bir şehrin halkı ilk defadır ki toptan bir siyasi karar veriyordu. Karara çok geniş zümreler ve kalabalık

sayıdaki temsilcilerin katıldığı anlaşılıyor; şehrin tüccarları, uleması, tarikat şeyhleri gelen askeri heyete bağlılık bildirmişti. Bu siyasi bakımdan da önemli bir gelişmeydi.

30 AĞUSTOS 1922: DOĞU ANADOLU'NUN KADERİNİ BELİRLEYEN SAVAŞ

Ağustos ayı Türklerin tarihi açısından çarpıcı dönüm noktalarıyla doludur. Bu dönüm noktaları savaşlardır. Bizim tarih düşüncemizde savaşları öğrenmemek gibi bir telkin söz konusudur ki boş laf olduğuna hiç şüphe yoktur.

Birkaç ay süren Balkan savaşlarıyla 1912-13 kışında koskoca Rumeli'yi kaybettik, canını kurtarsa da buradan sürülen bahtsız bir neslin bugünün Türkiye'sinin oluşumundaki etkilerini nasıl görmezlikten gelebiliriz! Mesela 1878 Berlin Kongresiyle bir kabilenin yarısı bir tarafta, diğer yarısı Rusya tarafında kaldı. Tatsız tarihi yolculukları hâlâ süren Ahıska Türklerinden söz ediyoruz. Bir savaş ve bir gecede kaderi değişen bir halk...

26 Ağustos 1071 'de, o tarihte henüz 30 yıl evvel İran yaylasına yerleşen Türkmen Oğuzların kurduğu Selçuklu orduları zafer kazandı. Sultan Alparslan, İmparator Romanos Diyogenis'i yenerek Bizans denilen Roma'yı silmeye başladı. 1078'de oğlu Sultan Melikşah resmen Roma İmparatorluğu'nun Anadolu topraklarında bir vasal devleti, İran Selçuklularına bağlı Rum yani Roma Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu ilan etti.

Türkiye ismi nereden geliyor; orduları Diyar-ı Rum'u yani Roma İmparatorluğu'nun Anadolu topraklarını fetheden devlet ve toplum bir yüzyıl içinde İran yaylasından göçebeleri, şehirlileri, dervişleri, zanaatçıları ve askerleriyle Anadolu'ya aktı. Onlar kendilerine Romalı, Rumi diyorlardı. Gerçi Türkmen olduklarını bilirlerdi ama asıl 12. yüzyılda Anadolu'da ticaret

yapan Cenovalı ve Venedikli tüccarlar ve diplomatik raporlarını yazdıkları devletleri bu ülkeye “Turchia” veya “Turcmenia” demeye başladılar. Sadece Helenlerin değil; Kapadokyalı, Ermeni, Arami (veya Süryani), Kürt, Gürcü kavimlerin yaşadığı bu ülkede Türkler çok çabuk arabulucu ve yaygın ekseriyet durumuna yükselmişti ve dilleri “lingua franca” yani ortak anlaşma dili haline geldi. Zaten iki buçuk asır sonra da Balkanlara yerleştiler.

Malazgirt’ten üç asır sonra 11 Ağustos 1473’te Erzincan civarında Otlukbeli mevkiinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ı yenen Fatih Sultan Mehmed, Doğu Anadolu bölgesinin bugüne kadar uzanan kaderini çizmiş oluyordu. Türkmen aşiretler Doğu’ya, İran’a çekildiler ve Doğu Anadolu’nun yeni oluşan etnik yapısı 20. yüzyılın başına kadar devam etti.

Osmanlı edebiyatında Akkoyunlu Uzun Hasan’a “Hasan padişah” denir. Onun Doğu Anadolu toprak düzeni için düzenlediği kanunnameler hemen hemen olduğu gibi kabul edilmiştir.

1526 Temmuzu sonunda Kanuni Sultan Süleyman henüz 31 yaşında bir mareşalken müşterek Macar-Lehistan ordusunu bir gün içinde Mohaç’ta yok etti. Bu, Balkanlar gibi Orta Avrupa’nın tarihini altüst eden bir olaydır.

İki asır sonra Türkler bu havaliden Doğu Avrupa’ya kilseler de artık bu tarihten itibaren Avrupa halkları ve Avrupa kıtası Müslüman Türklerle yaşamak zorundaydı. Bu hal bugüne kadar devam eden bir keyfiyettir. Mareşallik yönünden bir askeri deha olduğunu gösteren Sultan Süleyman oldukça az asker kaybıyla kıta Avrupa’sının en güçlü devletini bir gün içinde ortadan kaldırmıştı. Bu olaydan sonra Avusturya ve Almanya sözde Hıristiyan uygarlığın koruyucusu durumuna çıkan bir camia oldu. Gerçekte ise Hıristiyan kültürü henüz İspanya tarafından temsil ediliyordu, bir müddet sonra bu bayraktarlık Fransa ve İngiltere’ye geçti. Alman ve Avusturya kültürü 18. yüzyıl sonlarından itibaren bu işlevi yüklenmeye başladı.

Kanuni Sultan Süleyman sadece bir mareşal değildi, toplum hayatına müdahale etmeyi bilen usta bir kültür siyasetçisiydi. Nitekim Katolik kültüre ve kiliseye karşı protestanlığı himaye etmiş ve kışkırtmıştır. Hatta bugünkü Macaristan sınırları içinde ve Slovakya ve Banat’ta yaygın olan Katolikliğe karşı Erdel’de var olan Macar protestanlığını himaye etti. O kadar ki Osmanlı himayesindeki Macar-Erdel Krallığı’nm seçkin sınıfları İngiltere ve Almanya’nın etkisinde yeni bir kuzey Rönesans’ı yaşadı ve bu sonraki asırlardaki Macar kültürüne ve medeniyetine bir canlılık kazandırdı.

Mohaç Seferi kılıç kalkandan çok ateşli silahları ve topçuluğu kullanan

modern bir Rönesans ordusunun eseridir. Bu askeri teknik öncülüğün, 180 sene sonra II. Viyana Kuşatması'nda muhafaza edilebildiği çok şüphelidir. Harpleri görmezlikten gelsek de tarihte yaşıyorlar ve başkaları için de çok önemlidirler. Mohaç'ı bilmeyen Türklerin Avrupa tarihi ve Orta Avrupa halklarıyla ve coğrafyasıyla bugün için toplum veya birey olarak tutarlı bir diyalog kurmaları mümkün değildir.

26 Ağustos 1922'de Türklerin mareşallik geleneği devam ediyor, imparatorluk toprakları iki asırdır kaybedilmiş, bu sefer anavatan başarıyla savunuluyor. Birinci Dünya Savaşı'nın dağdağalı yılları içinde genç yaşta olgunlaşan komutanlar üstün bir stratejiyle anavatan savunmasını tamamlıyorlar.

30 Ağustos uzun bir devlet ve askerlik geleneğinin Balkanlar karşısındaki çağdaş zaferidir. Yunanistan veya herhangi bir Balkan devletiyle askeri gerilim o gün bitmiştir. Galiba bu gerçeği 20. yüzyıl Yunanlı komutanların içinde ne olursa olsun askeri yeteneği ile temayüz eden bazı generaller (Metaksas gibi) çok önceden görmüş ve Küçük Asya macerasına (!) şiddetle karşı çıkmışlardı.

İSTANBUL'UN KURTULUŞ GÜNLERİ

Türkiye 2004'te, Haçlı Seferleri'nin 800. yılını uluslararası katılımlı toplantılarla andı. Yani esas nokta 1204 yılında İstanbul'un, o zamanki Konstantinopolis'in, Batıdan gelen barbar sürüleri tarafından işgalidir. Şüphesiz Haçlı Seferleri bu tarihten çok önce başladı ve Selahaddin Eyyubi'nin Haçlıları kutsal topraklardan kovuşu da bundan çok sonradır. Türkiye ise 1204 yılı üzerinde duruyor; çünkü o zaman bin yıllık bir imparatorluğun merkezi olan İstanbul kavimler arası bir Haçlı işgali yaşıyordu. 1918'de de ikinci defa olarak gene uluslararası bir işgale uğradı. 1204'te zırhlı şövalyeler, 1918de de zırhlı gemiler İstanbul halkını zor bir dönemin içine çekti.

Bizans'ın Konstantinopolis'i de Osmanlı'nın başkenti de çok görmüş geçirmiştir; hatta bir vakitler yani 1853'te Rusya'yla yapılan ünlü savaşta, İstanbul halkı müttefik olarak gelen orduları taşıyan İngiliz, Fransız, İtalyan Piemonte gemilerini görmüştü. 1853'ün dağdağalı günlerinde İstanbul halkının kendileriyle birlikte savaşıp ölen bu Avrupalı askerlere sempati duyduğu açıktı.

O günün müttefiklerinin torunları ise 1918'de işgal kuvveti olarak dönmüşlerdi. Dolayısıyla İstanbul halkının 1853'te değişmeye yüz tutan geleneksel kuşku ve nefret duygusu hemen avdet etmişti. Britanya zırhlılarından dökülenler kendilerini şehrin sahibi addettiler. Bütün güvenlik mekanizması ve ekonomik hayat onların denetimine girdi.

Bu şaşılacak bir gelişme değildi; ama doğrusu çok beceriksizlik gösterdiler. Britanya idaresi; kolonilerinde ve Hindistan'da, Malta ve Cebelitarık'ta, hatta himaye ve işgali altındaki Mısır'da kurduğu denetim ve yönetimi burada gerçekleştiremedi. Eski imparatorluğun başkenti onu

benimsemedi; Britanya ise hem yorgun hem de tecrübesizdi. İlk anda şehrin geleneksel azınlıklarıyla işbirliği yapmak istedi. Bu sokaktaki esnafa kadar yansıyan garip bir rüşvet mekanizması yarattı, münaferet arttı, hatta ufak çatışmalar başladı.

1918-1922 dönemi zabıta tarihini hâlâ kulaktan dolma biliyoruz. Oysa birtakım olaylar incelendiği zaman garip boyutlar ortaya çıkıyor. Kısacası Batı Avrupa ülkeleri, tarihte görülmüştür ki, düşman tarafından işgal edildiklerinde adeta "Kader, kendimiz ettik, kendimiz bulduk. Bundan sonrasını akıllıca kurtarmaya çalışalım" derler. Allah'tan bizim kavmin böyle bir zihniyeti benimsemesi çok zor. Evimizde yabancıya pek tahammül edemeyiz. Nitekim İstanbul bu gerilimi çok ilginç bir biçimde yaşadı. İngilizlerin çaresizlik içinde Yunanlı müttefike meyletmesi ise hem öbür müttefiklerini hem de şehir halkını çok kızdırdı. Tarık Zafer Tunaya hocanın opus magnumu olan "Siyasi Partiler"in üçüncü cildi mütareke devrini anlatır. Hiç kuşkusuz sosyalizm ve etnik milliyetçilikler gibi akımlara mensup olanlar getirilen siyasi örgütlenme hürriyeti havasından yararlandılar. Türk ulusçuluğunun bu derecede özgür kaldığını söylemek mümkün değildir. İmparatorluğun başkentinde Falih Rıfkı'nın deyişiyle "Türklükten kaçan kaçanaydı". Dört yılda ilginç gelişmeler ortaya çıktı. Uzun bir savaşın yorgunluk ve yıkımından dolayı yenilgi ve direniş, teslimiyet ve dikbaşlılık İstanbul'da savaş veriyordu. İngilizlerin şehir halkı üzerinde kurdukları baskı ve olumsuz etkiler sonra Ortadoğu ve Filistin'de de aynı beceriksizlikle sürdü.

Her kuvvetin olgunlaşma ve çürüme zamanı vardır. Çürüme döneminde Britanya, İstanbul ve Küçük Asya'ya toslamıştı. Sanılıyordu ki çürüyen imparatorluk sadece Osmanlıdır. Oysa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeryüzündeki hiçbir kavim başka bir imparatorluğun bayrağı altında sakin ve uyumlu unsurlar olarak yaşamak niyetinde değildi.

İmparatorluğumuzun asker ve sivil bürokrasisi kendini çabuk toparladı ve yer yer direnişe başladı. Fransız müttefikler suriçi İstanbul'un denetimini üstlenmişti. Kır atı üzerinde bir fatih gibi şehre giren Fransız Balkan kuvvetleri komutanı General Franchet d'Esperey, teatraliteyi sevse bile hiç de Türk düşmanı sayılamazdı; hatta İngilizleri uğraştıran Genç Türkleri, İttihatçıları, Anadolu'ya geçenleri eski ihtiyar Türklerden daha çok takdir ettiğini yüksek sesle belirtirdi. Fransız işgal kuvvetleri suriçi İstanbul'da Anadolucuların faaliyetleriyle doğrusu pek ilgilenmediler. Ama Britanya ile

Anadolu İstanbul'da karşı karşıya geldi. İtalya için Türkler neredeyse müttefik oldu.

İtalyanlar büyük savaş sonunda, Britanya ve Yunanistan'ın kendilerini soyduklarına inanıyorlardı ve bu yüzden de Anadolu'nun yanında yer almışlardı. Şehre çıkar çıkmaz İtalyan birliklerinin ilk işi 1815 Viyana Kongresi'nde Avusturya'nın kendilerinden zapt ve gasp ettiği Tomtom Kaptan Sokağı'ndaki Venedik Sarayı'nı işgal edip içindeki Avusturya sefaret heyetini kapının dışına koymak oldu. Doğrusu haksız da sayılmazlardı; Venedik Sarayı yeniden İtalya'ya geçti ve elan İstanbul'daki İtalyan sefaretidir.

İstanbul, Yunanlılara mı verilecekti? O günün havasını dikkatle gözleyenlerin raporlarına ve tarihi kayıtlara göre hiç de öyle değil. Yunanistan gibi küçük bir ülkenin propagandası ve ümitleri pek ciddiye alınamazdı. Ama şurası muhakkak ki bu muhteşem payitaht, Britanya İmparatorluğunun başkanlığındaki uluslararası bir idareye terk edilecekti. Zaten boğazlar rejimi daha başından öyle düzenlenmişti. Avrupa'ya göre 1500 yıllık Konstantinopolis kendilerinden başka kimseye bırakılamazdı. Hatta o şehrin asli sahibi olarak gördükleri Helenler yani İstanbul Rumları bile, orada ancak göz boyayan bir renk ve ancak kendi başrollerini süsleyen teatral figür olarak düşünülebilirdi. Bu 1204'teki zihniyetten daha farklı değildi.

O zamanki Konstantinopolis'i yerli Romalılara bırakmayan Atlantik takımı, 1918'de de aynı tutumu Osmanlı İmparatorluğunun asli unsuru Türklere karşı gösterdi. Bu bir zihniyettir, bir ananedir, değişir ama zor olur ve zaman ister. Bazı tavizler verilebilir ama esastan fedakarlık yapamayız. Komplo teorileri ve yabancı düşmanlığıyla yaşayamayız ama karşımızdakilerin yeryüzünün en bilge, en adil melekleri olduğuna inanamayız. Batı dünyasıyla çok dikkatli ve bilinçli olarak ilişkilerimizi sürdürmek zorundayız. Düzelmeler ani olamaz, en iyi hekim olan zamana bırakılmalıdır.

6 Ekim İstanbul'un kurtuluşu törenleri bazılarının sıkça tekrarladığı gibi kuru bir hamaset değildir. Tıpkı 29 Mayıs gibi dış dünya ve Avrupa ile olan ilişkilerimizi çok açıkça ve akıllıca tartışacağımız bir gündür.

3 MART 1924
HİLAFET NE OLDU?

3 Mart 1924'te; Dolmabahçe Sarayı'nın kütüphanesinde, İstanbul valisi ve Ankara'dan gelen temsilciler heyeti, unvanı yalnızca halife olan son halife Abdülmecid Efendi'ye Millet Meclisi'nin kararıyla bu görevinin sona erdiğini ve kanun gereği yurtdışına çıkarılacağını tebliğ ettiler. Halifenin itirazı ve kalmakta diretmesi faydasızdı; birkaç saat içinde Sirkeci Garı'nda alayiş olmaması için en yakın aile fertleri ve yardımcılarıyla Çatalca ya gönderildi ve orada bekletilen trene ilave edilen vagonla yurdu terk etti. Bir hafta içinde Osmanlı hanedanı üyeleri yani şehzade ve sultanlar da aynı şekilde sürgün edildi.

Osmanlı geleneğinde; hanedan üyesi demek, padişahın ve erkek evlatlarının sulbünden gelen erkek ve kadınlardır. Bunlara Avrupa dillerinde imparatorluk prensi ve prensesi denir. Onların evli olduğu erkek ve kadınlar, prenseslerin hanım sultan denen kız çocukları ve beyzade denilen oğulları hanedan üyesi sayılmazlar; mensubudurlar. Dolayısıyla eşlerin ve bu dürümdakilerin yurtdışına gitmesi gerekmiyorken, çoğu küçük yaşta olduğundan veya yalnız kalamayacağından ebeveynlerini veya eşlerini izleyerek kafileye katıldılar. Hükümet sürgünlere adam başına biner sterlin, dönüş için geçerliliği olmayan birer pasaport ve makul miktarda mücevher çıkartabilme hakkı tanımıştı. Hanedan üyelerinin mal varlıkları bazı istisnalar dışında müsadere edilmemişti. Ama bu emlakin, memlekette kalacak yakınlar tarafından çarçur edildiği veya o yıllarda emlakin bugünkü kadar para etmediği düşünülürse gidenlerin uğradığı mali güçlük tasavvur edilebilir.

Halife Abdülmecid Efendi kültürlü bir şehzadeydi. Resim yapıyordu ve

bazı tabloları müzeliktir. Ama asıl önemlisi, güçlü bir bestekar oluşudur. Abdülmecid Efendi mütareke dönemi ve İstiklal Savaşı sırasında Anadolu hükümetiyle olumlu ilişkiler kurmuştu; bununla birlikte halifenin bazı hanedan üyelerinin de belirttiği gibi siyasetten anlamadığı, Ankara hükümetiyle dengeli ilişkileri sürdürmek yerine alayişli selamlık alayları tertiplediği, hatta bunlardan birinde Fatih Sultan Mehmet kıyafetiyle geçtiği biliniyor. Maalesef protokol ve bütçe işlerinde de ölçülü bir idare kuramamıştı ve Ankara'yla gerilimli ilişkilere girdi. Yeni cumhuriyetin iktidar savaşına tahammülü yoktu. Esasen hilafet kurumu da, iktidarın dışında kalmak gibi garip bir hukuki konumla bağdaşamazdı. Zira hilafet ruhani bir makam değildir. Dünyevi iktidar sahibi olmak gerekir. Bu sonuç kaçınılmazdı.

Osmanlı hanedan üyeleri yurtdışında zor günler geçirdiler; parasızdılar. Avrupa bankalarına para yatırmayan tek hükümdar ailesiydiler. Buna rağmen geçinmek için onursuz bir yaşam seçmediler. Yüz kızartıcı suçlar işleyen çıkmadı. Asıl önemlisi Türk devleti ve milleti aleyhinde cemiyet kurmak, kışkırtıcı politika gütmek gibi olumsuzlukları hiç denemediler. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tahtını kaybeden diğer hükümdar ailelerine göre; onların bu devleti ve yurdu sever tutumlarını takdir etmeliyiz. Hanedanın genç üyeleri yurtdışında imkansızlıklara rağmen tahsillerini gördüler. İçlerinde Avrupa ve Amerika'da en seçkin çevrelerde hayranlık uyandıracak yerler edinenler vardır.

Hilafetin kaldırılmasına tek önemli dış tepki Hindistan'dan geldi. Hint Müslümanları, İngiliz idaresine karşı "ruhani reis!" halifenin emirlerini bahane ederek karşı koyarlardı. Esasen Pakistan ve Bangladeş'in bugünkü politikalarına bakarsak, Hint Müslümanlarının Türkiye'deki her yönetime bağlı olduklarını söylemek mümkündür. Arap dünyası çoktan beri hilafet denen müesseseyi kendilerine ait bir hak olarak görürdü. Tabii bu onların kanaatidir. Hilafeti TBMM kaldırınca ne Mısır'ın ne de Faysal ailesinin bu konudaki girişimleri taraftar bulabildi. Hilafetin bu asırda restore edilmesi mümkün mü? Şüphesiz hayır. Bu kadar çok milli devletin, liderlik iddiasının ve maalesef mezhep çatışmalarının dorukta olduğu İslam dünyasında bu kurumun ihya edilmesi mümkün değildir. Bir yerde herkes kendinin halifesidir. Hilafetin kime nasıl geçeceği konusunda da sarih hüküm yoktur. Hilafet iktidar ister. Cihanşumul iktidar Osmanlı ile tarihe karışmıştır. Hilafetin de ismi kalmıştır ve 19. yüzyıl Osmanlı hilafeti gibi bir kurumu ne

İslam dünyası bir daha kurabilir, ne de dış dünya aynı şekilde kabul edebilir.

***

3 Mart 1924, bizim tarihimizde en önemli dönüşümü ifade eder. Türkler eski devlet geleneği olan bir toplumdur ve devlet hep hükümdarlıkla aynileşmiştir. Henüz son padişahın (VI. Mehmed Vahideddin) tahttan feragat edip yurtdışına çıkması ve saltanatın ilgası üzerinden 2 yıl bile geçmiş değildir; Cumhuriyet'in ilanı dört ay önceydi. Şimdi ise halifelik de kaldırılıyordu. Bu pek özgün bir olaydır. Öyleyse Türk devletinde halifelik neydi? İkinci Meşrutiyet devrinden beri Cavit Bey ve Ahmed Şuayıb gibi halifelikle saltanatı ayırmaktan söz edenler vardı. Onlardan daha önce hilafetin Türk padişahına değil; halkına ait olmasını ileri süren Arap mütefekkirler vardı.

Osmanlı sultanlarının halifelik kurumunu ve unvanını 1517 Mısır'ın ve Hicaz'ın kazanılmasıyla Memlükler'den aldığı hoş bir "siyasi hikaye'dir. Bu efsaneyi 18. yüzyılın vakanüvisleri vurgulamıştır. Avrupalılar anlaşmalarda bir Müslüman ruhani lider (böyle bir unvan ve lider olamaz) görmeye teşne idi; bizimkiler de bu yanlış kanaati beslemeyi 18. yüzyıl şartlarında uygun gördüler. Osmanlı hükümdarları Kırım, Kazan, Kafkasya uzaktaki Hind ve Cava ve 19. asır Moğol müslümanlarıyla temas ve siyasi nüfuzun tesisini bu kurum sayesinde becerdiler. Gerçek şu ki halifelik, siyasi iktidar, hükümdarlık, cumhurun yönetimi bağlamında Kuran-ı Kerim'de geçmez (hilafet burada peygamberliktir). Hadisler arasında, üzerinde ittifakla kabul edilen ve bu konuda hüküm vereni yoktur. Hilafet ruhani bir kurum değildir ve iktidarla yönetime birlikte sahip olanlar halifedir. Siyasi iktidarın dışında (Meclis hâkimiyeti veya cumhurbaşkanlığı) bir hilafet kurumu geçici bir dönemi ifade ediyordu. Galiba son halife Abdülmecid kendisine verilen rolü kavrayamadı, fazlasını istedi. Fatih Sultan Mehmed Han'ın kaftanıyla at üstünde katıldığı son cuma selamlığı hanedan tarihinde en önemli çalkantıya sebep oldu. Büyük Millet Meclisi'nin ilga (kaldırma) kanunları son hanedan üyesi (şehzadeler ve sultanlar) zevatı ve maalesef sultanların (imparatorluk prenseslerinin) çocukları dahi sürgün listesindeydi.

İktidar değişimi sancısız olmaz. Hanedan üyelerinin Ruslar, Alman ve İran hükümdarları gibi yurtdışında banka hesapları yoktu. Çoğu (hakan-ı sabık ve halife dahil) zarurete düştüler. Buna rağmen temsil ettikleri milletin şan ve şerefine halel getirecek tarz-ı hayat ve faaliyetten uzak kaldıklarını söylemek

gerekir. 9 Mart 1925 tarihinde Ahmet Emin (Yalman) Vatan gazetesinde; “Bu insanlara acımalıyız, ama işin esasını unutmayalım” diye başlıyor, “hanedanın Türkiye ye yaptığı kötülüklerden” söz ediyordu. 37 şehzade (imparatorluk prensi), 42 sultan (imparatorluk prensesi), 27 kadınefendi ve şehzade eşi (bunların gitmesi kendi istekleriyle oldu, kalanlar da vardı) ülkeyi terk etti. 1952de hanedanın kadın üyeleri, 1974 affı ile de erkek üyeler dönebildi. Hilafeti almaya çalışanlar muvaffak olamadı, imparatorluğun bu ağır mirasını Osmanlıdan başka taşıyabilecek Müslüman toplum yoktu.

Mısır’ı ve Haşimi hanedanını kimse halife olarak kabul etmiyordu. Hiçbiri Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihi şöhretine sahip değildi. Hilafet kalktığı an avdet edebilecek bir kurum değildir. Hilafet hukuki esaslardan çok ananeye dayanan bir kurumdur. Tarihin içinde oluştu ve yeniden oluşturulması mümkün değildir.

15. yüzyılda Endülüs’ün can çekişen hükümdarları, Hindde Babürlüler, Mısırda Memlükler ve hatta II. Mehmed ve II. Bayezid zaman zaman halife unvanını bazı fermanlarda kullanıyordu ve vakanüvisler onlardan halife diye bahsediyordu. Osmanlı için Mekke ve Medine’nin hizmetkârlığı (yani custodiası) daha önemliydi. Hilafet unvanını padişahlar 18. ve 19. asırda çok benimsediler. Bu benimseme Rusya’nın ve Hind’in Müslümanlarından toplanan bağışla Hicaz demiryolunun yapılmasına; o ülkelerde Osmanlı konsoloslarının bazı kültürel faaliyetlerine yardımcı oldu. Bazı ahvalde müslümanların toplumsal hayatlarına müdahale edip yön verdikleri görülüyordu. Halife ve sultan Osmanlı hükümdarları ile aynileşti. Türkiye’de saltanatın ilgasıyla da bu kurum ortada kaldı.

HARF DEVRİMİ

Harf Devrimi’nin üzerinden uzun yıllar geçti. Latin harflerinin kabul edildiği ilk Müslüman toplum biz değiliz; Arnavutlar ilktir. Gene Latin harflerini kabul eden ilk Türk Cumhuriyeti de Azerbaycan dır ve çarlık hakimiyeti ile Bolşevik Rusya’nın yeniden ilhakı arasındaki müstakil Azerbaycan tarafından bu reform yapılmıştır. Şimdi de Azerbaycan o zamanki alfabeyi yeniden kabul etti, kullanıyor.

Doğrusu Türkiye’deki Latin alfabesi mahalli telaffuzdan çok, İstanbul temelli umumi bir Türkçe’yi hedef edindi. Harf Devrimi yapılırken iki gerekçe vardı; matbaanın ucuz ve seri kullanımı ve Türkçe imlanın bir düzene konması.

Muasır insanlık matbaayı, Strasbourg ve Mainz arasında iş tutan Alman matbaacı Johannes Gutenberg’in icadı olarak kutlar. Bu doğrudur. Ancak el yazması dışında bazı metinleri seri olarak basma işi çok daha evvelden başvurulan bir teknikti. Özellikle Çinliler çokça dağıtılması gereken bazı metinleri tahta kalıplar halinde dizmiş ve çabuk aşınıp erise de baskı tekniğini kullanmışlardır.

Gutenberg’in matbaası mürekkebi dağıtmayan, aynı zamanda da aşınmayan yeni bir maden alaşımını bulmaya dayanır ve günümüzün bilgisayar devrimine kadar da beş buçuk asır boyu insanlığın hizmetindedir.

Okul eğitiminin getirdiği bir mütearife dolayısıyla, birçok kişi matbaanın insanların okumasını hızlandırdığını, okumayla aydınlanma vukua geldiğini bellemiştir. Oysa yaygın okuma alışkanlığının nedenleri daha çeşitli olmalıdır. Nitekim Rönesans’ın Avrupa’sında bırakınız Aristoteles’in eserlerini ve dini dua kitaplarını, mesela Fransızların Bertrandon de la Broquiere veya Almanların Hans Schiltberger gibi gezginleri tarafından

kaleme alınan Türkiye seyahatnameleri bile matbaanın icadından çok önce elle yüzlerce kopya halinde çoğaltılıp okunmuştur. Dahası İtalya'da günlük gazete çıkarılır ve bunlar elle çoğaltılarak dağıtılırdı. Aslında matbaadan sonra da gazete değilse de birçok kitap için bu durum devam etti.

William Shakespeare I6l6'da öldü. Shakespeare'in hiçbir eseri o hayattayken basılmış değildir. Ancak ölümünden birkaç sene sonra bazı eserlerini tiyatrocu arkadaşlarının kâğıda döküp iki forma halinde bastırdığını bütün uzmanlar söyler, rahmetli Mina Urgandan da okuyabilirsiniz. Birçok tiyatro eseri ve şiir ya kaybolmuştur ya da ilginç şekilde sonradan basılmıştır. Demek ki insanlar daha uzun zaman hafızalarıyla kültürel mirası yaşatmış ve devretmişlerdir.

Eski Roma edebiyatı ezbere uygun bir üslup taşır. Bütün klasik edebiyat türlerinde nesir dediğimiz tarzın böyle bir uygunluğu vardır. Arap dilini konuşan kitlelerin ezber konusunda yetenekleri olduğu bilinir. Matbaa zamanla düz yazıyı hafıza dışına itti ve ayrı bir matbaa üslubu hem günlük gazetelerde hem edebiyatta gelişti. Ama matbaayı Orta Avrupa'da geliştiren bir unsur da 17. yüzyıldaki Türk ilerlemesine karşı el ilanlarının basımı ve dağıtımı için daha ucuz tekniklerin icadı oldu.

Türkiye'de matbaa 18. yüzyılda hayata girdi, ilk listeye baktığınız zaman en çok okunan ve aranan divan yani şiir derlemelerinin, vekayinamelerin burada yer almadığını görürsünüz. Mesela "Naima Tarihi" mevcut 50 veya 100 adet el yazması nüshadan okunur ve dinleyiciler tarafından takip edilirdi.

18. yüzyılda umumi kitaplıklar hayatımıza girmiş ve yazma nüshalar burada çoğunluğu meydana getirmiştir. Bununla birlikte matbaa Türk diliyle ilk defa İbrahim Müteferrika sayesinde tanışmıyordu. Sağda solda, İtalya'da Türk dilinde metinler pek nadir olarak basılmıştır. İşin ilginci 18. yüzyıl Rusya'sında Türk halklarına dini propaganda yapan İskoç misyonerleri o mahalli lehçelerdeki İncil ve dua kitaplarını Arap harfleriyle basmışlardı. Baskı teknikleri Arap harflerini mükemmel şekilde dizmeyi imkansız kılıyordu. Doğrusu Müteferrika matbaası eserleri de mükemmel baskı örneklerinden sayılmaz.

Mehmet Ali Paşanın kurduğu yeni Mısır'da Arapça ve Türkçe birlikte kullanıldığından Kahire'deki Bulak matbaasında basılan Arap harfli kitaplar en mükemmel örnek sayılır ve bizzat Türkiye'de bu mükemmelliğe ulaşan ve onun tekniğini yer yer geçen ilk matbaa Matbaa-ı Amire yani Topkapı Sarayı'nda açılan devlet matbaası değil, Ebuzziya Tevfik Bey'in kurduğu

basımevidir.

İlk başta yasaklanmasına rağmen Türkiye'de matbaanın Kurân-ı Kerim basımına kadar yayılması her şeyden evvel ordunun kendi ihtiyaçları için matbaayı yaygın olarak kullanmasından, sonra merkezileşen eğitim sisteminin bu tekniğe başvurmasından ileri gelir. Gene de Harf Devrimi'ne geçtiğimiz yıllarda, Türkçe matbaa eserleri başlık olarak 40 bin kadardı.

Aynı rakam 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Rusya'da 300 bine, İngiltere'de ise 2 milyona yaklaşıyordu. İşin garibi Harf Devrimi'ne rağmen okullardaki ders notları dahil birçok eser el yazısına ve dolayısıyla Arap harflerine dayanmıştır. Okuma alışkanlığı için galiba iyi bir eğitim ve insanların yalnız kalmayı sevmesi baş şarttır.

Bugün okuma-yazma alışkanlığı bilgisayar sayesinde gelişiyor diyoruz. Bilgisayardan metin taraması yaptığımız zaman okuma dışında dedikodunun yaygın olduğu görülüyor. Ciddi bir tehlike daha var; bilgisayar üslubu nedeniyle imla bozuluyor. Demek ki bilgisayarın kayıt ve saklama üstünlüğünden ve hızlı işlem niteliğinden yararlanmak için dahi kitap okumak gerekiyor ve başarılı bir matbaanın eseri olan güzel bir kitabın yerini hiçbir şey alamıyor.

BEŞ BİN YILDIR DEĞİŞEN ALFABE

Türk dili bilinen 1500 yıllık edebi tarihinde dört adet esas, üç tane de yardımcı alfabe ile yazıldı. Yani devlet olarak Göktürk, Uygur, sonra Arap ve Latin alfabesi kullanılmıştır. Bu yaygın alfabelerden birisi yani Uygurca, Cengiz Han'ın Moğol kançılaryasında da kullanılmıştı. Yani Uygurca gibi işlek bir yazı sayesinde, Türkçe de imparatorlukta temel geçerliliği olan bir dildi.

Başka dinlere giren Türk topluluklarının kullandığı alfabeler de var; Kırımçak ve Karay Yahudiler İbrani alfabesi, Lemberg veya Lviv şehrinde bulunan mezar taşlarındaki Armeno-Kıpçak denen Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi, gene 19. yüzyılda Ermeni harfli ve Karamanlı dediğimiz Yunan harfli Türk edebiyatını da unutmamak gerekir.

Ermeni harfli Türkçe edebiyatın bilinen en iyi örneği Osip Vartan Paşa'nın romanıdır. Sayısız başka eser de vardır. Karamanlı Türkçesi dediğimiz Yunan harfli edebiyatın ise bibliyografya listeleri ciltlerle ifade ediliyor. Hiç şüphesiz Müslüman olduğu için Sırp-Hırvatça'yı Arap harfleriyle yazan Bosnalılar, Arap harfi kullanan Arnavutlar ve Müslüman Yunanlılar da Osmanlı kültürünün yansımalarıdır.

Bütün bu alfabeler içinde Türkçe'ye en az uyum sağlayan Arap harfleridir. Hocamız olan hanlıların yaptığı değişikliklerle kabul ettiğimiz bu alfabede de, maalesef Türkçenin sekiz adet ünlüsünün yani a ve e, ı ve i, o ve ö, u ve ü'nün karşılanamadığı açıktır. Arap harflerinde elif, a ve e için kullanılır. Ya harfi hem i hem y, hem de ı'dır. Vav ise hem v'dir, hem de o ve u, ö ve ü'dür.

Tanıdığımız kelimeleri karineyle okuruz. Bilemediğimiz isimler eğer Goethe gibi ecnebi bir isimse "köte" de olur "güte" de. Ecdadın isimleri ve yer adları ise bir meçhuldür. Ç ve p harflerini İranlılar ilave etmiştir. 19.

yüzyılda Şemsettin Sami gibi büyük adamlar, sekiz sesliyi ifade için çok gayret sarf etmiştir. Bu gibi temkinli ıslahatçıların yanında Latin harflerinin kabulünü önerenler çıkmıştır. Nitekim Türk tiyatrosunun öncülerinden Azerbaycan'ın ünlü yazarı Mirza Fethali Ahundzade bizim Tanzimat ricaline böyle bir Latin alfabesi taslağını da sunmuştur. Doğrusu Mirza'yı terslemedikleri açık; hatta bir mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir.

Enver Paşa harp içinde yazışmalar kolaylaşsın diye başta, sonda, ortada farklı yazılan harfleri kaldırdı, daha doğrusu bitişik yazmayı yasakladı; bu yazıya *Enveri* yazı denir. Şu sıra Italyan Havayolları verdiği yiyecek paketinde domuz eti olmadığını belirtmek için herhalde düzgün Arapça bilen birini bulamadı veya matbaanın azizliğine uğradı ki Arapçayı aynı şekilde "Enveri" teknikle yiyecek kutusuna bastırmış, okuyan gülüyordu.

İmla meselesi gazete yayıldıkça, bürokrasi büyüdükçe Türk düşüncesini işgal etmeye başladı. Alfabe değiştirmek kolay değil; 1928 Kasım'ında alfabe değiştirmeye cesaret eden pek azdı. Bizden önce bir tek Azerbaycan'da bir deneme söz konusu oldu. Türkiye'yi takiben bütün Rusya Türkleri önce Latin alfabesine geçtiler, ardından da Stalin'in emriyle Rus Kiril alfabesi kendilerine dayatıldı. Ama imla sorununu çözdükleri hiç söylenemez.

Bizim Latin harfleri Latin harfi olduğu için en mükemmelidir. Zira Romalılar eski Şark'tan Fenike ve Yunan alfabesinden süzülüp gelen en mükemmel imlemeyi ortaya koydular. Bu alfabeyi kullanmak Türk dili için bir kazançtır. Hiç şüphesiz, yüzde yüz mükemmel bir alfabeden söz edemeyiz. Kullandığımız kalın k (Kaf) ve ince k (Kef) sorunu var, sonra uzun telaffuz edilecek a var. "Baazı" demek lazım, "bazı" değil, "lazım" kelimesine de şapka lâzım; tüccarın "kâr'ıyla, "kar" nasıl yazılır... Daha hassas olunca ha ve hı farkı var ama biz Türkler nasıl olsa o iki harfi farklı telaffuz edemiyoruz. Ayn harfini karşılayacak bir harf lazım mı? Doğrusu tartışılır. Bu vakitten sonra alfabede mühim değişiklikler yapılamaz. Ama 32 harften söz edene saldırmak da gerekmiyor.

Dil de hayat gibi değişiyor. İnsanların dilleri üzerine düşünmeleri hem kaçınılmaz hem de gerekli. Kaldı ki teknolojik değişikliklerin, bilgisayarın alfabelerin başına ne dertler açtığı herkesin malumu. Üç harf fazladan konuşanları eleştirmek mümkün ama bilgisayarda "çatlaşırken-chat" dilimizin ve imlamızın içine edenleri eleştirmek pek çare olmuyor. Alfabe bu, dile kolay; beş bin yıldır değişiyor. Korumamız için çok uyanık olmamız lazım.

ERMENİ OLAYLARI VE ARŞİVİMİZ

Ermeni sorunu alevlendikçe bütün siyasiler, memurlarımız, okumuşlarımız arşivperver kesiliyor; dışarıda da Ermeni diasporası “Türkler arşivleri kapatıyorlar, açmıyorlar” diye kıyamet koparıyorlar. Aslında Ermeni tarihçi ve aydınların da önemli bir zaafı var; Türkçe öğrenip Osmanlı evrak ve neşriyatını incelemek yerine, bağırarak tarih yorumu yapmayı tercih ediyorlar. Aralarında “soykırım” tarihçileri çok ama bu nasıl olmuş diye işe girişecek Ermeni-Osmanlı tarihçisi yok... Bizim de Ermeni milletinin tarih boyu nasıl yaşayıp ne düşündüğünü takip edecek Ermeni uzmanımız iki tane genç çocuk. Arşivler karşılıklı açılsa da, kim ne okuyacak? Gene mevcut evrakı gayri-Ermeni ve gayri-Türk üçüncü taraf tarihçiler okuyacaklar. Aslında üçüncü taraf tarihçilerin yazdıklarıyla iş nereye gider bilmiyorum; az sayıda, sesini çıkarmayan ama samimi ve bilgilice yazanlar var; sadece alkışın iğvasına kapılıp partizanlık yapanlar var; çıkar için yazanlar var. Tessa Hoffmann gibi Alman istihbaratının uzmanı olarak yazanlar var. Yves Ternon gibi hayatının alkışı için yazanlar var.

Arşivlerimizin atadan, dededen tasnifli olarak intikal edenleri ve tomar tomar saklanan kısımları var. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başına ait evrakın tasnif edildiğini ve içinde ne olduğunu tümüyle bildiğini kimse söyleyemez. Bilinen ve tasnif edilen kısım vardır; bilmediğiniz ve tasnif etmediğiniz kısım vardır. Ermeniler ve arşivi bilmeyen taraftarları, Türk arşivleri kendilerine bırakılsa, Nürnberg tipi kanun tasarıları ve Enver, Talat, Cemal imzalı Ermeni imha emirleri veya Naziler’in ünlü Van See toplantısı zabıtları gibi evrak çıkartır zannediyoruz. Bu arşivlere mütarekede İngilizler, sonra da bir alay ecnebi tarihçi girdi. Osmanlı Devleti, Nazi Almanyası değil; Ermeniler de Berlin, Viyana Yahudileri değiller. Lâkin arşivler iki halkın trajik tarihini aydınlatır

ve kışkırtıcıları insafa getirmeye yardımcı olur. Hakikatler akla kara gibi değildir, vicdanın ve yöntemin ölçüsü, puslu gerçeğe yaklaşmaya yardımcı olur.

Osmanlı arşivlerini incelemeye başlayan bazıları, tasnif edilmeyen fonlardan derlenen ve seçilen bazı evrakın Ermeni dosyaları olarak ayrıldığını görecek; gerçi bunlar tarihçiye yardımcı olur ama bir konuyu inceleyen tarihçi her şeyden önce malzemesini kendi seçer, kendi düzenler ve yorumlar. Dünyada ressama renk seçtirip fırça kullandıracak adam yoktur; tarihçilere de arşivlerden yapılan derlemelerle yön veremezsiniz. Çıkan evrak okundukça tarihçiler bambaşka manzaralarla karşılaşıyorlar. Bu manzaralar Batı'daki bazı kalemşorların yazdıkları şeylere uymuyor ama bir imparatorluk yıkılırken onun uyruklarının birlikte yaşadığı trajedi, acemice girilen cihan harbinin getirdiği facialar daha iyi anlaşılıyor. Arşiv okununca üç günde iş aydınlanır zannedenler de var; böyleleri akciğer röntgeni ile tarihi evrakı aynı mahiyette değerlendiriyorlar. Arşiv, uzun araştırmaların ve zaman içinde sayısız tarihçinin sayısız farklı yorumunu besleyen bir kaynak, tarih-yazıcının alıştırma (T. Mommsen'in tabiriyle Übung) alanıdır. Arşivlerin ıslah ve tasnifini sadece Ermeni olayları vesilesiyle değil, uygar ve eski bir millet olarak düşünmeli; "iktisadi kriz" gibi yaveleri ve sözde mazereti bırakarak mali kaynak ayırmalı; hatta yurttaşlar olarak bağışta bulunarak bu önemli reformu gerçekleştirmeliyiz.

1939-1945
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye "non-belligerent" yani savaşmayan ülkelerdendi. Ama asıl önemlisi bir dizi saldırmazlık paktı ve anlaşmalarla tarafsız ülke konumunu sağlamıştı. Ankara birbirleriyle zıtlaşan, selâmlaşmayan ülke diplomatlarının faaliyet gösterdiği nadir başkentlerden biriydi. Dışişleri bu insanları cumhuriyet balolarında, törenlerde bir arada tutabilmek için protokol harikaları yaratıyordu. Tabii büyük şehirler casus doluydu, eski İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kurduğu "police-parallele" diyebileceğimiz teşkilat bu noktada yeterince etkili oldu. Şoförler ve bina kapıcıları anında bilgi getiriyordu, nitekim Büyükelçi von Papen'e tertiplenen suikastta da havaya uçan suikastçının kimliğini, bıraktığı tek delil olan ayakkabıyı satan mağazanın tezgâhtarları sayesinde öğrendiler. Geleneksel Türkiye'de halk çok meraklıydı ve herkes her gördüğünü olağanüstü bir biçimde hafızasına nakşediyordu. Savaş biteli 60 yıl oldu ama uzun dünya savaşı, savaşan ülkelerin ve halkların tarihlerinde derin ve onulmaz yaralar açtı. Nitekim Avrupa'nın büyük ülkeleri artık büyük değildir; iktisaden eskisine göre daha iyi durumda olsalar da kültürel ve ilmi üstünlüklerini kaybettikleri açıktır.

Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndaki ağır hataları ve adeta boş özlemlerle savaşa katılması sebebiyle, bu sefer aşırı ihtiyatkârlıkla savaşın dışında kalmış, savaşa girmek ve Almanya'ya harp ilan etmek için son aylara kadar beklemiştir. Bu savaş ilanı da dünyayı yeniden inşa etmek durumunda olan "Batılılara katılmak ve dünya savaşı sonunda 'Nazi Almanya'sına yeterince karşı olmamak" töhmetinden kurtulmak içindir. Savaşın sonlarına doğru yani

1944 Mayıs'ından itibaren, cumhurbaşkanı ve hükümet Alınanlara açıkça sempati duyanları değil, böyle bir zan altında olanları dahi, sadece resmi görevlerden değil, toplumsal hayattan da tasfiye etmiştir. Gerçek şu ki Sovyetler'in bu dönemdeki Türkiye karşıtı söylem ve davranışları ülkede panik yaratmış ve komünizm karşıtı politika Rusya'ya karşı duygu ve tavırları da artırmıştır. Demek ki hükümet Mayıs 1944'teki milliyetçi sağcı takibatından sonra çok vakit kaybetmeden solculara da yüklenecektir.

Savaş içinde Türkiye'nin ithalat düzeyi çok düştü. Her şeyden önce endüstriyel ülkelerin Türkiye'ye satacakları mal yoktu. Savaşan şişkin ordular bütün stokları yutuyordu. Karaköy ve Eminönü'nün ithalatçıları limana uğrayacak ufuktaki bir gemiyi gözlemek ve temsilcileri aracılığıyla ne bulurlarsa kapatmakla gün geçiriyorlardı. Tabii karaborsa ortalığı sardı. Hükümet tahıl karaborsasını önlemek için sıkı tedbirler aldı ancak bu sadece fakir köylünün canını yaktı. Şehirlerde un ve şeker sıkıntısı vardı. Vilayetin birinde kuyrukta bekleyenler hükümet konağına götürülen bir tepsi baklavayı devirdiler. Ama işin doğrusu asayiş berkemaldi. Az sayıdaki polis ve jandarma ile Türkiye yönetimi savaşın sıkıntılarını isyansız ve yağmasız atlattı. Bu halkın, hükümetin ve devlet ananesinin ördüğü ortak bir başarıdır. Arşivlerden görünen o ki, Oniki Adalardaki Italyan birliklerinin harekâtı bile en ince ayrıntısına kadar izleniyordu. Raporları gönderenler ise sadece adalardaki Türk azınlık değildi; Rum nüfustan bile aynı hizmeti hem de ücretsiz olarak görenler vardı, Osmanlı'dan bu yana devletin mirası sürüyordu.

Buğday karaborsasından zengin olan "hacıağa" sınıfı, az zamanda büyük şehirlerde bile kendini hissettirdi. Buna karşılık savaş makinesinin talepleri bitmiyordu. Türkiye elinde hammadde olarak ne varsa sattı. Hatta bu hammaddeyi işleyip yarı mamul hale getirerek sanayi henüz kurulamadığından ferrokrom veya işlenmiş alüminyum değil, topraktan çıkan filiz olduğu gibi gönderildi. O da yetmedi; ABD, İngiltere ve Almanya'nın büyük firmaları yerel temsilcilerinden ot, maden ve gıda namına ne bulurlarsa göndermelerini istedi. Savaş sanayiinin ihtiyacı, yeni icatlar ortaya çıkarıyordu; hangi bitkinin, maden cevherinin hatta toprak cinsinin ne işe yaradığı belli olmazdı. Zaten Türkiye'nin bitki ve maden envanteri tam bilinemediğinden, araştırıp bir şeyler bulmaları isteniyordu. Servetler birikti; planlı programlı kullanılmasa da bu birikim ve ardından gelen Marshall Yardımı ve zirai makineleşme Türkiye'de bir nesil içinde gelişme ve patlama

yarattı.

Savaş yıllarında ordu sıkıntı içindeydi. Mühimmat, silah, giyim kuşam derdi biliniyor. Biz ne söylesek boş; eli kalem tutan askeri tarihçilerin -ki bunların arasında o dönemin genç komutanları olan General Nurettin Türsan[3] ve General Muzaffer Erendil de var- hatıralarını bekliyoruz. Savaş yıllarında civarda gemisi batan veya uçağı düşen müttefik ve mihver devletlerin ordularına mensup asker ve subaylar sık sık Türkiye topraklarına sığınırlardı ve yeniden birliklerine ulaşana kadar bunlar büyük şehirlerin hayatına karışır, eğlence yerlerine devam ederlerdi. Ankara'da Baba Karpiç'in yılbaşı gecesi kendi marşlarını söylemek isteyen Alman ve İngiliz pilotların kavga çıkarmalarını nasıl ustalıkla ve çigan orkestrasının desteğiyle önlediğini anlatırlar.

Uzun savaş yıllarının sıkıntıları demokratik gelişmeleri hızlandırdı. İaşe dağıtımı düzgün gitmese de halkımızda düzen ve kuyruk alışkanlığını geliştirdi. Dayanıklı ve sabırlı bir kitle olduğumuzu gösterdi, imparatorluğunun son 40 yılını savaşlar ve yıkımla geçiren tecrübeli bir ulusun nefes almasını ve kendine gelmesini sağladı.

1950
TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN BAŞLANGICI

16 Şubat 1950'ye yani 60 yıl önce Türkiye Büyük Millet Meclisi 5545 sayılı bir seçim yasasını ittifaka yakın bir sayıyla geçirdi; 341 kabul ve 10 ret. [4] 1946 seçimlerinde TBMM'ye üç parti girmişti, tabii ki hükümette olan CHP, sonra Demokrat Parti ve Millet Partisi.

Seçim kanunu hiç şüphesiz CHP'lilerin tasarımıyla ortaya çıkmıştır. Türk demokrasi tarihinde bir devrim sayılmalıydı; ikinci seçmenlik usulü kaldırılıyor, vatandaşların her birinin doğrudan reyiyle milletvekilleri seçiliyor ve buna bağlı olarak gizli oy-açık tasnif sistemi getiriliyordu.

1946 seçimlerinde çok partili hayata girilmişti ama çift dereceli seçim ve açık oy-kapalı tasnif sistemi geçerliydi. Bu bakımdan 1950'deki kanun demokrasi tarihimiz için önemli bir dönüm noktasıdır, çünkü seçim usulü demokrasinin bir yerde kendisidir. Britanya ve kıta Avrupa'sında bile genel oy hakkına, gizli oy-açık tasnife geçmek uzun mücadelelerle gerçekleşmişti.

1950 sisteminin en sakat tarafı; sandık demokrasisine dayanmasına rağmen her vilayetin bir seçim bölgesi olarak tutulması (İstanbul hariç) ve seçim bölgesinde de -çoğunluk sistemi dediğimiz- bir fark bile olsa en çok rey alan partinin meclise milletvekili göndermesiydi.

CHP'nin bu otoriter çoğunlukçu seçim sistemi anlayışı aslında o zihniyetin bir parçası olan Demokrat Partililer tarafından da benimsenmiştir. Ana muhalefet grubu adına Adnan Menderes çoğunluk sistemini mecliste savunmuş, CHP'liler adına da Başbakan Prof. Şemsettin Günaltay bu uzlaşmayı ifade eden bir sunuş ve konuşma yapmıştı.

Karşı çıkanlar sadece Millet Partililerdi. Gariptir, iki partinin de mürteci

diye damgaladığı MP seçimlerde çoğunluk sistemi ve parlamento hayatında Senato'nun getirilmesini savunarak öbür iki partiden daha isabetli görüşler ileri sürmüştü.

1954'ten itibaren çoğunluk sisteminin kendi aleyhine çalıştığını gören CHP'liler, bu sefer nispi temsil sistemini (yani alınan oy oranına göre bir ilin milletvekili sayısının tespiti) savunma şampiyonu kesildiler. Ama Demokrat Partililer mutlak iktidarın tadını almıştı. Israr ettiler, şayet nispi temsil sistemine geçilerek 1960'ta erken seçime gidilse muhtemelen 27 Mayıs darbesi olmayacaktı. Tarih "Olsaydı" ile olmuyor.

1961 Anayasası hızla yürürlüğe girmiş sayılır. Darbeden 17 ay sonra seçimler nispi temsil sistemine göre yapıldı ve bu seçim sisteminin ilk cilvesi de ortaya çıktı: Koalisyon hükümetleri... İtiraf edelim, Türkiye koalisyon sistemini 1961-1965 arasında büyük bir olgunlukla yürütmüştür.

Ne var ki CHP son anda Adalet Partililerin muhalefetine rağmen diğer partilerle ittifak halinde yeni bir seçim sistemi getirdi. Bu dış örneklere rağmen en hasından bir Türk icadıdır. Küçük partilere aşırı imkân veriyordu. Bu sayede yüzde iki civarında rey alan Türkiye İşçi Partisi ilk defa TBMM'ye 15 sandalye ile girdi. Daha az rey alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 11 sandalye kazanmıştı.

Her şeye rağmen seçmen istikrarlı davranmıştır. Adalet Partisi tarihinde görmediği kadar çok rey aldı ve mutlak bir biçimde iktidara geçti. Demek ki seçmen kararlı ise, daha doğrusu partiler onu ikna etmeyi bilmişse seçim sisteminin rolü pek yoktur, denge kurulur. Aksi takdirde dengeyi sağlayacak bir meclis dağılımı gerçekleşemez. Hatta tek başına hükümet bile zayıf kalır. Nitekim günümüzde tek parti iktidarı yaratmaya yönelik seçim sisteminin bile ne kadar dayanacağı şüphelidir.

Türkiye Tanzimat başından beri seçimle tanışmıştır. Uygulanan sistemlerin bazıları Karagöz perdesini andıracak yapıdadır ama gerçekçidir. Mesela Tanzimat başlangıcında vilayetlerde ahaliye vergi salacak Muhassıllık meclislerine yerli halktan temsilciler için yapılacak seçimin sistemi sade ve ilginç: seçmen vasfına sahip, yeterli miktarda vergi veren, saygın ve yetişkin erkek nüfus toplanacak; önerilen adayı isteyenler bir tarafa, istemeyenler öbür tarafa geçecekti. Bu usul işledi de...

18 Mart 1877'de toplanan ilk Mebuslar Meclisi'nde mebuslar vilayet meclisleri ve belediye meclislerinin üye seçimi için kanunu tartışırken, taşra vilayetlerinin mebusları "Biz taşralarda Tanzimat başından beri seçim

yapıyoruz, galiba İstanbullular ilk defa seçim görecekler” diyorlardı ki gerçekti.

Aslında mebus dediklerimiz, yukarıdaki garip seçim usulüyle seçilen vilayet idare meclisleri üyeleri arasından adeta tayinle gelmişlerdi. İstanbul vilayeti 1908’deki genel seçimlere ve sonrakilere rağmen çağdaş seçimi ilk defa 1950’den itibaren görmüştür.

Bununla beraber yaşanan tarihi küçümsemeyelim. Bu ülkede 60 yıl kesintisiz seçim yapıldı. Hatta darbelere, anayasa değişikliklerine rağmen seçim dönemleri pek aşılmadı ve Türk halkı usulüne uygun rey vermeyi alışkanlık edindi . Adil seçimin çoğu ülkede bir problem olduğu ve seçimlerin beynelmilel gözlem konusu haline geldiğini unutmayalım.

Demokrasimizin aksaklıkları hiç değilse sandığı kapsamıyor. Demokrasi ve seçim bir usul meselesidir, usule soğukkanlı bir biçimde uyulur ve kanun uygulanır. Yani iradeler saptırılsa da sandığa atılan reyin kutsiyetinin korunması gerekir.

14 MAYIS 1950
DEMOKRASİNİN İLK GÜNÜ

14 Mayıs 1950 seçimleri Türkiye tarihinde “Demokrasinin zaferi, demokratik hayata geçiş” gibi başlıklarla anılır. Benim gençliğimde çok yaygın olan bir görüşe göre, bu İsmet Paşa’nın bir hatasıydı ve zamansız olarak çok partiye geçiş nedeniyle rejim ve inkılâblar darbe yemişti. Taraftarlarına halen tek tük rastlanmakla birlikte bu görüş zaman içerisinde hayli değişmiştir; aksine 1950 seçimlerinin tarihî rolünü olağanın üstünde abartarak yorumlayanların sayısı da artıyor.

Türkiye’de sol, 14 Mayıs l950 geçişini tek partici bazı Kemalistler gibi ağa-kapitalist-kasaba tüccarının iktidarı olarak değerlendirme eğilimindeydi. Hatırlıyorum; 1960’larda Siyasal Bilgiler Fakültesi’ndeki anayasa hukuku seminerlerinde Deniz Baykal bürokrasinin iktidarına karşı DP’nin bazı anti-bürokratik açılımlar getirdiğini ve halkın bu hareketi desteklemesinin neden gerekli olduğunu söylediğinde sınıfta itiraz edenler olurdu. O tarihlerde Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin Sosyalist Fikir Kulübü başkanı olan ve Marksist çizgiyi izleyen Hüseyin Ergün de olayı benzer şekilde tahlil ettiği için sosyalist arkadaşlarının hücumuna uğramıştı.

Değişiklik bütün toplumların en masum isteğidir. İmparatorluğun bedelini Anadolu ödedi. Arabistan çöllerinde, Kafkas eteklerinde, Galiçya’nın kışında şehit düştüler. Yoklukta çizilen vatan sınırı içinde iktisadi sıkıntıların ve asırların getirdiği birikimsizliğin bedelini ödediler. Tek parti iktidarının 20 yıl içinde insanlara refah ve aydınlık getirmesi düşünülemezdi. Türkiye mevcudu korumak için önce devlet olmak zorundaydı.

Devletin devlet olamamasının ne demek olduğunu 1950’li ve 60’lı yılların

başında Suriye, Ürdün gibi ülkelere gittiğiniz zaman görürdünüz. Kanun ve nizamın yerleşmesi, bürokrasinin varlığını hissettirmesi, üretim yaptıramasa ve artıramasa bile bölüşümün kontrol edilebilmesi küçümsenecek şeyler değildir.

Tabii ki hiçbir toplumun böyle bir düzeni mutlulukla benimsemesi söz konusu değildi. 1930'larda, hele 1940'larda harp içindeki devletin ana görevi nizamın koruyucusu olduğunu hissettirmekti. Savaş boyu Türkiye halkı çok sıkıntı çekmişti. Karaborsacılığa karşı, fakir köylünün üretimi ceberrut bir denetim altında tutuluyordu. O zamanın genç savcılarından merhum Şinasi Akgönenç bana şunu söylemişti: "Köylünün sakladığı beş-on teneke buğdayı müsadere ediyorsun, sonra onları silosuz ve katarların uğramadığı demiryolu istasyonlarında çürütüyorsun." İkinci Dünya Savaşı'nın şartları buydu.

Öte taraftan karaborsa gene devam ediyordu. Fakat İçişleri Bakanlığı'nın arşivlerinde tesadüfen bulduğum ve Askerî Tarih seminerlerinde yayınladığım yazışmalarda tespit etmiştik. Türkiye çok az sayıdaki emniyet kuvvetiyle ağır dünya şartlarında asayişi sağlayabilmiş, isyan ve yağmayı önlemiştir. Köylüler mecburi çalışma düzeniyle madenlere indirilmiştir. Ama ülke kendi iptidai şartları içinde işleyebilmiştir. Hayatını sıkıntısızca sürdürebilenler az sayıdaki memurlar ve çok daha az sayıdaki harp zenginleriydi.

Cumhuriyet Halk Partisi kadrolarını yenileyemeyen bir partiydi; partiye girip çalışmak bile bir nepotizm yani akraba ve yakın kayırıcılığına dayalı bir imtiyazdı, ikinci Dünya Savaşı sonrası değişen dünya şartları, CHP'yi değişikliklere uymaya çağırdı ve itiraf etmeli ki İsmet İnönü ve CHP bunu başardı.

Demokrat Parti, CHP'nin çocuğudur. Celal Bayar, Atatürk'ün sevdiği iktisat vekili ve son başvekildi. Adnan Menderes 1930 Serbest Fırka deneyimi sırasında Aydın il başkanıydı. En başta Atatürk'ün hiddetini celbetmişti. Ama Atatürk onun sözlü ve yazılı raporlarından çok etkilenmiş ve onu CHP listesine aday koymuştu.

DP'liler önceleri Hüseyin Cahit Yalçın gibi müfritler tarafından Komünist olarak bile damgalandılar, ama kısa zamanda görüldü ki sağdan soldan çığ gibi üye çeken DP solculara karşı uyanıklıkta CHP'den geri kalmıyordu. 1946 demokrasisinin ilk muhalif partisi, Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi'ydi. İsmet Paşa, Demirağ'ı fena harcadı. Sermayesi battı, DP'liler de bu müdahaleyi sessizce tasvip ettiler.

Sol partileri kuranlar açıkçası geniş kitlelerden destek göremedi. Demokrat Parti de muhalefette ve 14 Mayıs 1950'den sonra iktidarda sola karşı İsmet Paşa'nın CHP'sinden daha amansız hareket etti.

3 Mayıs 1944'te tevkif edilen Turancılar, İsmet Paşanın meşhur nutkuyla kendilerini pek iyi bir geleceğin beklemediğini anlamışlardı. Gerçi pek öyle olmadı, onlardan bir müddet sonra tevkif edilen solcular daha kesin bir şekilde kenara itildiler. Ama doğrusu DP'nin de iktidarın ilk yıllarında Milliyetçiler Derneği'ni kapatması düzenin kendi içinde tutarlı bir çizgisi olduğunu göstermektedir. Çok tenkit etmeyelim. Bu çizgi o günün üretimi düşük, kırsal Türkiye sini muhtemelen ayakta tutacak tek yoldu. Hiç şüphesiz Türkiye'nin aydınları hangi tarafta olursa olsun, benzer şekilde darbeyi yemişlerdir; üstelik birbirleriyle kavgaya devam etmişlerdir.

1950 seçimlerine CHP vilayet sınırlarını esas alan ekseriyet sistemi ile gitti. Hatta bir aday iki yerden gösterilebiliyordu. İsmet Paşa dahi bu sayede Ankara'da kaybedip Malatya'dan seçilebildi. DP'liler bu çoğunluk sistemini muhafaza etmekte 1960 darbesine kadar ısrar ettiler.

Ne olursa olsun, bugünkü dünyanın büyük çoğunluğu için başlıca sorun olan kanuni ve sağlıklı seçim icrası Türk demokrasisi için büyük bir sorun değildir. Türkiye bazılarının küçümsediği sandık demokrasisini başından beri götürebilmiştir.

1950'LER
DEĞİŞEN TÜRKİYE

Burada "Eski Türkiye" olarak 1950'li yıllarımızı ele alacağız; çünkü benim yaşadığım ve hatırladığım altmış yıl öncesi artık tarih oldu. Bizim ülkemizde ve zihniyetimizde yakın tarih, araştırılıp yazılacak bir konu olmalıydı; oysa yaşlıların gençlere aktardığı anı ve dedikodulardan ibarettir. Ne var ki Türk toplumu bu elli yılda çok değişti; yaşam biçimimiz, zenginliğimiz, dünya görüşümüz hatta muhafazakarlığımız bu değişikliğin kapsamı içindedir.

1950 başlarında Türkiye halkı büyükşehir İstanbul'daki ahşap ve bahçeli evlerde otururdu. Ankara da öyleydi. Apartman istisnai yaşam biçimiydi. Mahallelerde aydınlatma sınırlıydı. Şehrin çevre semtlerinde ve hele yeni türeyen gecekondularda elektrik yoktu. Kentlerdeki birçok mahallede çeşme, kova, güğüm, saplı teneke, eşekli saka doğal bir manzaraydı. Birçok evde dolap içindeki yüklük gusül alman, daha doğrusu hane halkının yıkandığı bölümdü. Mahalle hamamları hayatın vazgeçilmez parçasıydı.

Halkımızın yüzde sekseninin köylü, köylünün de yurdun efendisi olduğu, 1953'te benim başladığım ilkokulda ezberletilirdi. Sözün ilk yarısı doğruydu, öbür yarısı temenniydi. Mamafih şehirlere köylüler doluşuyordu. Yün çorap üstüne lastik ayakkabı hayatlarında yeni bir lükstü; ben inşaatlara mevsimlik olarak çalışmaya gelen Çorumlu amelelerin çarık giydiğini de biliyorum, çünkü Soğukkuyu lastiğinden yapılan (eski otomobil lastiklerinin ufalanıp, presten geçmeleriyle üretilir) ayakkabılar pahalı geliyordu. Bugün Çorum patlayan bir endüstri kenti; Çorumlular, Ankara'ya otomobilleriyle gezmeye geliyorlar.

O dönemin Türkiye'sinin garip motiflerinden birini anlatayım; yaşamını

Ankara’da sürdürmeye mecbur olan bir Üsküdarlı yaşlı teyzenin, ağaca kayısı yemek için çıkan bu Çorumlulara bakıp “Türkler ağaca çıkmış” dediğini hatırlıyorum. Demek ki Türkiye’de kavramlar, sınıflamalar henüz bize okulda öğretildiği gibi değildi. Halkın önemlice kısmı okuma-yazma bilmiyordu. Sık sık birtakım orta yaşlı köylü erkek ve kadınların hatta başörtülü şehirli hanımların dahi, “Çocuğum falan yere giden otobüs şu mu?” diye sorduklarını bilirim. Bu gibi geniş kitleye mensup insanların mektuplarını okumak ve yazmak bazen bunalsak da yerine getirmemiz gereken yurttaşlık ve insanlık göreviydi. Garip bir istisna vardı; o tarihte Kars vilayetinde okuryazar oranı bilhassa şehrin merkezinde Türkiye ortalamasının üstündeydi. Türkiye cahildi. Onlarca yıl boyu İstanbul Üniversitesi, bazı yüksekokulların birleştirilmesiyle kurulan Ankara Üniversitesi, bir de Teknik Üniversite ve bazı yüksek okullar bu ülkenin aydınını yetiştiriyordu. Liseler güçlüydü, sayıları arttıkça kaliteleri düştü. Türkiye’de eğitimli insan Batıcıydı ama bu biraz ezbereydi; zira Batı dili bilenler parmakla gösterilirdi.

Benim çocukluğumda ve gençliğimdeki Türkiye’nin yapısı 2000’li yıllara yaklaşırken değişmeye başladı. Köylere traktör girdi, işsizlik ortaya çıktı ama ekecek toprağı olan da zenginleşmeye başladı. Dahası 1950’den sonra iki bin yıldır tahsildar ve jandarmadan saklanan köylünün yerini, heyetler halinde Ankara’ya gidip, kaymakamla valiyi şikâyet edip tayin ettirmeye başlayanlar aldılar. Demokrasi böyle geliyordu. Kitleler masum bir istekle değişimin tadına bakıyordu ama, işin ucunun kaçırılması da mukadderdi.

1953 yılı ilkbaharı olmalı, ailece Ankara’ya çok yakın bir köye gitmiştik, etraf yollar köylülerle doluydu; bugün bile hatırlıyorum, Türkiye fakirdi; kavruk, yırtık pırtık yığınlar, onların fotoğrafını bugünkü torunları görseler zor inanırlar. Hepsi Menderes’e hayran ve medyun-u şükrandı; başbakan ise köylüleri ağlayarak selamlıyordu... Fakirlikleri ona dokunmuştu. Hiç şüphe yok ki o da herkes gibi bu ülkeyi seviyordu, şartların yardımı ve yaptıklarıyla iki-üç yıl içinde bu halk da onu sevmişti. Ama 1957’de İstanbul’da Vezneciler’de, Şehzadebaşı’nda eski konaklar yıkılıp, içindeki kiracı İstanbullular sağa sola dağılınca ağlayan çok olmuştu; ben bile o güzellikler ve içindeki güzel insanlar gitti diye hüzünlenmiştim. İyi niyet yetmiyor; bilgi ve haddeden geçmiş bir zarafet (raffinement) de lazım, tarih bilmek lazım, coğrafya bilgisi lazım...

Türkiye’nin değişimi hiç de öyle kolay olmadı. 1950-60 arası çok ilginç ve az düşünülen bir dönemdir.

6-7 EYLÜL 1955
SANCILI GÜNLER

Kayıt tutmayız, bir-iki sohbet dışında her şeyi unuturuz. Hatırladığım ilk olay, Yeşilköy'deki şarküterinin encamıydı. Dükkan darmadağındı, havyarlar saçılmıştı; yağmacılar garip peynirleri tatmadan dağıtmışlardı, anlaşılan tahin helvasıyla beyaz peynir aramışlardı.

Sahibi olan Rumla, köyün Levanten hanımları lisan-ı Fransevi konuşuyorlardı. Hatice teyzem çevirdi: "Ziyanı yok, Allah size iki mislini verir." Adam "Merci madame" diyor ve beriki devam ediyor, "üç mislini versin", hızını alamıyor "hatta dört defa versin." Gariptir, bu diyalogla aşağılandığımızı o yaşımda hissettim.

Beyoğlu Caddesi'nin halini doğrusu o zaman görmemiştim, ama anlatılanlar dehşetti. Dehşeti Türkler üzülerek seyrediyor, daha aklı başında insanlar dökülen milli servete acıyor, Rum vatandaşları ise caddenin iki yakasından birbirine "Bora ine thaperasi" yani "Bu da geçer yahu" diye sesleniyorlarmış.

Yağmacılıkla kimse ezilemez, ne Balkan Türklüğü ne Rusya Yahudiliği ezildi. İstanbul Rumları niçin yağmayla saf dışı edilsin ki? Dahiliye vekilimiz Dr. Namık Gedik "Mozaik çatladı" demiş. Ne kadar tertip veya değil, olaylara İstanbul'un 1955'te artan işsiz takımı nasıl çekildi, hâlâ anlaşılamıyor. Şurası da açık ki, 1955'te hiçbir yerin halkı polise ve kanuna rağmen bu kadar fütursuzca sokağa dökülemezdi. İmparatorluğumuzun yarattığı mozaik gerçekten o gün çatladı.

Cüz Sancısı

Peki İstanbul'un 1950'li yıllarından haberi olmayan bütün bir nesil Sayın Yılmaz Karakoyunlu'nun senaryosundan ve "Güz Sancısı" filminden İstanbul Rumlarını nasıl görüyor? Randevuevi olarak işletilen bir Beyoğlu apartman katında, güzel torununu pazarlayan bir büyükanne ve onların ahbabı, oyuncakçı Rum...

Tarabyada kilise yanıyormuş ama Büyükdere'de böyle bir vaka olmamış. Arnavutköy'de yağmalanan bir berber dükkanını ertesi gün bütün komşular yeniden abat etmeye gayret etmiş. Yedikule'de yağma olayları var, Samatya'nın Müslüman Türk ahalisi ise yağmacıları mahallelerine uğratmamış.

6-7 Eylül gecesi çalkalanan koca şehirde "Güz Sancısı", Taksim Aya Triada'nın yanındaki sokakta dönüyor. Ara sıra elinde sopayla geçen bazı ademler, çaputla doldurulmuş bir sokak, orta sınıftan Zuhal Olcay'ın canlandırdığı bir yağmacı kadın tipi ve alt sınıftan öbür yağmacılar...

Koskoca bir şehri saran bu zıt olaylar ve insanlar; apartmanını koruyan bir emekli albay ve "Burada gavur yok" diyerek yağmacıları ikna eden bir bekçiden ibaret.

Hele kapılara kırmızı boyayla haç konması İstanbul'dan değil, Paris'te Protestanların kesildiği St. Bartholomeus gecesinden mülhem bir basit episod.

6-7 Eylül olayları, Varlık Vergisi ile birlikte yakın tarihin en büyük sorun çıkaran iki tertibidir. Tertiplerin akışına sorumlular bile hakim olamamıştır. İş büyümüş ve ustasından iyi öğrenemediği sihirli kelimelerle süpürgeye emir verip dükkanı süpürtmeye başlayan ama durduramayan büyücü çırağının haline benzemiştir.

Kıbrıs olayları üzerine ilk adım muhtemelen milliyetçi muhacir çevrelerden gelmişti ama nasıl oldu da bunları saf dışı eden yağmacılar arkadan ortaya çıktı?

Türkiye bugüne kadar 6-7 Eylül yağmasının ve yağmanın üzerine katliam propagandasının töhmeti altında dış dünyada tanınıyor.

***

Bundan 50 yıl önce İstanbul bugünkünden farklıydı. 1955 sayımına göre bütün İstanbul vilayeti ancak 1,5 milyona yaklaşan bir nüfusa sahipti.

Bununla birlikte İstanbullular, Anadolu'dan gelen nüfus akımından şikayet ediyordu. Şikayet edilen nüfus ise büyük ölçüde ailelerini bırakarak gelen amele, geçici işlerle uğraşan bekar nüfustu.

Aileler halindeki akım sonraki yılların gerçeğidir. Gecekondu henüz surların dışında Kazlıçeşme, Zeytinburnu, Haliç'ten sonra Silahtarağa gibi yerlere mahsustur. Taşlıtarla yani bugünkü Gaziosmanpaşa, Balkan göçmenlerinin semti olarak yeni doğuyordu. Semt halkı hayatından hiç memnun değildi. İstanbul boştu. Suriçi ve Üsküdar dışında seyrek yerleşimli bir alandı ve İstanbullular yaşadıkları şanlı şerefli dramatik tarihe rağmen imparatorluk başkentinin adet ve çizgilerini henüz koruyan bir kitleydi.

İstanbul'da yaşam zordu; dar sokak ve caddelerden geçen tramvayla karada, bildiğimiz şehir hatları vapurlarıyla denizde ulaşım sağlanırdı. İstanbul temiz ve düzenli bir şehir değildi, su sorunu vardı ama çok güzeldi, doğal güzellikler ve yaşam her yerde hâkimdi. Salacak'ta, Ortaköy'de denize girilirdi, bu kentin fakiri de zengini de İstanbulluydu; en azından söylentiyle de olsa şehrin büyük eserleri hakkında bilgileri vardı. Hiç değilse "Sinan'ın çıraklık eseri Şehzadebaşı, kalfalık eseri Süleymaniye'dir, ustalığı Edirne'deki Selimiye imiş" derlerdi. Birtakım orta sınıf hatunlar türbelerle birlikte ayazmalara bile ziyarete ve adağa koşuşurdu. Herkes Karadeniz'den akıp gelen balık sürülerinin mevsimini ve adresini bilmese de, bilir görünürdü. Dışarıya karşı eleştirici ve titizlerdi. Eski İstanbul'u da benimsemişlerdi.

Etnik gruplar arasındaki gerilim katiyen dışa vurulmazdı. Dedikodu ve ölçülü bir mizahla her grup birbiri hakkında konuşurdu. Eskinin İstanbul'unda dini-etnik gruplar arasında gerilim veya dışlama yoktu, varsa dahi Batı'nın başkentleriyle kıyaslanamayacak kadar düşük düzeydeydi. Toplumun kültürel bütünleşmesi kısmiydi. Bugünün gençliği gibi aksansız Türkçe konuşulduğunu söylemek zordu. Rumca çok konuşulurdu. Helenlerin nüfusu yaklaşık 100 bin kadardı. Yine Ermenice, Judeo-Espanyol dediğimiz Yahudi İspanyolcası, İtalyanca hatta Protestan azınlığın konuştuğu Almanca ve tabii Levantenlerin Fransızcası çarşı pazarda duyduğumuz dillerdendi. İstanbul kalabalık bir gayrimüslim nüfusa sahipti.

Görünüşte fırtına kopartacak bir gerilim ve çatışma yoktu. Komşuluk ilişkileri sıcaktı. Yüz yüze ilişkide hakaretten kaçınılır, gruplar hakkındaki kanaat dedikoduya bırakılırdı. Ne açık bir anti-semitizm veya anti-Helenizm, ne de cemaatlerin kendi aralarında naklettiği 1915 olayları dışında açık

Ermeni veya Türk karşıtı soykırım propagandası vardı. 6-7 Eylül hadiseleri bir katliam değil, bir yağma olarak tarihe geçmiştir. Başlatanlar yağmacı değildi. Hükümetin ilkel bir yaklaşımla bu işi bir politika aracı olarak düşündüğü anlaşılıyor ama işin nereye varacağını hesaplayamadıkları açıktı.

Dahası 1960'dan sonra Yassıada mahkemelerinde bu yüzden yargılanıp mahkûm edilen yönetici ve memurların hangisinin ne kadar sorumlu olduğu da saptanmış değildir. İsim ve cisimle belgelenmeyen bir iddia olarak, olayları başlatan küçük grupların Balkan devletlerinin zulmünden kaçıp gelenler olduğu çok tekrarlanıyor. Tertipçi grup bir müddet sonra arkalarına takılan yağmacıların karaltısından korkup çekilmiş olmalı. Doğrusu Balkan ülkelerinde bu tip olaylar sıkça görülürdü ve hedef kitle oranın Müslümanlarıydı. Ne var ki sırf bu nedenle Balkan tipi küçük ülke şovenizminin Türkiye'ye yakışmayacağı açıktı.

6-7 Eylül'ün fiziki görünündü vitrini kırılan dükkandan bulduğunu götüren sorumsuz serseri bir kalabalıktı. Yağmalanan bakkal dükkânında balık yumurtaları ve havyarı atıp peynir ve helva arayanlar, ayakkabının yanlış tekini alanlar veya pahalı kumaş veya kürkleri götüreceği yerde sokağa atanlar süfli bir manzara oluşturmuştur.

Çaresizlik ve utanç en çok güngörmüş İstanbulluları sardı. Dükkânı yağmalanan berber veya bakkal komşularını sessizce ziyaret ediyorlardı. Güçleri yetenler komşunun tezgâhını yeniden kurmak için para topladılar. Bir kısım esnafın zararı devlet tarafından tazmin edildi; fatura ibraz edemeyenlerinki eksik tazmin edildi. 6-7 Eylül olayları sırasında kan dökülmüş değildir. Ama sokağı kaplayan hava sadece hedef kitle Rumları değil herkesi, Müslüman Türkleri bile dehşete düşürmüştür.

Beyoğlu'nun çehresi değişti, bazılarının zannettiğinin aksine İstanbul asıl 1963'ten sonra Helen nüfusunu göndermiştir. Bununla birlikte 1955 yılı 6-7 Eylül olayları Türkiye'nin dışarıdaki adına çok zararı dokunan, aleyhte abartılan bir propagandayı daima besleyen yüz karası bir tertip ve kontrolsüzlük demektir. Anadolu'daki ve Rumeli'deki bin yıllık Türk hakimiyetinin tanımadığı, bilmediği bu saçma tertip, imparatorluğun bıraktığı miras üstünde bir lekedir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında konulan Varlık Vergisi gibi anlamsız ve istismara açık uygulamayla birlikte yeni nesillerin başına bir bela olarak kalmıştır. Zira bir önceki kuşağın bıraktığı mali borç veya iktisadi çöküntü telafi edilebilir ama bu gibi budalalıkların bıraktığı intiba, yeni kuşaklar için

ağır bir yüktür. Bu toplumun bu gibi olayları tekrar edeceğini hiç sanmıyoruz ama olayları da unutmak değil, iyi öğrenmek gerekir. 6-7 Eylül olayları bazılarının dediği gibi 1938 Kasım'ının Almanya ve Avusturya'sındaki Kristal Gecesi gibi değildi; 1950'lerin kabuk değiştirmeye başlayan, denetimin elden çıktığı ve mutlaka kötü yönetilen İstanbul'unda devlet ve toplum ananemizi zedeleyen bir çılgınlıktı. -

27 MAYIS 1960
DARBENİN 50. YILI

27 Mayıs sabahı Avusturya Lisesi'ndeydim. Tabii o gün gündüzlüler okula gelemedi; biz de öğleden sonraya kadar okulda kaldık. Radyolarda en çok tekrarlanan bildiri şuydu ve Albay Alparslan Türkeş'in sesinden veriliyordu: "NATO'ya bağlıyız ve inanıyoruz. CENTO'ya bağlıyız ve inanıyoruz." Sonraki yıllarda Menderes'in Amerikan kredisi alamadığı için Rusya'ya yanaştığı ve bu yolla cezalandırıldığı söylendi. Tarihi hakikatin Amerikan arşivlerinden çıkması için daha birkaç yıl gerekir. Şimdilik yapılan araştırmalar Hikmet Özdemir ve Çağrı Erhan'da olduğu gibi 1960 öncesi dönemi kapsıyor.

Menderes'in almak istediklerini Demirel 60'ların sonunda aldı. Üslubu farklıydı ve dış politik manevraları daha ustacaydı. Sovyet yardımı meselesi bir abartma olabilir. Albay Türkeş, darbe öncesi Amerikalılarla olan ilişkilerini ise kendisinin görevi olduğu halde ayrıntılı hatırat biçiminde yazmadı. Rahmetli Dündar Taşar'la bu konuları konuşamadım, Muzaffer Özdağ'dan da kesin bir bilgi aldığımı sanmıyorum; hatta bu konuya pek değinmedik. Ümit Özdağ'ın bu konuya daha fazla aydınlık getirmesi gerekir. 27 Mayıs sabahı boyunca tekrarlanan NATO ve CENTO bağlılığına rağmen darbeyi basit komplo ile izah etmek ne kadar yararlıdır bilemiyorum.

Türkiye sanayileşen, halkı şehirleşen eski bir devletti, henüz nüfusun çoğunluğu kırsaldı. Ama kırlar da harekete geçmişti. Şehre göçüyorlardı. Şehir ve köyün ilişkileri kurulmuştu. Köylülerin bir kısmı çocuğunu okutup şehirde iş sahibi yapıyordu. Çocuklardan biri köyde kalıyorsa, diğeri önce traktörcülük öğrenip sonra kamyon şoförü oluyor, diğeri fabrikada işe

yerleştiriliyor, öbürü öğretmen oluyordu.

İmam Hatip lisesinde okuyanla öğretmen okulundaki tabii ayrı dünyanın adamı oldular. Yaşam biçimindeki farklılıklar dünya görüşüne ve siyasete de yansımıştı. CHP hiçbir devirde olmadığı kadar modern ve laik yaşamın gürültüsünü çıkarıyordu. DP'lilere tarikatçılık suçlaması yapılıyordu. Aslında bu iki partinin aynı kökten geldiği ve yöneticilerin aynı zihniyetten çıktığı unutuluyordu. İstimlaklar sırasında Mimar Sinan eseri beş mescidin yıkıldığından şikâyet edenleri Menderes "Cami mi yok, şehrin medeni bir imarı yapılıyor" diye terslemişti. Hiç kimsenin çizilen portrelere uymadığı açıktır.

İktisadi politikalara yöneltilen tenkitlerin hiçbirinin ciddi bir alternatifi de birlikte getirdiği söylenemez. Beyhude yere altüst edilen İstanbul için alternatif bir plan ve projeyi Türkiye'nin hiçbir mimar ve şehircisinin derli toplu bir biçim ve muhtevayla ortaya koyamadığı açık, boşuna arşiv aramayın. Aksine Cumhuriyet gazetesi ve birçok ünlü şehirci ve mimar, Menderes'in yanında yer aldılar ve imar çılgınlıklarına kendilerine göre yön verdiler.

Demokrat Parti İkinci Dünya Savaşı sonunda ümitler vaat eden dünyanın Türkiye parçasında iktidar oldu. Ülkenin bin yıllık yapısı değişiyordu; köyler makineleşmeye açılıyordu, şehirlere göç başlamıştı. Bu ilk bakışta hiç de hoş bir görünüm değildi. Dikilen gecekondular herkesi dehşet içinde bıraktı ama hiç kimsenin öngörüsü gerçekleşmedi. Gecekondular muhafazakâr partilerin oy deposu oldu.

Tek parti iktidarının, savaşın sıkıntılarıyla birleşen yılları köylüleri bunaltmıştı. Şimdi devir değişmişti. Tahsildar ve jandarma köye uğramıyordu. Yavaş yavaş vergiler kaldırıldı, yol vergisi ve angarya da çoktan ortadan kalkmıştı. Bir araya gelip başkente kadar gidebilen bazı köylülerin kaymakamları yerinden ettiği bile vakiydi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin açtığı imam hatip okulları çoğalmaya başlamıştı. İpin ucunu kaçıran Ticani tarikatı üyeleri DP hükümeti tarafından cezalandırıldı. Ardından solcular da toplanmaya başladı.

Hiçbir şey ithal edemeyen ama en olmadık maddeleri bile ihraç edebilen memlekette (zira her maddeden her şey üretilebilirdi; bu nebatlar ve minerallerden örnek toplanması için harp eden devletle ticari ajanlarına talimat verdiler) savaşın getirdiği döviz birikimi yeni bir patlama yaratmıştı. Köylüler memnundu. Her yerde DP tarafından kolayca örgütleniyor ve her

nümayişe götürülebiliyorlardı. CHP'lilerin ise bazısı oldukça gülünç (Seyhan Barajı yapımı sırasında köstebeklerin araziyi delik deşik edeceği ve sızan suların bentleri yıkacağı kehaneti gibi) bazısı ise çok yerinde tenkitleri toptan dinlenmez olmuştu.

İktidar anayasal sistemi zorlayan tedbirler almaya girişti. Hoş, zaten CHP devrinden kalan hukuk dışı her miras DP tarafından da kıskançlıkla muhafaza edildi. Hükümet üyelerini tenkit etmek, hele yolsuzlukla suçlamak ispata gerek olmadan cezaevinin yolunu açardı. Çoğunluk sistemi eskimişti, CHP 1950 seçimlerine girerken muhafaza ettiği bu sistemi kendisi muhalefetteyken kaldırtmaya muvaffak olamadı.

1960 tıkanıklıklar yılıydı, sistem işlemiyordu. Bugünkü Türkiye için çok olağan sayılan sokak hareketleri ve talebe gösterileri kanlı bir biçimde sonuçlandı. Bu kadarı sükûnet içinde yaşayan ve her şeye rağmen asayişin berkemal olduğu Türkiye'yi huzursuz etmeye yetti. Yeni çıkan zenginler ve fakirleşen memurlar suratların asılmasına neden oluyordu. Kötü bir soru, "Ne olacak?" sorusu ortaya çıkmıştı.

Ne olduğu görüldü; iktidar partisi mensupları uygar bir ülkede tasvip edilmeyecek biçimde hapsedildi. Yassıada davaları hâlâ hukuk usulü açısından kabul edilemez bir sayfa olarak ortada; idam cezaları yurtiçinde de yurtdışında da vicdanlarda kabul edilmedi. Ama başbakan, dışişleri bakanı ve maliye bakanı idam edildi. Bu olay darbeden sonra bir buçuk yıl içinde seçimlerle yeni meclisin kurulması ve koalisyon hükümeti gibi bir yeniliğin ortaya çıkmasına rağmen her şeyi gölgeledi.

Aslında Türkiye değişmişti. Çok partili demokrasi sıkıntılarıyla da olsa ortaya çıkmıştı. Yeni anayasa yürürlüğe girmişti. 1961 Temmuz referandumunda İzmir başta olmak üzere bazı vilayetler ret oyu verse de yüzde altmışın üstünde bir çoğunlukla kabul edilmişti. Reddeden ediyordu; insanlar daha fazla çekinmelerine ve Milli Birlik Komitesi'nin karşı propagandayı yasaklamasına rağmen bu sonuç alındı. Kimse 1982 Anayasası'nm kabulü için farklı gerekçe ileri sürmesin, kabul eden de ediyor. "1924 Anayasası yürürlükte kalmalı, bazı kurumlar değiştirilmelidir" diyen Tahsin Bekir Balta gibi hocalar dinlenmemişti.

O günden bu yana Türkiye anayasaları boyuna yenileniyor. Yenilenmeyen politikanın örgütlenme biçimi ve eğitimidir. Türkiye'nin hekimlerinin niteliği değişti, mühendislerinki değişti, işletmecileri, iktisatçıları, bir ölçüde sosyal bilimcileri değişti; ama siyaset kadrolarında mükemmelleşme olduğunu

söylemek çok zor. Çünkü siyasi partiler uzun ömürlü olmadıkları gibi kadrolarını batılı partiler gibi yetiştiren örgütlenme ve eğitimden uzaklar. Sorun, ülkeyi yönetecek seçkinler grubunun yapısında yatıyor.

27 Mayıs olayının silinmesi için gayret edildi, hatta 1980 darbesini yapanlar onun resmi bayram statüsünü kaldırdı. Ama temel hastalıklar kaldıkça yan etkileri de değişiyor ve şiddetleniyor.

ESKİ VE YENİ DEMOKRAT PARTİ

27 Mayıs 1960'ın üzerinden 50 yıl; idamlar ve -temmuz ayı itibarıyla da- 1961 Anayasası'nın kabulünün üzerinden 49 yıl geçti. Bu uzun bir zamandır; bizim gibi hafızası zayıf, tarihçi olmayan toplumlar için daha da uzundur. Ama yaratılan sarsıntının geçmesi için de yeterli bir süre değildir.

Demokrat Partililerin çocukları yaşadıklarını artık olgunluk çağında olmalarına rağmen unutamıyorlar. Babaları ise benim gördüğüm kadarıyla bütün olayları o neslin Türkleri ve politikacıları olarak, bazıları hariç unutmasalar da tevekkülle karşıladılar.

14 Mayıs 1950'de Türkiye yeni bir döneme girdi, Halk Partisi'nin içinden kopanlar ilk önce o partinin içindeki muhaliflerin desteği, ardından umulmadık zümrelerin geniş katılımıyla DP'yi teşkilatlandırdılar ve iktidara yürüdüler. Aşırı sağ (mürteci) dedikleri kitleler, komünist dedikleri solcular dahi onlara rey verdi. Bu gelişimi görüp hiç hoşlanmayan Hüseyin Cahit Yalçın m, gazetesinde DP'yi Moskova borazanlığıyla itham ettiğini biliyoruz.

İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız ve barışçı kalmanın mükâfatı vardı, kaynaklar birikmişti. Batı ile ittifakın getirdiği kolaylıklar vardı. Hava ile suyun, hatta iklimin bile faidesi oldu ve nihayet bezgin bir halkın desteğini hissetmenin avantajı da vardı. Tahsildardan kaçan köylüler, şimdi kaymakamları bile sürdürmeye başlamıştı. Bu durumdan bazı memur ve aydınlar hoşlanmadı ama bu toplumun vatandaşlık yolunda adımlar attığı açıktı.

Dört yıl içinde memleket değişmeye başladı. 1954 seçimlerinde görülmemiş bir katılım ve hiçbir partiye nasip olmayan bir oy oranına ulaşıldı (yüzde 57,5). Bu noktadan sonra talih dönmeye başladı. Çok kalabalıklaşan parti meclis grubunda iç muhalefet baş gösterdi. Resmi muhalefet de sesini

yükseltti. Geçici müttefik kitleler karşı cepheye geçti, yatırımlar zorluklarla karşılaştı ve hatta birkaç yıl üst üste kuraklık bile oldu.

1957'de teveccüh azaldı, 1960 veya 196Tde seçim yapılsa ne olurdu bilinemezdi. Muhalefet hırçındı, iktidarın da kimseyi dinlemeye tahammülü yoktu. Ordu müdahale etti. Sonraki darbelerden farklı bir görünüm vardı, emir ve komuta zincirinin dışında bir örgütlenmeydi bu. Bazı yüksek rütbeli komutanların son anda Milli Birlik Komitesi saflarına alındığı söyleniyor.

27 Mayıs sabahı ihtilal bildirisi solculuktan çok uzaktı, hatta karşıydı. Bütün husumetin iktidar partisine yöneldiği belliydi. Milli Birlik Komitesi'ni destekleyen muhalefet lideri İsmet Paşa'nın bile bazen sözünü geçiremediği anlaşılıyor. Komitede grubun içinde grup vardı. Başbakanlık Müsteşarı Albay Türkeş ilk anda devri sabık yarattı, bir takım garib eşyalı kasalar açtı. Sonraki yıllarda kendisinin Celal Bayar tarafından kabulü ve benimsenmesini birçok kimse anlamış değildir.

Yassıada duruşmaları hiçbir hukukçunun onaylayamayacağı biçimde yürüyordu. İlk andaki gösteri, yerini kırgınlığa bırakmıştı. Halk Partisi saflarındaki Tahsin Bekir Balta gibi bilge hocalar, hatta partinin genel sekreterliğini yapan Kasım Gülek gibileri dahi yeni bir anayasa yapmanın gerekli olmadığını, 1924 Anayasası'ndaki bazı düzenlemelerin yeterli olduğunu söyleyebildiler.

Darbenin ilk günlerinde içişleri bakanının intiharından söz edildi. En yakınları bile intihar mı, üst katlardan itme mi olduğunu hâlâ tartışıyor.

12 Mart darbesi çok kimsenin tasvibi dışındadır ama ordunun içine solun girmesine karşı yapıldığı açıktır. 1980 darbesinden de çok kimse hoşlanmaz ama sokakları kan götürmeye başlamıştı ve birçok kimse ölüm listelerindeydi (sağcı, solcu veya orta yolcu). Bu iki darbenin 27 Mayıs'ın aksine emir ve komuta zinciri içinde yapıldığı malum. O takdirde üç darbeyi bir sepette değerlendirmek, hele bir de aynı adamları Ergenekon'a kadar bağlamak hangi hukuki anlayışa sığıyor? Her hissimizi veya tahminimizi bu kadar ısrarla ve kesinlikle ifade etmek doğru mu?

Şimdiki Demokrat Parti'de değişiklikler oldu, belli ki yeni katılımlar da olacak. Bu parti eski DP'nin mirasını üstlenmişe benziyor, hakkıdır. O zaman bazı noktalar üzerinde duralım:

DP, Türkiye köylülüğüne destek vermiş, onu diriltmiş ve çiftçi statüsüne yükseltmiş bir partidir. Anavatan iktidarından beri altüst olan Türkiye çiftçiliğine yeniden destek vermeyi vaat edebiliyorlar mı? Zira dünyadaki

gelişmeler de gösteriyor ki çiftçiliğin belinin kırılması bazı lafazanlıkların aksine hiç de hayırlı neticeler vermez.

1946 demokrasisi bu milleti politik hayata katılıma çekmişti; bugün ise insanlar bezgin, siyasi sisteme yabancılaşmış dürümdalar. Kitleleri yeniden siyasi ilgi ve katılıma çekebilecek misiniz? Böyle bir örgütlenme ve siyasal eğitim faaliyeti olarak ne öneriyorsunuz?

50 yıl evvelinin haksızlıklarını tarihçi olarak yazmak ve hatırlamak başka şey; müzminleştirici bir sancı gibi tutmak, yarım asır önceki acıyı bugünün bazı olaylarına ve toplumun temel kurumlarına hasımca yöneltmek başka şeydir. Herhalde politikanın yaratıcı ve birleştirici olanını yeğlemek gerekir.

YAKIN TARİHİMİZDE SEÇİMLER

Devlet-i Aliyye, Tanzimat'ı ilan etti; 19. yüzyıl devletinin nihayetsiz yatırımları ve gerekli hizmetlerini yürütecek memur kadroları için yetersiz bir mali yapı vardı. Hukuk, kültür, askerlik alanında başarıyla yürüyen Tanzimat reformları maliye duvarına çarpmıştı. Artık eskisi gibi cebren vergi toplamak, vergi salıp tespit etmek defterdarlara değil, mahalli halkın temsilcilerinin de katıldığı muhasallık kurullarına verildi.

Ne var ki buraya katılacak ahali temsilcileri nasıl seçilecekti? Seçmenin ve seçilmenin olmazsa olmaz şartları vardı: Belirli miktarda emlak ve akar sahibi olmak ve o ölçüde vergi vermek... 19. yüzyıl devletinin eğilimi her yerde aynıdır: Serveti olmayana iyi tebaa ve vatandaş gözüyle bakılmaz; böyleleri ne seçer ne de seçilir.

Bu ülkeye özgü bir yöntem daha ortaya çıktı; sandık kurup rey vererek kurullar teşkil edilecek değildi. Seçme ehliyeti olanlar ister Müslüman ister Hıristiyan veya Yahudi olsun, bir yere toplanacak ve seçilecekler bunların önüne çıkarılacak; kendilerini isteyenler bir tarafta kalacak, istemeyenler öbür tarafa geçecek. Ne zabıt ne de gizli oy-açık tasnif sistemine ihtiyaç var.

Bazı münafıklar (!) seçmenin karşısına çıkacak adamları vali veya mutasarrıfın öne sürdüğünü söylüyordu ama nihayet onların içinden birini seçme şansı vardı. Muasır Avrupa'da genel oy için kavga veren (Chartist) hareketin (1836-48) sendikal kavgalarından kime ne? Hiç değilse Osmanlı imparatorluğu seçim bahsinde Rusya'nın önüne geçmiştir.

Seçimin tadına varılmıştı. 1877'de Meclis-i Mebusan'da taşra mebusları, "Galiba İstanbul ahalisi seçimle yeni tanışacak, biz vilayetlerde Tanzimat başından beri intihabat (seçim) içindeyiz" diye övünüyorlardı. Gerçekten de vilayetlerde mülki amirlerin yanındaki idare meclislerine, 1964'te kurulan

belediye meclislerine, Tanzimat başından beri çalışan nizamiye mahkemeleri ve ticaret mahkemelerine, ziraat, maarif ve nafıa komisyonlarına mahallenin ileri gelenleri ya seçimle ya tayinle atanıyordu. Osmanlı tebaasının temsilcileri o usulle seçiliyordu. Hiç seçim yapılmadan tayin yapılsa ne olur? Galiba seçimin adı ve kokusu dahi çok şeyi değiştiriyor.

II. Meşrutiyet döneminin ilk seçimi, 1876 Anayasası 30 yıl boyu rafa kaldırıldıktan sonra her yerde törenlerle yapıldı. Hele İstanbul, Selanik, İzmir ve Beyrut gibi büyük şehirlerde sandık kurullarının üyelerinin muhtelif dini üyelerden oluşmasına dikkat edildi.

İşin gösterisi muhtevayı geçmişti. Sandık demokrasisini gerçekleştirecek İttihat ve Terakki dışında yeterince örgütlenmiş bir başka parti olduğu söylenemezdi. Nitekim kısa sürede gelen ikinci dönem seçimleri "sopalı seçim" olarak anıldı. Meşrutiyet'in genç Türk partisi istibdadın tadını almıştı. Doğrusu istediklerini kendi yöntemleriyle seçtirdiler.

Her şey değişti, saltanat dahi lağvedildi. Ama bürokrasinin dizginleri elde tutma huyunda değişme olmadı. Doğrusu değişmesi de mümkün değildi. Siyasal partilerin, sendikaların, işveren gruplarının ezcümle muhtelif siyasal-sosyal baskı gruplarının oluşmadığı bir toplumda bunun aksi beklenemezdi.

Kötü bir kural vardı ki aslında 1946 ya kadar uygulanmamıştı; gelen mebusun meclis üyeliğinin meclis genel kurulu tarafından tasdik edilmesi gibi bir keyfiyet söz konusuydu. 1946 seçimiyle TBMM ye giren bazı DP milletvekillerinin, mesela Zeki Sporel'in mebusluk için seçimi kazanarak aldığı mazbata geçerliydi ama meclis üyeliği için gerekli kabul CHP'lilerin reyiyle genel kurul tarafından tasdik edilmemiş oldu; haydi dışarı...

Çok partili hayatın ilk seçimine şaibe karıştı. Aslında bugünkünden farklı olarak kapalı oy-açık tasnif değil de neredeyse açık oy-kapalı tasnif sistemi devam ediyordu. DP hazırlıksız ve örgütsüz olduğu için birçok vilayette seçime girmemişti; ekseriyet sistemi içinde CHP'nin kazanacağı belli olduğu halde bazı yerlerde gayretkeş mülki amirler seçim sürecine müdahale ettiler veya sonuçlara göre seçmenleri cezalandırmaya kalktılar.

Ankara kazalarından birinde kaymakam DP'ye rey veren köylülere eşek semeri vurdurttu. Sonraki devrede bu zat CHP'den mebus oldu. Antalya'da Arslanköy halkı "Seçim sandığını vermeyiz, açıkta sayın" diye ayaklandı. Oyları vilayet çapında değerlendiren ekseriyet sistemi sorunun başıydı. CHP bu sistemi değiştirmeden 1950 seçimlerine gitti. Doğrusu DP'nin de 1950'den sonra bu sistemi hiç değiştirmeye niyetlenmediği açık. CHP'liler

bu sefer nispi seçim sisteminin savunucuları oldular.

Gerçekten her vilayette ekseriyet reyi alan partinin tulum listeyle meclise girmesi pek adil görünmüyordu. 1957 seçimlerinde akla hayale gelmeyecek işlemlerin olduğu açık, ama gerçekten 1946'daki usûl yolsuzlukları tekrarlanmış mıydı bunu söylemek zor. Zihniyet aynıydı. Recep Bilginer'in "İsyancılar" oyunu Arslanköy hadiselerini hatırlatıyordu ve Devlet Tiyatrolarında 1964 sezonunda sahneye konmuştu. Herkes tarih ve sistem kendine göre yorumlanınca alkış tutar.

1965 seçimlerine Türkiye ekseriyet sisteminin tam aksi olan "milli bakiyye" ile girdi. Bu sayede TBMM'de Türkiye İşçi Partisi ve o zamanki adıyla Alparslan Türkeş'in CKMP si de grup kurabildi. Bu sefer muhalefet bu sistemden şikayet etti ve 1969 seçimlerine yeniden eski sistemle girildi. Türkiye İşçi Partisi'nin ve artık adı MHP olan grupların meclisteki temsilinin zayıflaması mutlaka parlamento dışı sol ve sağ grupların güçlenme ve çatışma eğilimini artırdı. Mecliste temsil demokrasinin esas niteliğidir.

Şurası bir gerçek, Türkiye'de seçimler yarım asırdır şaibesiz ve usulüne uygun olarak yapılıyor. Artık her türlü parti kurulup siyasi hayata girebiliyor; ön şart ki mali kaynaklarını bulsun ve örgütlenebilsin, yoksa oy pusulalarında bilinmeyen isimlerden biri olarak yerini alıyor. Bu şüphesiz ki ülkemizi dünyada birçok sorunlu ülkenin bulunduğu demokrat olmayan kamptan ayırıyor.

1960, 1971, 1960
ASKERİ DARBELER

Avrupa'da *The Independent, The Times, Die Tageszeitung* gibi yayın organlarında Ergenekon davası ele alınıyor. Davanın hızla ilerlediği ve ülkenin modernleşme tarihi için bir dönüm noktası olduğu vurgulanıyor. Hiç kuşkusuz bu gibi davalar için hakiki ve uzmanca bir değerlendirmeyi yabancı basın organları yapacak değildir.

Türkiye'deki yabancı basın temsilcilerinin ve muhabirlerinin ekseriyetle Türk basını ve dil bilen çevrenin içindeki dar bir grubun telkinlerini olduğu gibi naklettiği görülüyor. Bunun iki nedeni var; 1950'lerin ve 60'ların Türkiyesi'nde dil bilenler çok azdı. Ama özellikle Ankara ve İstanbul'da yabancılarla konuşan çevrelerin muhtelif fikirlere sahip olduğu, bazılarının uzman olduğu açıktı.

Bugün ise değişik bireysel görüşlere sahip uzmanlardan çok, yabancı basınla temasa geçenler eski sol çevrelere mensup ahbap grubudur. Bunlarla temasa geçen yabancı matbuat mensupları da eskisi gibi Türkiye'ye gelen uzman ve bilgili, nitelikli gazetecilerden çok, haber ve yorumunu tez elden çıkarmaya gayret eden tiplerdir. Sık sık Türkiye üzerinde tek ağızdan çıkma, çarpıtılmış yorumların yer alması bu yüzdendir.

Ergenekon davası Türk adliye tarihini gelecekte de çok işgal edecektir. Hakkında hüküm vermek zordur. Ama davanın ne derecede tutarlı gittiğini bugünden söylemek mümkün değil. Modernleşme tarihimizin dönüm noktası olarak mı yoksa başka türlü mü değerlendirilecek, şimdiden hüküm vermek istemiyoruz.

The Independent gibi gazetelerin darbelerden çok çeken bir Türkiye'den

bahsettiği görülüyor. Sağın ve eski solun belirli simaları bu konuda yoğunlukla bir araya geliyorlar. Önceleri velev ki aynı mektepte okumuş olsalar da bir fincan kahveyi beraber içmeyen, hatta selamlaşmayan adamlar birkaç yıldır ortak programlar yapıyor, kitaplar yayımlıyor ve Türkiye'nin darbeler tarihi için hak hukuk demokrasi gibi kutsal kavramların etrafında tarihi olayları da saptırarak yeni yorumlara gidiyorlar. Askerlik, askersizleşme ve saf demokrasi düşüncesi kadar, AB projelerinden yararlanmada da üzerinde durulan bir nokta oluyor.

Mesela benim de zamanında 13-14 yaşında bir ortaokul öğrencisiyken 1960 darbesini bazı yönleriyle abartılı ve haksız gördüğümü ve darbeciler kadar kışkırtılmış kitlenin tavırlarını da benimseyemediğimi belirtmeliyim. Tabii, 27 Mayıs hareketini sistematik kitlesel işkence ve askeri zorbalık diye yorumlayanlar da var. Bu uçta da fazla ileri gidildiği açık.

27 Mayıs ara rejiminin ömrü topu topu 1,5 seneydi. Kapatılmasında haklı hukuki yönler olsa da pek tasvip edilemeyecek bu işlemden sonra, DP'nin taraftarlarının kurduğu parti 1961 seçimlerinde neredeyse iktidara geliyordu; ilk anda koalisyona girdi, 1965'te de zaten büyük çoğunlukla iktidar oldu (Adalet Partisi).

Bugün en uç noktalarda tezler ileri süren eski solcu-yeni liberal dostların, ilk sol söylemleri hayata geçirmeleri ve örgütlenmeleri o darbenin getirdiği ortamda mümkün olmuştur. Dolayısıyla 1960 yılı 27 Mayıs darbesini tamamıyla zulüm çeken Türkiye perspektifinden görmek ve göstermek ne tarihçiliğe sığıyor ne de Türkiye'yi anlamamıza yardımcı oluyor.

İlginç bir biçimde Türkiye'de aydın sınıfın hayatını, Ankara ve İstanbul'u ve hatta taşraları en çok sarsan 12 Mart 1971 darbesidir. Anayasa değişmemişti, meclis de değişmemişti; iki meclisli sistem devam etmekteydi ve ikinci yılın sonunda bu yapılanma sayesinde politikacılar darbecileri amiyane tabirle oyuna getirerek saf dışı etmişti.

Darbenin ilk günlerinde ise ordunun kendi içindeki çatışmalarının sivil politikacı ve aydın kesimine çok olumsuz biçimde aksettiği görülür. Burada gene ordunun bir kanadıyla işbirliğine girişen sivil aydın ve politikacılar ağır bir bedel ödemek zorunda kaldılar. Diğer yandan yasama hayatına devam eden TBMM ise darbecilerin gölgesi altında fırsattan istifade ile en olmayacak gayrîhukukî kararları aldı. Bu idam ve sert kanunları darbecilerden çok politikacıların istediği açıktı. Muhalefet muhalif CHP'den değil, sadece partinin içindeki Bülent Ecevit grubundan geldi. 1965'teki

konumunu kaybeden ve iki milletvekiliyle temsil edilen TİP'in ise bu dönemde meclis platformunda sesini çıkarabildiğini söylemek mümkün değildir.

Bununla birlikte hem Türkiye'nin Batı ile olan ittifakı ve bu mekanizmaların getirdiği zorlamalar, hem de ordunun kendi iç terfi düzeni demokratik hayata dönüşü zorlamış ve hızlandırmıştır, Türkiye'nin farklı yanı budur.

12 Eylül 1980 darbesi siyasi hayatı bütün organları ve anayasal düzeni ile altüst etmiştir. Bugün 30 yıl sonra, darbecileri yargılamaktan söz ediyorlar. Yüzde 92 rey ile 1982 Anayasası'nı kabul eden bir toplumda, bu gayretkeşliğin çok ciddiye alınması mümkün müdür? Unutmayalım, darbelerden ve her türlü otoriteden çok daha fazla çekinen ve çok daha eğitimsiz 1961 toplumu bile o zamanki anayasaya yüksek bir oranda ret oyu verecek cesareti göstermişti. Demek ki kabulde bazılarının tekrarladığı "korku" motifi çok geçerli değildir.

Gene aynı şekilde Batı ittifakı ve ordunun iç terfi düzeni nedeniyle de darbeci ara rejimden çok partili hayata geçilmiştir. Şüphesiz ki bu ara rejimin yarattığı sıkıntılar ortadadır ama 12 Eylül sabahı Avrupa televizyonlarındaki bu darbeyi beklenilen müspet bir müdahale olarak verdiler ve oradaki vatandaş kitlesi geç bile kalındığını ifade ettiler. Ülke halkı birbirini öldürmeye başlamıştı. Üstelik ortada gerçekten birilerinin infaz ettiği ölüm listeleri dolaşıyordu.

Darbeden sonra da sorunların çözüldüğünü söylemek mümkün değil; demek ki Türkiye'nin sıkıntıları sadece askeri darbelerden kaynaklanmıyor. Her darbeden evvelki siyasal sistem tıkanmaları sivil yönetim dediğimiz nesnenin, baskı grupları da dediğimiz sözde sivil toplum kuruluşlarımızın ne kadar ham ve hazırlıksız olduğunu göstermektedir.

1908'den beri hem "Türkiye'nin modernleşmesini teşkil ediyor" dediğimiz her hareketin arkasında askeri darbeyi görüyoruz hem de o askeri darbeleri Türkiye'nin ebedi çilesinin tek mesulü olarak niteliyoruz. Bu tutarsız söylemle, bırakın tarihçiliği, sağlıklı bir vatandaş değerlendirmesinden söz edebilir miyiz?

12 EYLÜL'E NASIL GELDİK?

12 Eylül 1980 harekatı; 20. yüzyıl Türkiye tarihindeki dördüncü askeri darbedir. Birincisi 1908 Temmuz'undaki, tarihimizde II. Meşrutiyet olarak bilinen ihtilaldi. Bu anayasal hareketin üzerinden bir yıl geçmemişken, 31 Mart 1909'da İstanbul'daki kanlı çatışma, Selanik'ten yürüyen düzenli ordunun birkaç taburundan ve yardımcı sivil çetecilerden oluşan küçük Hareket Ordusu'nun başkente gelip vaziyete hakim olması ile bastırıldı. Balkan Savaşı sırasındaki Babıali Baskını dediğimiz, gerçek anlamdaki üçüncü dünya tipi bir hükümet darbesiyle II. Meşrutiyet'in çalkantılı tarihi devam etmiştir. Her üç olayda da aktörler hemen hemen aynıdır; çekirdek İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Son darbede Babıali'ye giren silahşörler ve başlarındaki Enver Bey, Harbiye Nazırı Nazım Paşayı katlettiler, sadrazama silah zoruyla istifaname yazdırdılar. Dahası Enver'in görülmemiş bir cüretle silahlı olarak padişahın karşısına dikilip Mahmut Şevket Paşayı sadrazam tayin ettirmesiyle bu darbecilik geleneği doruğa çıkmıştır.

O kadar kanlı çatışmalar ve pahalı tedbirlerle 1826 yılında kaldırdığımız yeniçeri ihtilali geleneği, maalesef daha 19. yüzyılın ikinci yarısında Sultan Abdülaziz'i deviren Hüseyin Avni Paşa'nın hükümet darbesiyle yeniden dirilmişti. Sultan II. Abdülhamid'in diktatör rejimi bu kırılmanın devamını ancak otuz iki sene geciktirebildi.

II. Meşrutiyet darbeler zinciriyle on sene kadar sürmüştür; sonunda Adriyatik'ten, yani Preveze ve Arnavutluk'tan Basra Körfezi'ne kadar uzanan bir imparatorluğun cenaze namazı kılınmıştır. Elbette ki imparatorluklar yıkılır ama bu yönetimin bilgisizliği işi çabuklaştırıp savaşı getirmese, Arabistan daha onurlu ve oturaklı bir idareyle bağımsız olur, asıl unsur Türk halkı da 20. yüzyıla daha hazırlıklı ve savaşta kaybetmediği

kadroların yapıcılığı ile girerdi.

Cumhuriyet'in kurucu öncü kadroları İttihatçılığı yalandan tanıdıkları ve hatta bir ara bu muhalif harekete üye oldukları için bu talihsiz olaylardan yeterince ders çıkarmışlardı ve askerin siyasete karışması konusunda son derece temkinliydiler. Askerlikle idari görevler arasına kesin sınırlar çektiler; askerlerin mebus olamaması gibi kanuni tedbirlerin yanı sıra ustalıklı politik manevralarla askeri müdahaleleri önlediler.

1960 darbesi siyasetin değişen ortamına ayak uyduramayan Türkiye'nin siyasi ve idari kadrolarının ortak hatasıdır. İnsanlar Ankara ve İstanbul'daki talebe nümayişinden ürktü; iktidar ve muhalefet ise çok partili hayatı sağlıklı olarak götürme olgunluğundan uzaktı. Abartılı ve çiğ bir siyaset güdülüyordu, muhalefetin çıkışları da iktidarın tedbirleri kadar olgunluktan uzaktı. Mayıstan sonraki Yassıada safhası iç açıcı olmayan görüntüler ortaya çıkardı. Sonuçları itibariyle kırgın bir yönetici sınıf ve onların çocukları sonraki dönemde siyaset yaptılar.

1960'tan sonra yeni partiler, yeni siyasi dernek ve tartışmalarla Türkiye'nin yeni bir anayasal döneme girdiği görülüyordu. Hiç kuşkusuz ki bazı safdil hatalar hayatı zorlaştırıyordu. Anayasa Mahkemesi dünyada örneği az bulunan bir kuruluştu, özlendiği gibi kurulup işlediğini söylemek mümkün değildir. Cumhuriyet Senatosu'nun ise kendinden bekleneni ifa eden bir organ olmadığı anlaşıldı. Anayasayı tamamen değiştirip yenisini yapmak 27 Mayıs döneminin getirdiği bir heyecandır. 1982 Anayasası da bir başka heyecanlı ama tepkici grubun eseridir. Oysa rahmetli Tahsin Bekir Balta ve bazı arkadaşlarının üstünde durduğu gibi 1924 Anayasası'nı tashih ve yeniden ilavelerle yürürlükte tutmak daha isabetli olurdu.

1971 askeri darbesi genelde siyasi partileri kapatmadı. Ne var ki Türkiye insanların evine kadar giren bir terör dalgasına maruz kaldı. Hükümetin çok iyi teşkil edildiği söylenemezdi Başbakan yardımcısı, çıkartılacak yeni ceza kanununun geriye yönelik uygulanacağı gibi vahim hukuk hatası içeren tehditlerle siyasi partileri ve meclis dışı grupları terörize etmeyi amaçlıyordu, ama gerçekte hükümet güçsüzdü ve bakanlar arasında fikri birlik yoktu.

Bu dönemde iktisadi hayatta bir dinginlik olduğu görülüyor. Siyasi bakımdan da insanlar huzursuz kılındı. Sonraki dönemin bakanlarından Akan Öymen'in uçak kaçırma suçuyla tutuklanması, operasyonlardaki acemiliğe bir örnektir. Bu örneklerin sayısı çoktu. Ankara hava kirliliğine siyasi kirliliğin de eklenmesiyle entelektüeller tarafından adeta boşaltıldı. İstanbul

ve İzmir'e göç başladı. Başkentin kültürel hayatında bir düşme görüldü. Dönem içinde siyasi muhalefet Bülent Ecevit tarafından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye ve askerlerle işbirliği yapan diğer siyasilere karşı yürütüldü. Hiç şüphesiz bu cehdi Ecevit'e serbest seçimlerde en büyük başarıyı getirdi. Darbeci rejim, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'in muhakkak görülen cumhurbaşkanlığının, değişik kesimlerden politikacıların ortaklaşa çabası sonucu engellenmesiyle sona erdi.

Yukarıda serbest seçimden bahsettik. Serbest seçim Türkiye'deki askeri darbelerin sonunu getiren ve bizzat işin başındaki askerlerin mutlaka uydukları bir yükümlülüktür. Bunun da nedenlerinden birisi ordudaki terfi sistemi ve hiyerarşidir. Hiç kimse ilelebet askeri komuta mevkiinde kalamaz ve bu da sivil hayata geçişi hızlandıran süreçleri besleyen bir devlet ve toplum geleneğidir.

1973 seçimlerinden sonra umutlarla birlikte kanlı ve çatışma dolu bir dönem başladı. Çatışmanın üniversiteleri tahrip ettiği açıktır. Bu çatışmaların arkasında üniversite yönetimi ve öğretim üyelerinin rolü hemen hiç yokken en çok onlar suçlandı. Etrafta ölüm listeleri dolaşıyordu; en müessif olay Ord. Prof. Bedri Karafakioğlu gibi sağla solla ilgisi olmayan veya Ümit Doğanay, Cahit Orhan Tütengil, Bedrettin Cömert gibi siyaset sahnesine çıkmayan hocaların öldürülmeleriydi.

Asayişsizlik ve cinayet üniversite hocasından taşradaki öğretmenlere, siyasi parti yöneticisinden fabrikatöre, partiliden bakana herkesi kurban diye yutuyordu. Silahlı çatışmanın ortasında kalanların serseri kurşunlara hedef olması kaçınılmazdı. İkinci Dünya Savaşı'nda Stalingrad Savaşı'nı yaşayan bir hoca "Orada bile bu kadar korkmamıştım" dedi. Maraş ve Çorum gibi mezhep çatışması görünümlü iç savaş provaları, maalesef hükümetle ordu arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden asayiş ve sıkıyönetim konusunda gereken ani tedbirlerin alınmasını ve en başta sıkıyönetimin ilanını geciktiriyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi ise cumhurbaşkanını seçemiyordu; nerede kaldı ki olayları önleyecek bir milli hükümet kursun.

Türkiye'yi 12 Eylül darbesine sürükleyen olaylar ve kurumsal çatlamalar böyle gelişti.

12 EYLÜL NELER GETİRDİ?

12 Eylül 1980 sabahı sadece Türkiye'nin değil, Avrupa ülkelerinin televizyonlarında da kısa aralarla darbe haberleri ve röportajlar veriliyordu. En çok göze çarpan ve tekrarlanan manzara; Anıtkabir'in merdivenlerini muhtemelen bir 30 Ağustos sabahı tırmanan generaller ve subaylardı. Bu şatafatlı manzara ile Türkiye askeri bir devlet ve toplumun ülkesi olarak gösteriliyordu. Avrupa'daki Türk işçileri ve gençlerle yapılan röportajlarda herkes "Geç bile kaldılar" diyordu. Sonradan rejimi çok tenkit edecekler dahil, basın organları başlangıçta karşı görüşe pek yer vermiyorlardı. Anlaşılan bu darbe istikrar için ilk anda hoş karşılanmıştı.

1980'ler için sert sayılan bir uygulama ise siyasi partilerin kapatılması ve Millet Meclisi ile Senato'nun dağıtılmasıdır. Liderler ise bir Deniz üssü olan Hamzakoy'da hakikaten misafir edildiler. 1960'larda Yassıada anıları herkesin hafızasına kazınmıştı ve Türkiye politika topunun yuvarlak olduğunu anlamıştı. Bu kısa dönemden sonra Bülent Ecevit anlaşılan geçmişin bir muhasebesini yaptı ve gelecek için yeni bir strateji ve politika saptadı. Başta partisinin merkez karar kurulları, hatta il örgütleri ve tabii milletvekili ve senatörleriyle, partili belediye başkanları ve eski bürokratlarıyla ilişkiyi tamamen kopardı; kendisini arayanları da kabul etmedi. Süleyman Demirel ise aksine partili partisiz, eski dostları kadar muhaliflerine de kapılarını açmıştı. Anlaşılan ulusal demokratik cephe başkanlığını benimsemişti. Bir olay hatırlıyorum; İstanbul eski milletvekili Çağlayan Ege, Ecevit'e ulaşamayınca Demirel'in kapısını çalıp uzun uzun dertleşmişti.

Aslında Türk siyasetini götürenlerin yalnızlığı ve temelsizliği açığa çıkmıştı; politikacının bu gibi zamanlarda genel başkanından başka

arayacağı, başvuracağı, temasa geçip istişarede bulunacağı ve birlikte hareket edeceği zümre ve kurumlar yoktu. Türk demokrasisinin yapısal zaafı o günden bugüne giderilebildi mi, doğrusu tartışılır. Demokrasi, örgüt ve asıl önemlisi gelenek demektir. Tarih şuuru olmayan ve örgütsel dayanışmayı teşkil edemeyen demokrasilerin bu dönemlerde dayanamayacağı açıktır.

İlk iki-üç hafta içinde rayından çıkan asayiş şaşılacak bir süratle düzeldi. Fakat ondan sonra Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve konsey üyelerinin demeçleri hoşnutsuzluğu artırdı. Bu dönemde ilk defa Avrupa basınında ve siyasi çevrelerde oluşan muhalefete Türkiye'deki aydınlar da destek verdi ve 'Aydınlar Dilekçesi" gibi bir hareket; bazı ilgisiz kimselerin imzasının alınması ve bazılarının gülünç gerekçelerle imzalarını çekmesine rağmen, Batı Avrupa çevrelerinde de destek gördü. Devleti yönetenlerle sağdan sola bütün siyasilerle aydın takımı Kenan Evrenle karşı karşıya geldi.

İşte burada ilginç bir sağduyu örneği görüldü; pek tasvip edilen bir metin olmamasına rağmen, Anayasayı reddetmenin daha büyük sorunlar ve gerilimler yaratacağını gören halk Anayasaya yüzde 92 oranında "evet" dedi. Oysa 1961 Anayasasına verilen evet oyları çok daha düşüktü, 20 yıl içinde Türkiye halkı daha uzlaşmacı ve adam sendeci bir tutum benimsemişti, pek haksız da değildi. Nihayet Türkiye'nin geleneği askeri yönetimi beklenen eyleme götürdü; siyasi partiler kuruldu ve 1983'te genel seçim yapıldı. Bundan önce Anayasa gereği Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin siyasi dokunulmazlığı sağlanmıştı ve Orgeneral Kenan Evren de cumhurbaşkanı seçilmişti.

12 Eylül darbesi için söylenecek çok şey var; Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde bütün gürültüsüyle yönettiği iktisadi politikanın acılı kısmı yani banker iflasları bu dönemde onun başbakan yardımcılığına rastlar. Sıkı iktisadi politikaların verimli ikinci safhası ANAP'ın ihtişamını hazırladı. Türkiye'nin siyasi hayatının kendilerine pek sorulmadığını gören sağ ve sol aydınlar bu dönemde bir diyaloğa girdiler. Askeri rejim çok açıktır ki sağı da solu da hizaya getirmek niyetindeydi. Ülkücü gençler de hapishanelere kondular ve idam cezasıyla cezalandırılanlar oldu. Sol ve sağ gruplar içinde halen kamu hizmetinden yasaklı geniş bir zümre vardır. 12 Eylül harekatı tasvip edilmedi ama Türkiye'nin zaafları dolayısıyla kaçınılmaz bir tarihi olay olduğunu kabul etmek zorundayız.

III.
TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

AVRUPA YOLUNDA TÜRKİYE

Ortanın sağından soluna siyasi partiler ve basınımız Türkiye'yi AB'ye sokmak için beraber davranıyorlar. Değişiklik milletlerin en masum isteğidir. Türkiye geçen asırda Avrupa devletiydi ve aslında Avrupa devletleri camiasından çıkmadı. Şimdi gireceğimiz bu birliklerin en sonuncusudur. Ama gelecekte yeni ve daha kapalı (az üyeli) bir Avrupa birliği de kurulabilir. Çünkü AB ülkelerinin içinde kuzeyli kamuoyu ve seçkinler genişlemeden şikayetçidir. Bundan sonra ne olacak? Bazılarının sandığı gibi Avrupa, Türkiye'yi dışlamıyor; geleceğin Türkiyesiz olmayacağını biliyor. Ancak Türkiye'yi pazarlıkta yüksek bedel ödemeye zorluyor. Bu bedelin bir sınırı var ve bedel ödememek için toplum, siyasiler ve medya ortak bir strateji ve üslup izlemeli. Bunu becerebileceğimiz şüpheli; Gümrük Birliği'ne girerken beceremedik, şimdi de dengeli gidemiyoruz. Mesela, parlamenter rejimin geleceğini dahi düşünmeden her türlü menfi sıfatı yakıştırdıklarımız, bir gecede "dev adamlar" oldu. Dahası 1920 Büyük Millet Meclisi üyeleriyle aynı sıraya kondu. "Tarih yazdılar" deniyor. Tarih yazmak mektup yazmaya benzemiyor, mürekkebi uzun zamanda kurur. Ne yazdıklarını çocuklarımız görecek, inşallah iyi sonuçlar görürler.

Modern Avrupa'da varsaydığımız bazı vasıflar yok. Ama bir nitelik hep yaşıyor: olgunluk ve ölçü. Çocukluklarında anaokulunda el ele tutuşarak yaptıkları rondo, yoğun müzik dersleri ve çarşıda elektrikli hesap makinesi satılsa da "zihinden hesap" yaparak, diskoteklerden önce öğrenilen bir, iki, üçlü dansla ortalama Avrupalıda "ölçü" ve "itidal" denen meleke gelişmiştir: Çocukları bile bizimki kadar bağırıp çağırmaz, üniversite koridorları bizimki gibi pazar yerine benzemez ve böylesine ölçüsüz yergi ve övgüler de "gülünç" görülür. Gazetelerdeki "ak ve kara üsteli" ilanlarla Avrupa

demokrasisine girilmez.

Bir noktaya daha açıklıkla değineceğim. Tanzimat ve Islahat Fermam'nı ilan ettiren devlet kadrolarıyla, bugünküleri mukayese etmek; tarihe de siyasete de ihanet olur. Onlar ciddi ve nitelikli kadrolardı. 22 saatte geçirilen kanunlar ileride ne gibi sorunlar çıkartır, tasavvur dahi etmek istemiyorum. Mehmed Emin Ali Paşa, Fuad Paşa ve Mustafa Reşid Paşa gibi Avrupa devlet adamlarının (onlar da bugünkü Avrupa'nın sıradan devlet adamları değildi) şapka çıkardıkları kadrolara maalesef sahip değiliz. Paris konvansiyonuyla Avrupa'nın saldırısını önledik, hiç değilse geciktirdik. Bugün öyle bir tehlike yoktur. Yolun bundan sonraki kısmında bizi neler bekliyor, bilinmez ve kimler o beklenmedik olaylar ve gruplarla didişebilecektir.

Bizim gireceğimiz Avrupa, 19. yüzyılın beşeriyet tarihini değiştiren Avrupa değil. O Avrupa çok şeyler başaran, uygarlığı bilimle kuran Avrupa'ydı. 20. yüzyılın Avrupası bu üstünlüğü çoktan kaybetti. İhtiyar, bezgin bir kıtadır. 19. yüzyıl Avrupası çok hain ve yağmacıydı, doğrusu bugünkü Avrupa bu vasfını da kaptırmak zorunda kaldı, artık daha güçsüz ve dahası mazisindeki şiddetten mahcuptur. Bu Avrupa Birliği 1960'ların Ortak Pazar ülkeleri denen altılı Avrupası da değildir. 1960'larda Ortak Pazar ülkeleri şık, temiz, müreffeh ve dedelerinin bıraktığı maddi ve manevi mirasla süslenmiş, olgun bir güzel gibiydi; bilhassa diplomatlarımız bu yüzden o dünyaya dahil olmaya can atıyordu. İşadamlarımız ise hesaba kitaba gelince buna cesaret edemediler. Bazıları, 1974'te birliğe giriş için mazeret beyanından dolayı, sadece Başbakan Ecevit'i suçluyorlar ki bu doğru değil... Onun olası isteğini sadece orta solcu danışmanlar değil, iş dünyamızın mensupları ve maruf diplomatlarımız da kırdılar. O zaman Avrupa'ya müracaat etsek Yunanistan da bizimle birlikte alınmayacaktı, dış siyasetimizde Yunanistan unsuru Demokles'in kılıcı olmaktan çıkacaktı.

Bugünkü Avrupa artık o 1960'ların gizemli ve muhteşem mazisi olan güzeli değil; hele Almanya'nın bünyeye dahil ettiği ve edeceği kendi kültürel sahası olan Orta Avrupa ve Balkanlardan sonra pek de şık bir seyahat grubuna katılmayacağımızı bilmeliyiz. Çok insanın gözden kaçırdığı bir gerçek var: Türkiye de 1960'ların kırsal, fakir ülkesi değil. Kırk yılda önemli bir burjuvazi ortaya çıktı. Orta sınıfların eğitim seviyesi ve dünya görgüleri arttı. Artık dünyanın kıyısında değil, merkezinde kavga ediyoruz. Sorunlarımız dağ gibi yığılmış ama bunun yanında başardıklarımız da dağ

gibi. Bu nedenle birliğe girdikten sonra biz de bu rengârenk kalabalığın içinde erimeyecek bir politika izlemeliyiz, oysa bugünkü politik kadroları ve hele yarım yamalak yetişmiş gayrı ciddi bürokratları nitelikçe değiştiremezsek, böyle bir tavrı ve politikayı zor götürürüz.

En çok dikkat edeceğimiz konu eğitimdir. Avrupa, eğitimi gerileyen ve çözülen bir kıta. Bunu politikacılar da eğitimciler de itiraf etmek ne kelime, haykırıyorlar. Ama yine de bir çözüm gelmiyor. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki bilinçsiz sosyal demokrat politikalarla kuvvetli lise eğitimi cıvıdı. Üstüne neo-liberal politikalarla üniversiteler de berbat edildi. Bilhassa sosyal ve beşeri bilimler gibi mazide Avrupa'nın beşeriyete hediyesi olan dallar törpülendi. Garip ilkeler konuluyor; bütçe kısıntıları teşvik ediliyor. Türkiye bu ortak politikalara ve havaya uyarsa yeni kurulan başarılı üniversitelerine çok yazık olur. Beğenin veya beğenmeyin, İngiliz üniversiteleri haricinde bu kıtada Boğaziçi, ODTÜ, Galatasaray, Bilkent, Gülsüm Sağlamer'in ıslah ettiği İTÜ yok. Türkiye onlarca yıl öncesinden, ABD ve İsrail gibi ülkelerin yüksek öğrenim kurulularını model alarak ıslahata başladı. Artık meyvelerini de devşirmekte. Bu nedenle eğer şimdi yanaştığımız camianın yüksek öğrenimi ile benzeşirsek vay halimize; ancak "decadence" yani inhitatı taklit ederiz.

Buna karşılık lise eğitimimiz 1950'lerden itibaren sahip olduğu eski Avrupa düzeyinden çok şey kaybetti. O konuda da ciddi reformlar yapmamız gerekir. Gerçi bütün dünyada orta eğitimde çöküş var; ama bu Milli Eğitim Bakanlığıyla biz ne Avrupa'ya ne de Asya'ya gidebiliriz.

Çok ciddi olmamız gereken bir döneme girdik. Eskisinden daha etraflı düşünmek, tedbirler almak zorundayız. TBMM'de süratle geçirilen uyum kanunları ileride hukuk tekniği yönünden başımıza çok işler açabilir. Oturumlarda bu gözlendi; bir milletvekili Vakıflar Kanunu'nun lehinde konuşuyordu, savunmasını temellendirdiği tarihi bilgiler vahim hatalar içeriyordu. Avrupa'da hukukçular çok iyi tarih ve hukuk tarihi bilir. Başka bir muhterem milletvekilimiz Yahudi, Ermeni ve Rumlardan söz ediyordu. Bu üç topluluğun tarihimizdeki konumunu bilmiyor; belli ki seçim bölgesinde her üç cemaatten de kimse yok.

Etnisite, azınlık vs. konularında bu kadar ezbere politika yapamayız. Çünkü Avrupa kıtası başta Germanik grup ve Macarlar olmak üzere yakın gelecekte aziz ülkemizi bu konularda hırpalamaya hazırlanıyor. Bu çekişmede hukukumuzu savunmak için bu konuları bilmek zorundayız. Karşı

görüşlü gruplar ezbere konuşuyorlar. Patrikhane den Vatikan çıkmaz, çünkü Ortodoksi Katolisizm değildir. Parçalanmış bir dünyadır. Slavlık bu dünyaya hükmetmeye çalışıyor. Öte yandan bazı safdiller gibi Fatih Kaymakamı'na bağlı bir Patrikhane'den söz etmek de gülünçtür. Universal (cihanşümul) bir imparatorluğun istesek de istemesek de varisi olan b izler; ecdadın kurduğu idarenin ustalığını öğrenmek ve izlemek zorundayız.

Kocaman bir kıta; İskandinavyalıyla Almanın, Italyan'la İspanyol'un birbirine benzemediği açık. Avrupalı kim? Göteburglu mu, Sicilyalı mı; Yunanlı mı, İngiliz mi? İspanya'nın köylüleri kuzey ülkelerinin hayatlarına getirdiği refaha "evet" ama hayat tarzına şiddetle "hayır" diyorlar. Bizim önce kültürel envanterimizi çıkarıp kimliğimizi saptamamız lazım.

Bugünkü Avrupa kıtasının kültüründeki ortak yön artık maalesef Yunan-Latin kültürü değildir, o geriledi. Ortak yön sadece Amerikan tarzı hayat, giyim ve yemektir; ama Amerikan bürokrasisinin esnekliği, işletmeciliğinin yaratıcı yönleri Avrupa'ya topallayarak girmeye çalışıyor, daha doğrusu pek de giremiyor.

Orta Avrupa ve Balkan ülkeleriyle birlikte AB üyesi olmak; sanıldığı gibi çok eğlenceli değil, sıkıntılı safhalar yaşatacaktır. Ne bu ülkelerin yaşlanan nüfus yapıları, ne olmayan dinamizmleri, ne de işletmecilik alanındaki kapitalist dünyaya intibaksızlıklarını göz önüne almadan bu arkadaşlarla geleceğe mutlu bir yolculuk yapacağımızı düşünmemeliyiz.

Avrupa Birliği'ne giderken en önemli zenginliğimiz genç nüfusumuzdur; üstelik eğitim alanındaki sonsuz sorunlarımıza rağmen Türkiye nüfusunun üçüncü dünya ülkelerine göre eğitimli olduğunu unutmamalıyız. Bu nüfusu böyle birliklerin içinde dengesizce harcamaktan kaçınmalıyız. Zaman daha ne gibi sorunlar çıkarır bilinmez, ama ülkelerin geleceği için çizilen bu gibi planlar, ev değiştirmeye veya düğün yapmaya benzemez. Tarihimizi düzeltilmesi zor hatalarla inşa etmekten kaçınmalıyız. Heyecan değil; düşünmek, planlamak lazımdır.

TÜRKİYE VE RUSYA

Ruslar 36 yıllık uzun bir aradan sonra devlet başkanı seviyesinde Türkiye'yi ziyaret etti. Bundan evvelki ziyareti Sovyetler Birliği Yüksek Şura Presidium'u yani Devlet Başkanı Podgorny yapmıştı. Bu, Türkiye ve Sovyetler arasındaki soğuk harbin ısınma dönemi için önemli bir başlangıçtı. Kruşçev döneminde başlayan sınırlı ilişkiler giderek artıyordu. Asıl önemlisi Türkiye sanayileşme hamlesine Rusya'yı katmıştı. O yıllarda ortalarda başka sloganlar dolaşıyordu ama Doğu Avrupa devletlerine ait dokümanlar okundukça Amerikancı denen hükümetin Sovyetler ile ustalıklı bir ilişkiler çerçevesine girdiği görülmektedir.

Doğrusunu söylemek gerekirse; Demirel hükümeti mazideki Inönücü politikalardan daha açık bir Sovyet dostluğu güdüyordu. Soğuk Savaşta Stalinist Rusya'nın küstahlığına İnönü rejiminin aşırı infiratçılıkla cevap vermesi, iki komşu ülkeyi uzak dünyalara itmişti. Demokrat Parti devrinde de bu politika aynı bağnazlıkla devam ettirildi. En tatsız netice de, bilimsel ve kültürel ilişkilerin tamamen kopmasıydı. Bu konuda diğer NATO üyesi devletlerin ilmi kurumlan ilişkileri götürürken Türkiye bürokrasisi kepenkleri kapatmıştı. Oysa Sovyetler Birliği ve buradaki Türk halklarla ilişkileri muhafaza etme konusunda Türkiye daha ustalıklı bir politika izleyebilirdi. Maalesef Türk politikasını, özellikle dış politikayı yönlendirenler "Neme lazım, hiç bulaşmayalım" gibi sözde vatansever ama esasta tembel düsturlarla bu defteri kapattılar.

Bu tip bir politika günün icabatından değil zihinsel ve örgütsel tembellikten ileri gelir. Nitekim Dışişleri bürokrasisi mazide tutarsız gerekçelerle ünlü petromilyarder hemşehrimiz Kalust Gülbenkyan'ın bize devredeceği o canım koleksiyona da iltifat etmemiş ve sonunda Gülbenkyan

Müzesi, Lizbon'da kurulmuştur. Türkiye'de onlarca yıl Rusya araştırmaları dumura uğradı; Rusya'da da Osmanlı-Türk tarihi ile uğraşanlar buralara gelip uzun boylu araştırmalar yapamadılar, yayın mübadelesi bile sınırlı kaldı.

Rusya Devlet Başkanı Putin farklı bir Rusya'yı temsilen farklı bir Türkiye'ye gelmiştir. Sovyetler'in dağıldığı günlerde Rusya'nın en hayati ihtiyacı güvenlikti. Devlet otoritesi sokak çeteleri ve mafyanın eline düşmüştü ve halk 1612 yılındaki Polonya işgalini takip eden döneme izafeten "Smutnoye Vremya" yani fetret devrinden söz ediyordu. Bu dönem geçiyor, asıl önemlisi yok olan ümitler geri gelmiştir. Putin içte ve dışta Rusya'nın itibarını iade etme yolunda önemli adımlar atmıştır. Kendini güçlü devlet adamı olarak ispat ettiği ve Rus halkının saygısını kazandığı açıktır.

Yeni Rusya henüz çöken eski sanayiini yenilemek, kıymetli bilim adamlarının ve teknisyenlerinin araştırma bulgularını sanayi üretimine sunmak gibi bir başarıdan uzaktır. Eğer Bilimler Akademisi'nin eczacılık, biyokimya gibi dallardaki buluşları sanayiye dökülebilse, bu dahi tek başına Rusya'nın makus talihini yenmekte yardımcı olurdu. Oysa ortada bir hantallık var; tembel ve mürtekib bürokrasi hâlâ engelleyici rol oynuyor ve Rusya adeta üçüncü dünya ülkesi gibi temelde petrol ve gaza dayanarak yaşıyor. Dönüşüm güç olacağa benziyor ve demokratik değil, otoriter yöntemlerle sağlanacaktır. Başkanın ve kadrolarının dinamik girişimleri bazı halde utanmazca, bazı halde beklenir tepkilerle karşılaşıyor. Her şeye rağmen Batılı iş çevreleri Rusya'da iş görmekte bizimkiler kadar istekli ve başarılı değil.

Putin'in geldiği Türkiye ise ne 19. yüzyılın ne de 1960'ların ülkesi. 19. asırda birbirine karşı modern ordular besleyen iki hantal imparatorluktuk. Araştırmalar gösteriyor ki, Rusya'nın Müslüman ve Türk halkları arasındaki Osmanlı faaliyeti, Romanovların Balkanlardaki kışkırtıcılığının pek gerisinde kalmıyordu. Renkli rüyaların dışında bu politikaları besleyen ve kışkırtan güçlü sanayi ve ticaret ise her iki ülkede de yoktu. Bugün bu iki ülkenin ticaret hacmi Sovyetler dönemine nazaran dahi birkaç misline katlanmış olup, iki halkın hayatı birbiri ile iç içe geçmiştir. Türkiye ve Rusya'da yaşayan Ruslar ve Türklerin sayısı rekor düzeydedir, evlilikler artmıştır, asıl önemlisi iki tarafın gençleri günden güne karşılıklı olarak üniversitelerde okumaktadır. Başkan Putin ve bizim devlet adamlarımız iki tarafın dostça yaşamaya mahkum olduğunu biliyor, hatta ilişki ve ittifakımızı daha fazla geliştirmek söz konusudur. Bu ziyareti izlemesi gereken iktisadi, sınai ve kültürel

alanlardaki işlerliğini arttıracak çalışmalar ve projelerdir.

***

Rusya ve Osmanlı

Moskova'nın 180 km. kuzeybatısındaki Vladimir şehrindeyiz. Vladimir za Lesie "orman ardındaki Vladimir" demek. Altınordu fütuhatı sırasında Rus devleti yaşamak için kuzeybatıdaki ormanlık ötesine sığınmıştı; çünkü Altınordu devletinin askerleri yani Rusların tabiriyle Moğol-Tatarlar ormanlık alana nüfuz edemiyorlardı. Bu Kıpçak Türkleri ve az miktardaki Tatar şiddeti karşısında Rusların güvenliğini ormanlık alan sağlıyordu. Orman o zamanki Rus'un güvenliğiydi, yiyecek deposuydu, yaşadığı alandı. Edebiyatı ve inancı bile ormana göre şekillenmişti. En büyük cin, orman cini olan "Lesovik"ti. "Abarota" gibi ağaçtan ağaca, taştan kayaya şekil değiştiren şiddetli cinler de vardı. "Vodanei" en korkulan su ciniydi. Rus masalları hep ormanda geçerdi. Rus edebiyatı 19. yüzyılda Turgenyev gibi bir dehanın kaleminde ormandan vazgeçemedi ve kelime, zirveye çıktı. O büyük yazar ve düşünürün dil ve tasvirlerinde orman başlıca yardımcıdır ve tıpkı ecdadımız gibi Türk edebiyatçıları da Turgenyev'in ormanına nüfuz edememişlerdir. Ünlü çevirmenimiz Hasan Ali Ediz'in dahi Turgenyev çevirisinde bariz yanlışlar vardır.

Vladimir şehri, tarihi büyük Rusya'nın kurulduğu Vladimir Büyük Knezliği'nin yani dükalığının başkentiydi. Kaderin cilvesi, 30 km. ötedeki, bugün bir köy olan Suzdal Dükalığı ile birleşince Vladimir-Suzdal Büyük Knezliği ortaya çıktı ve bu olay bildiğimiz Moskova Rusya'sının tarihi uvertürü sayılıyor. Vladimir 19. yüzyılda sakin bir vilayetin merkeziydi ve 19. yüzyıldaki şehir daha da ilginç görünüyor. Katedral, vilayet binası ve 1907'de yapılan Pedagoji Enstitüsü yani öğretmen okulu, Rusya'nın neo-Rönesans üslubundaki küçük binalardan oluşan bir ana cadde; Rusya'nın modernleştiği, merkezileştiği bu dönem daha mütevazı çizgilere sahip olan Osmanlı taşrasına benzemektedir. 19. yüzyılda Rusya Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu bir iddiayı ve dirilmeyi temsil eder; daha başarılı olsa dahi Rusya da Osmanlı toplumu gibi Batılılaşmanın sancılarını çekmekteydi. Nitekim bu bölgede de 17. yüzyılın kilise reformlarına direnen eski inanç

sahibi mezhep mensupları bolca yaşıyormuş.

Her şeye rağmen her iki imparatorluğun da 19. yüzyıl Batı Avrupa'sı ile arasındaki mesafe açılmaktaydı. Bütün siyasi çalkantıların, ihtilalci düşünce ve darbelerin nedeni buydu. Ne var ki Türkiye'de devlet hem kitlelerin, hem seçkinlerin gözünde daha kutsal telakki edildiğinden toplum büyük değişiklikler geçirmeye zorlanmamıştır. Kaide-i tedriç yani yavaş değişme kuralı imparatorluktan cumhuriyete Türk toplumunun düsturuydu. Son 90 yılda Rusya'nın izolasyonu, Türkiye'nin ise Batı'ya yanaşması farklı sonuçlar doğurdu. Bugün, bu dönemin sonunda eski konumları değişik iki ülke vardır. Ama ne olursa olsun yakınlaşma daha da kaçınılmaz ve daha da yararlı hale gelmiştir.

Ticari işlem hacmimiz gün geçtikçe artıyor (2008 rakamı bunun 4 misli). Rus toplumu Türkiye'yi en sağlam yolla, turizm ile öğreniyor. Türkler de Rusya'yı sayısı düşük olsa da aynı yöntemle tanıyor. Türkiye ve Rusya Doğunun ama daha çok Batı'nın ihtiyatla yanaştığı ve zaman zaman dışladığı iki ülke. Bu nedenle birbirlerine yanaşmak zorundalar. Ortadoğu ve Kafkasya bölgesindeki gerilimlerin sonuçları ve molozları istesek de istemesek de gelip iki ülkenin etrafına yığılıyor. Türkiye mazide Ortadoğu bölgesinde şahsiyetli ve etkin bir politika izlemedi, açık konuşalım izleyemezdi. Rusya ise Sovyetler döneminde gerçekçiliğin ve ihtiyacının ötesinde daha etkin bir politika izledi, düpedüz ABD'nin rakibiydi. Ama bu politika ona çok pahalıya mal oldu, zaten bu pahalı politika yüzünden Ortadoğu'ya "Sovyet Rusya'nın beyaz fili" deniyordu. İlerici Arap rejimlerine yapılan yardımlar, çoğu boşa giden askeri ve iktisadi masraflar Rusya'nın sosyalist ekonomisi için bir yüktü. Arap yönetici çevrelerin içindeyse Enver Sedat gibi Rusya'ya hoşnutsuzluk ve kırgınlıkla bakan bir zümre doğdu. Bu tavırda haklılık kadar çocuksu bir yön de vardı. Yeni dönemde Rusya bu politikasını süratle terk etti, bu yüzden daha ihtiyatlı hareket ediyor. Kafkasya'da ise Türkiye'yi sert ve mesnetsiz bir biçimde suçlamaktan vazgeçmesi gerekiyor. Galiba Rusya'nın uyanık diplomatları bu konuda hitabet tonlarını alçaltma gereği hissettiler. Diğer önemli sorun ise boğazların petrol trafiğine ne derecede dayanabileceğidir. Tabii ki dayanması mümkün değildir. Bu konuda da fazla ısrar edilemez.

Asıl önemlisi demokratik reformlarını kendi toplumlarının talebi ve ihtiyacı doğrultusunda götürmeye kararlı iki toplumun varlığı söz konusudur. Batı Avrupa'nın Türkiye ve Rusya üzerindeki yer yer haklı, yer yer

mesnetsiz, adeta isteriye dönüşen tenkit ve değiştirme talepleri eminiz ki iki toplumu bu konuda da ortak harekete zorlayacaktır. Bu safha ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi projeleri ilişkilerin en az kaale alınan yönüdür. Şimdilik bireyler bu sorunları kendi başına çözüyor.

RUSYA’DA TÜRKLER

13. yüzyıla kadar tarihi Rusya’nın hafızasına Türkler, Poloveç yani Kumanlar sayesinde kazınmıştır. 13. yüzyıl başlarında kendilerine önderlik eden Tatar adlı bir Moğol kabilenin ardından Asya havalisinin bütün KıpçakTürk kabileleri Rusya’yı istila etti. İşin ilginç yanı bu kabilelerin hepsinin kendileriyle etnik bağı olmayan bu “Tatar” kabilesinin adını benimsemesi ve Rusların da onlara ve bütün Müslümanlara “Tatar” demesidir.[5] Altınordu Hanlığı dedikleri devletlerinin hâkimiyeti iki yüzyıl kadar sürdü. Altınordu’yu asıl tepeleyen bir başka Türk cihangiri Timurlenk oldu. Parçalanan devletin izleyicileri olan Kazan ve Astrahan hanlıkları 16. yüzyılda Rusya tarafından ilhak edildi. Üçüncü parça Kırım Hanlığıydı. 15. yüzyılda Osmanlı’ya tabi olması onun talihi oldu. İki yüzyıl daha çevreye hükmetti. Rusya’yla kavga etti; Polonya ve Litvanya gibi kendisiyle birlikte Avrupa sahnesinden silinecek devletlerle müşterek bir tarih yaşadı.

18. yüzyıl sonunda Rusya bütün Doğu Avrupa’nın hâkimiydi. Türkiye’yle hiç bitmeyen bir didişme onun tarihinin ana noktasıydı. Rusya’nın kardeş saydığı ve kurtarmaya niyetlendiği Güney Slavları Türkiye’nin uyruğuydu. Kırım, Kafkasya ve Orta Asya hanlıklarındaki Türk kavimler de Rusya’nın hâkimiyetine geçmişti. Osmanlı padişahı halifeydi ve Karadeniz’in kuzeyindeki Müslümanlar arasında padişah olarak anılarda yaşıyordu. Bütün Rusların çarı ise Slav milletlerin beklediği kurtarıcıydı ama II. Aleksandr’ın orduları Bulgaristan’a girdiği an işin sihri kayboldu. Kurtarıcı ordunun subayları “Biz Bulgar köylülerini kurtardık ama bizim mujikleri kim kurtaracak?” diye mektup yazıyorlardı evlerine. Doğrusu Rusya’nın Türkleri de batıklaşan Rusya sayesinde batılılaşmaya başlamıştı. Bir tarafın köylüsü,

öbür tarafın ise aydını kurtarılmaya muhtaç durumdaydı.

19. yüzyılın son savaşı 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi oldu. Ruslar Aya-Stefanos yani Yeşilköy'e kadar gelmişlerdi ama perişan durumdaydılar. Ordu hastalık ve kıtlıktan dökülüyordu. Bütün Avrupa karşılarına dikilmişti. Türk imparatorluğunu sevdiklerinden değil, Rusya'dan nefret ettiklerinden... Üstelik sevdikleri kardeşleri Bulgarlar, Başbakan Stanbulof'un kişiliğinde Alman-Avusturya bloğuna yatıyor ve Rusya'yı hayal kırıklığına uğratıyordu. Dünya feministlerinin ünlülerinden ve sonraki Sovyetler'in büyükelçilerinden Bayan Kollontay Bulgaristan'daki Rusya komiserinin kızı olarak bu dönemin havasına hatıralarında yer veriyor. II. Abdülhamit gibi dünyayı son derece iyi kavrayan bir hükümdar ve onun kadar akıllı olmasa da Rus ruhuna inanan III. Alexander, iki devlet için barış ve sanayiden ve maariften daha hayırlı bir süreç olmadığını anladı. Balkanlarda Rus diplomatları cirit atıyordu. Kafkasya ve Orta Asya da da Osmanlı konsolosları... Her iki taraf da birbirinin pan-İslamizm ve pan-Slavizminden korkuyordu; iyisi mi barış yaşasındı.

20. yüzyılda kavga etmedik. 1920-1922 anası müşterek düşmanlara karşı bir ittifak dönemimiz var; tıpkı 18. yüzyıl sonunda Napoleon'a karşı birleşen Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'nın Yedi Adalar Cumhuriyeti'ni kurması gibi... Stalin devri ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye için bir kabus oldu. NATO kurulduktan sonra da Rusya güneyindeki komşudan rahatsız oldu. Gerilime girmek komşular için hiç hayırlı değildi. Rusya ve Türkiye, Avrupa'yla ve Asya ile olduğundan ve olacağından daha tutarlı ortaklıkları olduğunu anladılar. Zaten asıl o dünyalar ile iyi geçinmek için birbirleri ile işbirliği yapmaları gerekiyordu. Putin bu yüzyılın büyük devlet adamı olduğunu gösterdi. Rusya tarihinim zeki adamlarından, ama asıl önemlisi düzenli ve kariyerimin icaplarına bir Prusyalı gibi uymayı bilen nadir Ruslardan. Karşısındaki Türkiye başbakanı da kim ne derse desin bu milletin önemli bir vasfına sahip; açıklık ve dostluk gördükçe derhal anlıyor ve ona göre hareket ediyor. Putin Türkleri anladı, bu yüzden sade ve açık bir politika izliyor. Son gezide Anman Planı'nı desteklediğini açıkladı. Ermenistan sorununda da Türkiye'nin kilit rolünü benimsediğini belirtti.

Bu yaklaşımlar ülkemizin Avrupa Birliği ve ABD karşısındaki konumunu güçlendirmektedir. İktisadiyatımız yıldan yıla katlanarak gelişiyor. 1990'ların başında dahi kim derdi ki 10 milyar doları aşkın bir ticari akış söz konusu olacak. Rusya'nın merkezinde iş merkezleri kuruluyor. Tabii Odalar

Birliği'nin başındakiler ve başbakanlığın bürokratları ananevi sarsaklıklardan birini daha gösteriyor; Türk-Rus işbirliğinin duayenlerinden biri olan Şarık Tara heyete ve ziyaretlere davet bile edilmemiş.

Burada bazı sorular ve sorunlar akla geliyor. Rusya-Türkiye kültürel işbirliği amatörce ve halk tipi gidiyor. Kurumlaşma noksan. Hâlâ hiçbir üniversitemizde Rusya tarihi, hukuku, dini müesseseleri üzerinde çalışan, iktisadi-coğrafi etütler yapan kürsüler dahi yok.

İstanbul'da Tarlabaşı Caddesi'nde kurulan İspanyolların Cervantes Kültür Merkezi'ne gıpta ile bakıyorum. Gençlerimiz İspanyolca lisan kurslarını dolduruyor. Pekiyi, Rusların Puşkin Enstitüsü nerede ve niçin Moskova'da Türk Kültür Enstitüsü diye sempatik bir bina yok? Görülüyor ki karışık evlilikler, gençlerin gidip gelmesi, tercümelerin ve orijinal araştırmaların sayısını yeterince arttırmıyor ve iki ülke birbirini el yordamı ile tanımaya devam ediyor.

TÜRKİYE VE İTALYA

2006 yılı Türkiye ve İtalya ilişkilerinin 150. yılıydı. Bu önemli dönem resmi program ve etkinliklerle kutlandı. Hiç kuşkusuz bu İtalya Krallığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin yıldönümüdür. Aslında İtalya ile Türkiye'nin ilişkileri bundan çok daha eskiye gider. Bizans zamanında Cenova ve Venedik'in İstanbul'da elçilikleri vardı. Venediklilerinkine "balio" (Osmanlı'da balyos denirdi), Cenovalılarınkine de "podesta" denirdi. Bunlar aynı zamanda başkentteki koloni halkının da valisi konumundaydı. Zira Pera denen bölgede bu cemaatin hukuki hakları, hatta Bizans devrinde para darbı yetkisi vardı. Osmanlı devrinde kuşkusuz bu imtiyazlar lağvedildi ve sınırlandı.

Dünyada büyük devletler içinde daimi temsilci denen kurumu Italyanlar icat etmiştir. Italyan devletleri arasında da böyle daimi temsilcilikler ve sefaret sarayları vardı. Mesela Papalık nezdinde Roma'daki Venedik temsilciliği muazzam bir binada oturur. *Palazzo Venezia,* Mussolini'nin başbakanlık binasıydı. Bu kocaman yapının içinde Venedik temsilcisinin sadece kançılaryası ile oturacağını düşünmeyelim. Bina bugün bile sayısız salonlarıyla bir kültür merkezidir. O devirlerde de Roma'daki Venedikli tacirlerin deposu ve ticaret yeriydi. Herhangi bir başkentte Venedik ve Cenova temsilciliğinin bulunması o memleketin ticari itibarının yüksek olduğunu gösteriyordu.

Bizans devrinde Venedik ve Cenova, ülkenin bütün ticaretine hâkimdi. Osmanlı döneminde ise bu eski devirdeki nüfuzları kırıldı. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren bu Italyan cumhuriyetlerinin doğudaki hâkimiyetleri darbe yemiştir. Akdeniz adalarında 16. yüzyılda Kıbrıs'taki, 17. yüzyılda Girit'teki koloniler Türkler tarafından ele geçirildi. 15. yüzyılda ise Fatih

Sultan Mehmet devrinde Karadeniz'deki Cenova kolonileri Türklerin kontrolüne girmiştir.

Başka şartlar hâkim olsa da, Osmanlı fütuhatının İtalya üstünlüğünü ağır bir biçimde sarsmaya başladığı açıktır. Venedik, Türklerin kâh dostu kâh düşmanıydı. Ama iki kuvvetin karşı karşıya gelmesinden İtalya çok kaybetti. Nihayet 1803'te Fransa Campo Formio Anlaşması'yla Venedik'i yuttuğu vakit, bu güngörmüş medeniyet merkezi, Adriyatik kraliçesi ortadan kalktı. O günün en etkili değişikliği de İstanbul'daki Venedik elçiliğinin Fransa tarafından ilhak edilmesidir. Bir müddet sonra Avusturya 1815 Viyana Kongresi ile Venedik'i ilhak edince talihsiz bina Avusturya sefareti haline geldi. Mütarekede şehre çıkan İtalyan birliklerinin ilk yaptığı iş, kendi malları olan Avusturya sefaretini işgal etmek ve Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Marki Pallavicini ve maiyyetini binadan dışlamak oldu.

Mütareke döneminde İtalya, müttefiklerine olan kızgınlığı yüzünden hem İstanbul halkıyla iyi ilişkiler kurmaya gayret etti, hem de Anadolu hükümetine el altından yardım bile etti. Cumhuriyetin ilanından sonra büyük devletlerin içinde fazla itiraz etmeden Ankara'ya taşınan da İtalyan elçiliğidir. Bu başkentin en güzel sefaret binasıdır ve karşılığında bugün sanat okulu olan Maçka'daki teknik lise adeta terk edilmek zorunda kalındı. D'Aranco'nun bir Rönesans lahdi biçimindeki bu binası inşallah daha hoş ve güzelliğine hizmet edebilir bir biçimde değerlendirilir.

İstanbul bilhassa 19. yüzyılda göçmen İtalyanlarla doluydu. Beyoğlu'nun birçok binası İtalyan ustaların ve onların yetiştirdiği Rum ustaların eseridir. Şehirde bu maddi kalıntıları dışında birçok dil ve adet kalıntısı da vardır. Gemicilik terimleri dışında, İstanbul ve İzmir argosu da İtalyanca deyimlerle doludur; "mantenuta" (kapatma-metres) karşılığı olarak "montinata" veya "manita" diye geçer. "Alırım façanı aşağı" diyen adamların bu kelimenin "faccia"den geldiğini bildiklerini sanmayız. "Bu işin raconu böyledir" diyenler, "racon" kelimesinin İtalyanca "raggione"den geldiğini belki bilmezler. Zaten argoda kaynağı bilmek diye bir sorun yoktur.

İtalya, Akdeniz dünyasında doğu ile batıyı birleştiren bir coğrafyadır. Venedik'te büyük kanalın bir tarafındaki Türk hanıyla karşı yakasındaki Alman hanı İtalya'nın ticaret hayatındaki rolünü de belirler. Buna rağmen Türkler tarafında bu hakikate değinen muhterem hocamız Şerafettin Turan ve Durdu Kundakçı'nın eserleri dışında göze çarpan bir eser yoktur. İtalyanların ise Türkiye ve İtalya ilişkileri üzerinde çok sayıda monografisi vardır. Hiç

değilse bunlar çevrilmelidir. Bütün iktisat ve bankacılık terimleri İtalyanca'dır. Ancak son asırda İngilizce, İtalyanca'nın yerini almaktadır.

Bugünkü İtalya geçmişteki İtalya gibi değildir. Ama Batı Avrupa'dan çok daha açık ve makul ilişkilerin hesabını kollayan bir topluluk olduğu kesindir. Türk-İtalyan ilişkilerinin sadece iktisadi ve siyasi değil, kültürel bakımdan da önem arz ettiği, bu ülkenin diline ve tarihine dikkatle eğilmemiz gerektiği tartışmadan uzaktır. Unutmayalım ki ilk devir Osmanlı tarihi bile büyük ölçüde Vatikan, Floransa, Cenova ve bilhassa Venedik arşivlerinde yatmaktadır. Bu uzmanlık dalı benimsenip, ismi geçen kaynak arşivler taranmadan Osmanlı tarihi üzerine sağlıklı eser yazılamaz.

TÜRKİYE VE ALMANYA

Almanya tarihte dağınık toplulukların coğrafyasıydı. Alman denilen kimlik, eski Yunanlı siteler ve Hellen adaları veya eski Arap kabileleri kadar dahi bir birlik ifade etmezdi. Siyasi Alman Birliği'ne ortaçağlardan beri "Mukaddes Roma Germen İmparatorluğu" denirdi. Yani Voltaire'in hınzır zekasıyla "Ne Mukaddes, ne de Roma imparatorluğu, sadece bir alay Alman" dediği birliğin içindeki serbest şehir ve prenslik sayıca kalabalıktı. Avusturya'nın bir yanı birlikteydi, öbür yanı ise birlikle itişecek politikalar güderdi. Eyalet eyaletle, manastır manastırla bir savlet (saldırı) ve münaferet içindeydi. Daha garibi bu hantal, yumuşak gövdenin başındaki Habsburg Hanedanı, yani Avusturya büyük dükaları da hep Alman imparatoru seçilirdi. Bizim mektep tarih kitaplarımızda 16 ve 18. asırlar boyu savaştığımızı tekrarladığımız Avusturya İmparatorluğu (böyle bir siyasi terim ve unvan o zaman yoktu) Almanya'nın ve Alman İmparatorluğu'nun ta kendisidir. Demek ki tarihi Türk-Alman dostluğu boş bir laftır. Bu, Alman birliğinin kurulmasıyla Bismark ve II. Abdülhamid arasında oluşan dostluktan ileri gelir. Berlin Kongresi sonrası II. Abdülhamid ustalıkla bu ittifakı dışarıya karşı kullanıyordu. Mamafih Jön Türkler bu kadar kurnaz değildi; nitekim Alman dostluğu Birinci Dünya Savaşı'na ait abartılı bir slogandır, bunun o zaman nasıl işlediğini günden güne daha iyi öğreniyoruz. 1933ten sonra Hitler Almanya'sının zulmünden kaçan Alman aydınları (ki bunlar dünya çapında insanlardı) önce burada, sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde bilimsel bir Rönesans başlattılar. Almanlardan göreceğimiz nimet de yurdundan kovulan bu muhterem muhalif aydınlar sayesinde oldu. Bruno Taut'u, Landsberger'i, Eberhard'ı, Frank'ı, Süssheim'ı, Hirsch'i, Zuckmayer'i hiçbir zaman unutmayız.

Almanya bugün Orta Avrupa ve Balkanlar'a, yani eski kültürel, iktisadi, siyasi nüfuz alanına iniyor. Polonya, Çekya, Macaristan, Bulgaristan; Avrupa Birliği'nden çok Almanya'nın otağına giriyorlar. Bu ülkelerin aydınları, Alman hayranlıkları ve aksanlı Almancalarıyla onları bekliyor. Ama Balkanlarda kendisine sempati duyulan biri daha var. Bu, iktisadi yönde güçlü bir ülke olmasa da, kültürel bağlarıyla onlardan olan biri, yani Türkiye... Nihayet aynı durum Kafkasya'da söz konusu; Gürcistan'da Almanlar var, ama aynı yerde ticarette, diplomaside hatta kültürel hayatta, ülkenin bünyesiyle daha bir uyum içinde olan Türkiye de var. İki ülkenin bu alanlarda müttefikçe davranmadıkları, davranamadıkları açık.

Almanya artık 19. asırdaki icatçı, inatçı mühendislerinin yükselttiği bir sanayi ülkesi değil. Yaşlı nüfuslu, ama halen nitelikli teknisyenlerin sürüklediği, bazı dallarda rakipsiz bir sanayi devi... Zenginlik, sosyal demokrat politikaların bir asrı geçmesi nedeniyle (Nasyonal Sosyalizm de demokrasisiz olarak bu politikaları sürükledi) dengeli biçimde dağılmış. Almanya'da çalışan insanlar her zaman kendinden emin; ama işini kaybedeceğini hissederse de saldırgan ve totaliter idareye meyyal. Nazizm'i işsizler ordusunun değil, işini kaybetmekten korkan küçük burjuvalar ordusunun destekleyip iktidara getirdiği tarihi bir gerçek.

Almanların uluslararasındaki üslubu modern dünyaya ayak uyduracak gibi değil, gazetecileri Anglo-Sakson ve Fransız meslektaşları gibi değil, daha katılar. Ama en beteri; aceleci, saldırgan ve gürültücü bir üslupları var... Teferruatla (ağaçla) genelin (ormanın) bağlantısını kuramıyorlar. Ankara'ya gelen Alman diplomatların düşündüklerine ve önyargılarına öbür Avrupalı meslektaşları da sahip. Ancak berikiler diplomat; Alman diplomatlar ise hep yüksek sesle düşünüyor, o yüzden söylediklerinin aksini görmek istemiyorlar ve yanlıştan da dönemiyorlar. Bir konudaki çözümsüz girişimi başka bir çözümsüzlük yaratarak bastırmak istiyorlar. Üstelik bazı aydınlarımız için entelektüel bir merci rolündeler. Bu sözde liberallere söylenecek söz şudur; insan haklan ve hürriyetin çatısını herkes kendi çatmak zorundadır. Şurası gerçek ki, diplomat memurdur, bağımsız aydın kişilik ve eylemle diplomatlık zor bağdaşır. Ayıp değil, işin icabı budur. Bu yüzden Avrupa Birliği'ne yelken açarken de sefaretler personelinden başka pusulalar kullanalım...

Almanya ile işimiz pek zor. Bugünkü diyalog düzenimiz; onların üslubu, bizim de "ne olursa olsun Avrupa" tavrımız, porselen dükkânı ve fili çağrıştırıyor...

TÜRKİYE VE AVRUPA

Avrupa coğrafi bir bölge olmanın ötesinde, kültür ve din olarak 14. yüzyıldan beri kendini tasvir eden, öbürleriyle sınırlarını çeken ve kendini üstün gören bir kıtadır; yani Avrupalılık bir bilinçtir. Balkanlar ve Doğu Avrupa ise bu bölgenin üvey ve yabancı kalmış bir parçasıdır. Daha doğrusu 18. yüzyıldan beri hem Rusya halkı hem Balkan halkları "Avrupa medeniyeti", "Avrupa kafası" deyimlerini en çok telaffuz eden toplumlardır ama bilhassa Balkan halkları bu vadide çok yol almış sayılmazlar. Rusya ise edebiyat, musiki, güzel sanatlar, matematik ve doğa bilimlerinde Avrupa medeniyeti denen kubbeyi taşıyan ana sütunlardan birini oluşturmasına rağmen Avrupalılar tarafından halen tam Avrupalı sayılmamaktadır. Nitekim Arnold Toynbee gibi çağdaş tarihçiliğin devi bir düşünür bu çelişkiye haklı olarak işaret etmiş ve Rusya ile Türkiye'yi, istedikleri kadar Avrupalı olsunlar, dışlanan iki güç olarak göstermiştir. Batılılar Rusya'yı ve Türkiye'yi ne olursa olsun siyasi, iktisadi, kültürel ittifaklarına almak istemezler. Sovyetler Birliği'nin bir kabus haline dönüştüğü İkinci Dünya Savaşı sonrasında ihmal edilmez bir değer olan Türk askeri yapısının NATO'ya kabulü dahi bir istisnadır. Kimse Türkiye'yi kalkındırmak için bir ittifak düşünemez, ama kalkınmış bir Türkiye'nin ihmal edilemeyeceği de açıktır. Bu ülke son 150 yıldaki yolculuğuyla ve başardıklarıyla hem istenen, hem istenmeyen ama uzak durulamayan bir gerçekliktir.

18. yüzyılda Fransız Akademisi adına Mousnier, Avrupa'yı "ilerleyen, değişen ve bu değişimi de bilinç ve bilgideki ilerlemesiyle sağlayan" bir camia olarak ilan eder. Akademinin gözünde, "dünyanın bütün öbür bölgeleri atalet ve durgunluk içindedir". Hiç kuşkusuz Mousnier gibilerinin bu ilerleyen Avrupa'dan kastı; Fransa, Almanya, İngiltere, bugünkü Orta

Avrupa'nın Çekya ve Macaristan'ı, kuşkusuz Avrupa'nın anası İtalya, haydi haydi İspanya ve henüz küçümsenen İskandinav ülkeleridir. Doğu Avrupa ve Balkanlar'ın sakinleriyse, Hıristiyan da olsalar, bu dünyada pek kabul görmezler. Hoş zaten coğrafi bilgisi güçlü okumuşlar zümresi dışında halkın çoğunluğu hatta biraz mektep medrese görenler dahi onların ne olduğunu bilmez. Mesela 18. yüzyılda taşra Avusturyalılarının gözünde "sarıklı ve cübbeli tip" temsili olarak "Türk yahut Yunanlı" diye adlandırılıyor ve de çok kötü betimleniyor. Bulgarlar ise o devirde çoğu kimse için Hellen inançlı ve Hellen kimlikliydi; milli uyanış devrine kadar, geniş köylü kitlesi dışında Bulgar üst sınıfının kendisi için de keyfiyet buydu.

Avrupa dünyasına Türkler dahil miydi? Coğrafya olarak evet, ama Avrupalılığı oluşturan en göze batan olumsuz unsur Türklerdi. Ortalığı altüst eden iki dünya savaşı, ırkçı terör dolayısıyla doğan çağdaş, siyasi, kültürel cemiyetler ırkçılığı lanetliyor. Demokratik bir söylem ve okul müfredatı dolayısıyla çok şeyin değiştiğini, Avrupa'nın dinler üstü, insancıl ve üniversalist bir camia olduğunu sanıyoruz, hatta safdilce buna iman ettik. Acaba öyle mi? Oysa Avrupalılar her toplum gibi biçimsel örgütlerin ve bunların söylemlerinin dışında, alt sosyal zümrelere ve adeta bir doğal afet veya olay gibi oluşan gruplara dayanırlar. Sosyalist partilerin ırkçılık karşıtı söylemi mesela Almanya'nın Darmstadt şehrinde Çingeneleri şehirden atmaya kalkan bir sosyalist belediye başkanı gibilerinin varlığını önlemez. Kilisenin resmi bildirgeleri Katolik cemaatinin içinde buna ters, aşırı görüşleri savunan (dikkat edelim bireylerin demiyoruz) grupların varlığını bile önlemez. Muhafazakâr partiler ise bir buzdağı gibidir. Abartılı görüşler çok defa saklanır. Avrupa, fetihleriyle yakın zamanlarda kıtanın yarısına yerleşen ve öbür yarısına da yerleşmeye kalkan bir camiayı kabul edemiyor. Bu camia için reddettikleri bir durum ve kabul edilemez diye betimledikleri köktendinci bir inançtan çok, fakirliğe has bir yaşam biçimidir. Polonyalıların tarihi ve folklorik hafızasındaTürkler, atlarını Vistül Nehri'nde suvararak Lehistan ülkesinin özgürlüğünü geri getirecek halk diye bilinirdi. Gerçekte Birinci Cihan Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde bu kehanet gerçekleşti. Türk imparatorluğu 18. yüzyıl sonunda parçalanan Polonya'nın varlığını tanımaya devam etti. Gerçek aslında bu halk inanışına yakındır. Buna rağmen Lehistan halkının temsilcileri "şeym" denen millet meclislerinden Türk halkını Ermeni soykırımı ile suçlayan bir karar tasarısı geçirdiler. Lehistan'a karşı sıcak duygular besleyen bir kavim için çok şaşırtıcı bir olay; tarihi gerçekle

uyuşmuyor. Açıkçası Polonyalılar komünizm sonrası girdikleri ortamda bu gibi gösterileri çok gerekli sanıyorlar. Bu kararın nedeni yalnız ülkedeki Katolik saplantı değil, mevcut siyasi modayı izleme endişesi de var. Anlaşılan Polonya'nın Avrupalı olması için sadece Chopin, Kopernik, Marie Curie ve "Quo Vadis"in yazarı Sienkiewicz veya Paderewski yetmez. Bir de böyle tasarıları parlamentoda karara bağlamak lazım. Hiç kuşkusuz, bunun gerçekçi bir siyasi davranış olmadığı açık.

İstesek de istemesek de, bilsek de bilmesek de; Türk toplumu son bir asırda Avrupa toplumlarından daha hızlı ve daha kökten değişimler geçirmiştir. Bunun belki her zaman isabetli çizgiler yarattığını söyleyemeyiz ama Türkiye'yi itham edenler arasında bu gerçeği görmeyenler en kalabalık gruptur.

Kardinal Joseph Ratzinger yani yeni seçilen Papa XVI. Benedictus, Katolik dünyasının bilgi birikimini en iyi temsil eden din adamlarındandır. Bir düzineyi aşan dil bildiği söylenir. Tarih ve felsefe konusunda bilgili; hiç şüphesiz düşündüğünü açıkça söylüyor. Brüksel'deki diplomatların ve bürokratların muğlak üslubundan uzak bir dürüstlüğü var. Ama zihnindeki Türkler böyle bir bilgi birikiminden çok uzakta. Bazı dillerde öğrenmek ve okumak dünyayı tanımaya yetmiyor. Türkiye'nin İslam ittifakı meselesi, hem Türkleri hem etraftaki Akdeniz halklarını yeterince tanımamakla ilgilidir. Bunlar papanın sandığından çok daha köklü bir tarih ve kültürü yaşayan fakirleşmiş toplumlardır. Umarız papa kilisenin içinde bu dünyayı iyi tanıyan akil din adamlarından kendisine yakın bir danışmanlar grubu oluşturur.

Galiba üniversalizm konusunda bir kısım aydınımızın çok iyimser hatta safdil olduğunu kabul etmek zorundayız; hayat ve dünya sanıldığı kadar toz pembe değil...

TÜRKİYE VE SURİYE

Nusaybin'e gitmek için tren katarları sınırdan çıkıp Suriye'ye girer, Suriye'nin Meydan-ı Ekbez istasyonuna uğrar ve tekrar Türkiye'ye girerdi. İki arada bir derede Meydan-ı Ekbez'in ölçülerine göre lüks sayılan "kara tren"den inip, 1960'larda Suriye'de halen kullanımda olan Osmanlı dönemi vagonlarına yığılıp Suriye içlerine girmek sadece kaçakçıların değil, bazı öğrencilerin de ilginç bir sporuydu. Bizim nesilden birçok kişi Avrupa şehirlerinden evvel Suriye ve Lübnan gezileriyle dünyaya açılmıştır. Garip bir etkilenme süreci yaşanırdı; kıtlık içindeki Türkiye gençliği Lübnan'ın görgüsüz tüketiciliğini Avrupa uygarlığı olarak değerlendirir, Suriye'nin gelenekselliğini gericilik olarak görür, bazıları da Baas Partisi'nin meydanlardaki afişlerini veya sokak tiyatrosu misullu gösterilerini ilericilik ve sosyalizm zannederdi.

Ortadoğu coğrafyasının en renkli bölümü Türkiye-Suriye-Lübnan-Filistin çizgisidir. İklim renklidir; mevsimden mevsime, bölgeden bölgeye fark eder. Bu bölgelerde Akdeniz'in bereketiyle, step veya çölün gizemli kıtlığı yan yanadır. Tarihin katmanları ve beşeriyetin macerası her an önümüze çıkar. 1960'lı yıllarda sınırı geçince ayrı bir dünyaya girdiğimiz açıktı. Bu ülkelerde orta sınıfın farklı bir yaşamı vardı. Güney ülkelerinde sanayileşme ve gümrük duvarı ya yoktu ya da uygulanmadığı için Türkiye orta sınıfının kahve sıkıntısı ve yerli malına hapsi gibi dertler buralarda pek yoktu. 40 yıl önceki öğrenci gezilerinde hissettiğim egzotik havayı gene hissediyorum, ama şüphesiz Suriye de değişmiş.

1960'ların Halep ve Şam insanlarının kılık kıyafeti dahi bizim Osmanlı mazimizi hatırlatırdı. Bugünkü Halep için aynı şey söylenemez. Minaredeki ezan hoparlörden okunuyor ve bizdeki gibi makamlı; Şam'dan farklı.

Kadınların kıyafeti bizdeki gibi rengârenk, kapalı ve açık. Trafik rahatsız edici... Farklar da var: Suriye hormonsuz sebze ve meyve yiyor; Şam ve Halep'in nüfusu da Ankara ve İstanbul gibi 10 misli artmasına rağmen ne gökdelenler şehri boğuyor, ne eski yapıların yerini briket binalar istila etmiş, ne de yeşillik alanlara kaçak yapılar dikiliyor. Zaten yeşillik alan Suriye'de bütün Ortadoğu şehirleri gibi en son düşünülen şey ama İstanbul'un, hele Bahreyn'in imar gaddarlığı buralara çok uzak. Halep'te Türkçe gene ikinci dil, kalabalık Ermeni nüfus gene Türklere karşı cana yakın ve Suriye mutfağı gene bütün satvetiyle devam ediyor.

16. yüzyılın başından kalma Husreviyye, Mimar Sinan'ın Osmanlı Halep'ine vurduğu ilk damga. Ardından yüzyılın ortasında Dukakinzade Mehmet Paşanın yaptırdığı Adliya denen cami, sanki Memlukların bıraktığıyla yarışmak zorunda olan Osmanlı bürokrasisinin yoğun gayretini gösteriyor. Suriye Osmanlı yönetiminin bütün ağırlığını dört asır boyunca hissetmiştir. Sadece Halep vilayetinde özerk bırakılan "salyane" denen yıllık vergilerini ödeyen aşiretlere rağmen binden fazla kılıç, yani zeamet ve tımar sahibi sipahiler vardı. Halep beylerbeyi Sefer-i Hümayun'a iki bin kılıçla katılırdı. Halep'deki Arslantaş, Yalboğa, Altınboğa, Utruş gibi Türk asıllı Memluk beylerin bıraktığı hamam, cami ve hanlarla rekabet etmek için Osmanlı yöneticileri vakıflarla vilayeti donatmış. Aslında bütün imparatorlukta beşeri yönden Halep ve Şam kadar renkli vilayetler az bulunur. Arap köylerinin yanında iki bin yıllık geleneğini koruyarak halen Hz. İsa gibi Aram dili konuşan mesela Malula gibi köyler var. Bu kadar renkli bir bölgeyi Bizans kolay yönetemedi. Ancak eski büyük Roma ve Osmanlı buraya birkaç yüzyıl hükmedebildi. Halep halkı içinde sadece Türkler değil Araplar da Türkçeye düşkün; iyi bilenler var, kırık dökük konuşanlar var ve kalabalık sayıda öğrenen genç var. Başkonsolosluğumuzun kültür merkezine her yaştan 250 öğrenci kaydolmuş, bir o kadarı da yer açılması için sırada bekliyor.

Suriye toplumunun kendine göre dağınıklığı yanında kendine özgü haddeden geçmiş unsurları da var. Halep'teki İtalya Fahri Konsolosu George Antaki'nin evinde bir görüşmedeyim; bu Katolik aileye Batı uygarlığının unsurları iki asır evvel girmiş. Antaki'nin büyük büyük babalarının portreleri yanında; Suriye arkeolojisine ve Osmanlı dönemine ait seçkin bir koleksiyon var. Suriye'de olmayan şey dışa açılım. Büyükelçimiz Halit Çevik ve başkonsolosumuz Hulusi Kılıç iki ülkenin tüccar ve sanayicilerini bir araya

getiriyor. Halep Başkonsolosu Hulusi Kılıç iki ülkenin sınır valilerini buluşturuyor. İşadamlarıyla devamlı toplantıda. Suriye'deki Türk diplomatları eskisi gibi kabuğuna çekilen takımdan değil, isteseler de çekilemezler. Coğrafi ve iktisadi kanunlar iki ülkeyi bir arada olmaya zorluyor. Kimse imparatorluk hayali peşinde değil ama Birinci Dünya Harbi'nin bir deprem gibi yıktığı eski barışçı dönemin yeniden canlanması gerek.

Suriye halkı şaşılacak derecede, iştiyakla Türkiye cumhurbaşkanını bekledi. Bu sadece cumhurbaşkanı ziyareti bekleyen kuru bir merak veya Baas Partisi'nin nutukları paralelinde anti-Amerikan bir gösteri de değildi. Hele bu sonuncusu hiç değildi. Suriye halkı rejimin katılığından bıkmış görünüyor; Türkiye'yi de bölgede barışı sağlayacak ve refahı getirecek bir unsur olarak değerlendiriyor. Bu inceliği Amerikalıların anlamadığı malum, boşuna didişmeyi seviyorlar. Ama bizde de herkesin tam anladığı söylenemez. Aslında ABD diplomasisinin duyargaları çalışsa Türkiye'nin uzlaştırıcı görevini en çok onların alkışlaması gerekir. Bütün Araplar aynı Arap değildir, Arap toplumları birbirinden farklıdır. O toplumların içinde de bazı topluluklar birbirinden farklıdır. Sınırın ötesindeki Suriye'de, üstelik sınırda Osmanlı nüfus kâğıdıyla doğan ihtiyarlardan henüz "anne" demesini öğrenen bebelere kadar Türkçe konuşan bir nüfus var. Turizm kapasitesi yüksek, Türkiye'den gidecek girişimcilerle bitiştiği zaman harikalar yaratacak bir ülke söz konusu. Türkiye arabuluculuk yapacak tek unsur ve bu bölgeyi geliştirebilecek tek usta. Etrafımızdaki bazı şeylere başka gözlükle bakmamız gerekiyor, o başka gözlük de kendimizinki...

TÜRKİYE VE IRAK'IN GELECEĞİ

Emevi devrinin sert ve kanlı idaresiyle meşhur valisi Haccac (Zalim), Kufe'ye yani bugünkü Irak'ın güney kesimine vali tayin edilir. Küfe bölgesi Hz. Ali'nin hilafetinden beri muhalefeti ile tanınır; özellikle Emevi devri halifeleri için en sorunlu bölgedir. Yeni vali Zalim Haccac kendisine "hoş geldin" demek için huzura çıkan memleketin ayan ve eşrafına; "Ey ehl-i Irak, ey ehl-i firak ve'l nifak" (Ey bölücü ve kışkırtıcı Irak halkı) diye hitap eder. Ardından gelen icraatın üslubunun ne olduğu malum; Haccac tarihe hakkıyla "zalim" lakabıyla geçen bir validir.

Irak denen coğrafi bölge, bugünkü Irak'ın küçük bir parçası. Tarihte Irak diye tek başına ve özgür bir ülke yok. Koca Osmanlı, Doğu Arabistan'da üç günde çökünce Birinci Cihan Savaşı sonunda İngilizlerin cetvelle çizip tespit ettiği yerlerden biri Irak, biri de Ürdün'dür; körfez civarı ve Suudi Arabistan da böyledir. Bugünkü Suriye de tarihteki Suriye değil. Halep vilayeti gibi fazlalıklar var. Kim kimden Hatay'ı ister veya Halep'i istemesi gerekir belli değil. Nihayet Suriye'nin genç yönetimi aklıselime ulaştı. Bölgedeki bazı çöküntüleri önlemek için birlikte hareket etmenin ve anlamsız talep ve iddialardan vazgeçmenin daha makul olduğunu anladı. Son ziyaret bu bakımdan ümit verici.

Irak tarihte olmayan bir siyasi birlik ve onun için birlik değil... Barzani ve Talabani'nin etrafındaki Kürt grupların birbirleriyle çatışması şimdilik sadece tatil edilmişe benziyor. Körfez Savaşı'nda Amerikan müdahalesi esnasında aralarında bir uzlaşma olabilseydi, o zamanki Başkan Bush bu bölgeye bağımsızlık verecekti. Ama kan banyosundan çekindi. Onun yerine Bağdat'ın kontrolünden çıkan bu bölgeyi kendi haline bıraktı. Derhal dünyanın her yerinden fakat özellikle Batı Avrupa, Kuzeybatı Avrupa ve ABD'den iyi

niyetli, kötü niyetli; karıştırıcı, toplayıcı ne kadar sivil (!) olduğu belirsiz bir alay yarı askeri örgüt oraya doluştu. Bazılarının zannettiği gibi kuzeye sırf Türkiye değil, şöyle veya böyle herkes müdahale ediyordu; edemeyen sadece Saddam'ın kendisiydi. Burası önemli, Saddam'ın baskısı bitmişti; bu nedenle o bölgede artık hiçbir Arap liderin hâkimiyeti kurulamaz. Her etnik grubun üzerinde birleşeceği tek direnişçi asgari müşterek budur.

Bugün ortada tarihi, coğrafi kimliği belirsiz bir ülke var; bu ülkede her din ve mezhepten, hatta tarihte kaybolan inançlardan zümreler var. Mesela Hz. İbrahim'e bağlı olan Sabiiler böyle bir zümre. Sayıları az ve Arapça konuşuyorlar, ama ibadet dilleri Aramca. Onu bile kendilerine özgü bir alfabe ile yazıyorlar. Batılılar bunlara "Mandaen" diyor. Bölgede Hıristiyanlık hemen her mezhep ile temsil ediliyor, Müslümanlık da öyle. Türkler, Kürtler, Araplar, oldukça azalan sayıda Yahudiler var ve şimdi petrol bölgesinde Irak'ın iki temel azınlık grubu karşı karşıya gelmiş vaziyette. Çatışma patlarsa ucu nereye uzanır belli değil. Herhalde en geçersiz politika "bize ne"ciliktir. Çünkü böyle bir lüksümüz maalesef yok; biz karışmasak da birileri bize karışacak gibi.

Peki Türkiye nasıl bir yol izleyebilir? Bölgedeki Türk yükümlülüğü bizi bataktan koruyacak düstur olmalıdır. İmparatorluğumuz tarihe karıştı, ama onun kalıntısı olan Türkmenleri göz ardı edemiyoruz. Çatışmayı barışsever girişimlerimizle yatıştıramazsak, hiçbir şeye karışmamanın da her şeye karışmak kadar tatsız sonuçlar doğurmasından korkulur.

Arap dünyasını tanımıyoruz. Daha dün terk ettiğimiz bir sahayı, bir kavmi ve bölgenin dillerini bilmemek, bu konuda uzmanlara sahip olmamak, olanların da bu dünyadan gittikçe yerine yenisini yetiştirememek bizim ayıbımız. Batı dillerinde çifter çifter tercümesi olan Arapça ve Araplar hakkındaki eserlerin çoğunu Türkçeden izlemek mümkün değil. Arapça diyanette çalışanlara bırakılmış, bilgisizlikle övünüyoruz. Petrolümüzü temin ettiğimiz bu bölge hakkında bilgisizliğimiz sürüyor. Politikasının karmaşıklığından korktuğumuz Arap milletlerinden uzak durmayı marifet addediyoruz. Oysa Araplara çok karışmadan onlarla birlikte olmayı bilmeliyiz; bunu yapmak zorundayız çünkü bu dünya ile iç içeyiz... Oradan üzerimize ateş de gelebilir barış rüzgârlarının serinliği de... Marifet bilgili ve becerikli olmaktır. Ortadoğu dünyası romantizmle veya buluğ çağı bebesinin kinciliğiyle yanaşılacak bir saha değil. Çünkü bilsek de bilmesek de; istesek de istemesek de Ortadoğu'dayız.

Tarihte Kürdistan olmadığı hep tekrarlanır, doğrudur. Sovyetler Birliği, İkinci Cihan Harbi'nin ortasında Basra Körfezi üzerinden Batılıların yardımını almak için bir bağlantı kurmak zorundaydı. İngiliz kontrolündeki Irak sınırına kadar Batı İran ve Azerbaycan mıntıkası işgal edildi; Sovyetler işgal bölgesindeki Kürtler için Mahabad Cumhuriyeti'ni kurdurdular.

Bu cumhuriyetin tarihi, bir kukla hükümet kurmanın ötesinde Kürtler için çok önemlidir ve Mahabad sanıldığı gibi sadece solcu bir cumhuriyet değildir. 1,5 yıl içindeki ihtilaflar, gruplaşmalar ve olaylar göstermiştir ki ömrü kısa olan bu devlet, yakın geleceğin Kürt hareketi içindeki renkleri ve sorunları da ihtiva ediyordu.

Dönem içinde Cafer Pişaveri başkanlığında İran Azerbaycan'ında da bir halk cumhuriyeti kurulmuştu. Savaş kazanıldı, Sovyetler kurdurdukları iki cumhuriyeti Batılılarla yaptıkları antlaşma gereği harcamak zorunda kaldılar. İran kuvvetlerinin dönüşü kanlı oldu.

Nedir ki, o günden sonra Kuzey Irak da Kürt hareketine mekan oldu. Osmanlı tarihindeki Kürdistan bugünkü Hakkari (Çölemerik), Irak içindeki Zaho ve Süleymaniye'ye kadar uzanır, idari bakımdan bu bölge Kürdistan diye anılırdı.

Şüphesiz ki bölgenin dışında da Kürt aşiretleri vardı. 19. yüzyılda bu bölge müstakil bir sancak olarak doğrudan merkeze bağlanmıştır ve Şehr-i Zor sancağı veya livâsı adını taşır. Bölgede yoğun olarak bulunan Müslüman Kürtlerin yanında Kürtçe konuşan Nasturi Hıristiyanların ve Kürtçe konuşan Yahudilerin bulunduğu açıktır. Bu son iki grup ikinci Cihan Savaşı'nı izleyen 40 yıl içinde bölgeden tamamen çekildiler.

Zamanımızın internet sitelerinde ve medyada gösterilen geniş Kürdistan haritasının bugünkü politikalar tarafından yönlendirildiği ve bir hedef olduğu açıktır. Halihazırda Kürdistan denen bölge Irak'ın işgalinden sonra yaratılan bir statüdür.

Ne var ki bu Kürdistan'da Kürt olmayan unsurlar da bulunuyor; özellikle Erbil ve Kerkük bölgesindeki etnik gruplar, daha doğrusu halk grubu, bölgenin adının Kuzey Irak diye değil Kürdistan bölgesi olarak telaffuzunu da bir sorun haline dönüştürdü.

Amerikan işgali Irak'ın problemlerini artırdı. Bir ülkeyi yabancılar inşa edemez; yabancı işgali hiç kimseye yaramıyor. Osmanlı İmparatorluğu gürültüyle ve aniden ortadan kalktı. Büyük imparatorluklar artlarında üç-beş yıllık değil, yüz yıllık sancılar bırakır.

NEO-OSMANLILAR

ABD'nin ünlü strateji enstitüsü Stratford'un başkanı George Friedman Türkiye'nin bölgesinde gücünü arttırdığını ve bu yüzyılın ortalarında hem bölgenin lideri olacağını, hem de dünya ekonomisinde takriben onuncu sıraya oturacağını ifade etti. Bizim çocukluğumuzdaki milletler ailesinin sakin ve fakirce ülkelerinden biri olan Türkiye'nin bugün ilk yirmilerin içinde olduğunu ve dış politikadaki sessiz tutumunu eğri veya doğru çıkışlarla terk ettiğini göz önüne alırsak; bu değişimin ülkenin iç gelişimi ve dış dünyadaki çalkalanmalar dolayısıyla kaçınılmaz olduğunu tespit etmeliyiz.

Zira Türkiye bir imparatorluk olarak parçalandığı için 19. yüzyıla has milliyetçilik ve 20. yüzyıldaki entegralist bütünlükçü denen bir birey yok; "Sadece milletin ve ırkın geleceği söz konusudur" tarzında bir topyekun örgütlenmeci ve saldırgan milliyetçiliği tatbik edememiş ve etmemiştir. Yakın gelecekte de Türkiye devraldığı sanayi, teknolojik miras ve asıl önemlisi genç nüfusuyla avantajlı durumda, bu nedenle Friedman'ın ve diğer bazılarının öngördüğü istikbale yürüyebilir.

Friedman en büyük engelin iç yapımız olduğunu söylemiş. Türkiye'deki muhtelif gruplar özlemlerini Türkiye çerçevesinde ve onu birlikte inşa ederek gerçekleştirmek ister ve ona göre davranırlarsa sorun yok. Aksi ihtimal herkes için bir hüsran ve hayal kırıklığı olacaktır. Geleceğin Türkiye'sinde nüfus ve sanayi bakımından namütenahi imkânlar vardır. Sanayi ve ticari bakımdan işbirliği yapılacak ülkeler içinde Kafkasya'daki ve yakın Doğudaki komşular başta gelir. Ne İran'ı, ne Ermenistan'ı, ne de Israil-Filistin-Suriye'yi iktisadi ufkumuzun dışına itebiliriz.

Friedman'ın sözünü etmediği asıl engel ise kültürel yapılanmadır. Maalesef -Türk halkına boşuna abanmayalım- bu ülkenin aydınları, akademik

kurumlan, Dışişleri Bakanlığı ve hele içişleri Bakanlığı denen ağır kuruluşu bu coğrafyayı anlamak, değerlendirmek ve bilmekten acizdirler.

Özel sektörün durumu da daha iyi değildir. Hareket tarzları eski tabirle lâgar ve alla turca'dır. Matbuatta yazılanlardan çıkan kitaplara kadar söz kalabalığı içinde halkını ve gençlerini yönlendirebilecek nitelikte olan pek azdır.

Unutmayalım, Ortadoğu'nun coğrafya tetkiklerini Almanların Thübingen Üniversitesi'nin "Thübingen Atlas" grubu tetkik ediyor, Friedman'ın sözünü ettiği biz "geleceğin Osmanlıları (!)" değil. Ortadoğu dünyasına halen yetersiz ve iktisadi çekim merkezi olmaktan uzağız. Bunda sözleşme ve pazar araştırması yeteneği gelişmeyen, ekonomik hedeflerini henüz doğru saptayamayan Ortadoğu ülkelerinin de rolü var.

Türkiye bugünkü Irak faciası tekrarlanmak istenmiyorsa, elbette ki bu konuda rol sahibi olacak; ama henüz mahalleyi iyi tanımayan bir mahalle sakiniyiz. Üstelik bu kusur bütün Ortadoğulular için geçerlidir. Yavuz Sultan Selim Han dört asırlık barışı komutan olarak sağladı. Gelecekteki barışın aynı yöntemle sağlanamayacağı çok açıktır.

ÖKÜMENLİK TARTIŞMASI

Oecumenicus veya Yunancası oikoumene; dünyanın meskun, yaşanılan parçası demektir. Dolayısıyla Patrikhane bütün yaşanan coğrafyada, beşeriyetin doğru inancını temsil ettiği iddiasındadır. Üniversallik, yani zamanları ve mekanları kapsayan beşeri inanç olma iddiası Hıristiyanlıkta Yahudiliğin aksine en belirgin vasıftır ve İslam da üniversal bir inançtır. İstanbul fatihi ve hiç şüphesiz Rönesans asırlarının en aydın, ileri görüşlü ve komplekssiz bir Doğu-Batı hükümdarı olan II. Mehmet, ileride Fener semtine çekilecek Ortodoks kilisesine yani Bizans Roma'sının bu ünlü kurumuna Balkanlardaki benzer inançtaki bütün kiliseleri bağladı ve kiliseye Roma-Ortodoks Kilisesi dendi. Hükümdarın kendisi de "Roma Kayzeri" unvanını almıştı ve "Roma" üniversal imparatorluğun adıydı; Roma'ya hükmeden kâinata hükmeder, yani *"Roma est impera orbit universum"* asırlarca benimsenen bir düsturun ifadesiydi. Ne var ki gerek Fatih Sultan Mehmet Han'ın ülkesini yöneten bugünkü bürokratların, gerek ortaçağlar boyu en kuvvetli imparatorluklardan olan Bizans Roma Kilisesi'nin halefi olan bugünkü Patrikhane'nin bu unvan ve terimi yeterince açıklıkla anlamadıkları görülür. Zaten modern Türklük çoğu şeyi ile güçlüdür, ama tarih bilgisinden yoksundur. Milletimizin okumuşları Osmanlı ve Roma gibi deyimleri anlamazlar, bunlar kendilerine öğretilmemiştir. Bu dönemin Helenleri de Romalılıktan bihaberdir. Ökümenlik kavgası bu belirsizlik etrafında sürüp gitmektedir.

Vatikan yani İtalya'daki Roma Kilisesi dünyadaki en yaygın merkezi teşkilatlı ruhani kurumdur. 1600 yıldır ökümenlik iddiasında ve gerçekte de bu ananeye sahip bir kilisedir. Fakat Vatikan, Fener'in bu titrini artık reddetmiyor, hatta karşılıklı ilişkilerde kullanıyor. Kendi iddiasından

vazgeçtiğinden veya eski kavgasından yorulduğundan değil, kiliselerin kendilerine atfettikleri etiket ve kimliği tartışmaya kiliseler bile artık niyetli değildir. Anane günün ihtiyaçlarının, birtakım özlemler de gerçeklerin önüne geçiyor. Fener Patrikhanesi bu unvanı, kendisine bağlı olanların inançlarının gereği diye takdim ediyor. Öyle olmasa dahi başkalarının ne umurunda veya onları ne kadar ilgilendirir ki?

Bunlar Osmanlının tartışmadığı konular; bugünün dünyasındaki anti-Türk Hıristiyan görüşler o gün de fazlasıyla vardı. Rusya ve Ukrayna'da, Ortodoksların sayısı 200 milyonu geçer; müstakil patrikliktir yani autokefal bir Ortodoks kilisedir. Rahiplerini ayrı seminerlerde yetiştirirler. Hiyerarşisi ve mali altyapısı ayrıdır, ama ibadette Fener deki Rum Ortodoks Patrik'in adını öncelikle zikrederek dua ederler. Bundan daha fazla bir öncülük de söz konusu değildir. Hatta birkaç yıl önce Estonya'daki küçük Ortodoks cemaat Moskova ile ilintiyi koparıp doğrudan Fener Patrikhanesi'ne bağlandı diye Moskova ve Fener arasındaki ilişkiler de çok sarsıldı.

Ortodoks kilisesi autokefal yani tamamen kendi başına yaşayan kiliselerden oluşan bir dünyadır. Diller, adetler ve mali yapılar birbirinden bağımsızdır. Dünyevi milliyetçilikler hakiki hayatta çoğu zaman kilisenin dini üniversal öğretilerinin önüne geçmektedir. Vatikan la Feneri bir tutarak; tıpkı Vatikan gibi Fenerin de İstanbul'a turist ve para çekeceğini söyleyenler veya aksine Fener'in devletimizin üstünde Avrupa ve ABD adına bu çevreye hükmedecek beynelminel bir kurum olacağını ileri sürenler bilgisizliğin rahatlığı içinde hayaller denizinde yelken açmaktadırlar. Bu tasavvurlar veya endişeler bu kadar kolay tahakkuk etmez. Bu işleri tartışmanın da kendine göre bir adabı ve bilgi birikimi olmalı.

Bir sır değildir; Lozan'da İsmet Paşa başkanlığındaki heyet, Patrikhaneyi Türkiye dışına çıkarmak niyetindeydi. Heyette Batılıların tezine olumlu bakan tek kişi Rıza Nur'dur ve İsmet Paşa tarafından azarlanmıştır. Buna rağmen sürgün gerçekleşmedi; zamanla şartlar değişti ve Türkiye Fener Patrikhanesi ile bir arada olmanın ehven olduğunu anladı. Bu birliktelik için en iyi rehber 15 ila 19. yüzyılların Osmanlı protokolü ve idari mevzuatıdır; beğensek de beğenmesek de daha iyisini kimse bilmiyor. Hem Avrupa'ya girmek istiyorsunuz, hem hâlâ böyle sorunlarla boğuşmak için yeterli bilgi edinmiyorsunuz. Çelişkilerden kurtulmak zorundayız. Ulusal egemenlik gibi kutsal kavramlarımızı doğru kavrayarak ve sadece Fener Patrikhanesi'nin değil, öbür kiliselerin de durumunu iyi değerlendirerek kararlar almak

zorundayız. Bürokrasinin bu tavırları hiçbir sorunu çözmüyor. Aksine imparatorluk ananesinden gelen bir devlet ve halkı hak etmediği aciz durumlara düşürüyor. Avrupa Birliği'nin ezbere şampiyonluğunu yapanlarla, hiçbir şey bilmeden konuşanların daha ciddi biçimde konuları öğrenip tartışmaları lazım.

TÜRKİYE VE VATİKAN

Papa II. Ioannis Paulus öldü. 1978'e kadar eski tarihi Polonya başkenti Krakov'un Başpiskoposu Kardinal Karol Wojtyla'ydı. 1978 sonbaharında Polonyalılar Varna Savaşı ile ilgili bir belgesel hazırlıyordu. Belgeselde Bulgar tarihçi Bistra Svetkova, Macar tarihçi Ferenc Szokaly ve Polony alı tarihçi Ian Karpinski ile birlikte ben de yorumlar yapıyordum. Wojtyla'yı henüz Krakov'dayken tanıdık. Çok dil bilen, felsefe bilgisinin kuvvetli olduğu söylenen sportmen görünüşlü bir din adamıydı. Caz ve rock müzik de çalıyormuş. Modern görünüşünün ardında çağdaş toplumsal sorunlara direnen bir muhafazakâr olduğu da söyleniyordu; nitekim öyle çıktı. Polonya'nın "primas" denen kardinali ünlü Stefan Wyszynski'ydi; karizma sahibi, Komünist Parti ile çatışan ama dokunulamayan bir dini liderdi. Krakov daki kardinal ise yerinden kıpırdayamayan Wyszynski ye göre dünyayla daha çok ilişki içindeydi. Ama ikisinin de asıl sorunu Komünist Parti'nin (Polonya İşçi Partisi ve diğer müttefik partiler) diktatörlüğüydü. Bir ekim akşamı Varna'da Wojtyla'nın papa seçildiğini duyduk. Polonya heyetinin, parti üyeleri dahil nasıl sevinç gözyaşları döktüğünü gördüm. Doğu Avrupa'da sosyalizmin yerleşemediği açıktı. Rivayet öyleydi ki - gerçek olduğu da anlaşıldı-, bu makama uygun görülen Avusturya priması Kardinal Doktor Anton König kendi yerine Krakovlu kardinali önermişti. Kilisenin parlak adamı Avusturya Kardinali Dr. König, Doğu Avrupa rejimlerine içten ve dipten darbe vurmak niyetindeydi, doğrusu pek de yanılmadı. Kardinal König de Wojtyla gibi birçok dil bilen, sağlıklı bir köylü çocuğuydu. Bu sınıfın muhafazakarları doğal bir güç ve yetenekle daha sağlam adım atarlar. Temkinlidirler, zekaları ve iyi eğitimleri ölçüsünde üslupları renklidir. Sola açık çevrelerde de itibar görmüşlerdir.

Son papa Yahudiler, Müslümanlar ve Protestanlarla iyi ilişkiler kurmuştu. II. Ioannis Paulus tarihin ilk Polonyalı papasıdır ve halen karanlık bir olay; kanunun aradığı bir Türk tarafından ciddi bir suikasta uğradı. Sağlıklı papanın bu olaydan sonra hızla fiziksel çöküntüye uğradığı açık. Ağca, Papa'nın tolerans gösterisini sansasyonel demeçler için kullandı. Papa Yahudilerle, Müslümanlarla, Protestanlarla iyi ilişkiler kurdu. Daha önce başlayan Hıristiyanlar arası ökümenizm cereyanını ve hareketini güçlendirdi. 1980'lerden beri dinlerarası diyalog toplantısına katılmak için bir yerlere gitmeyen aydın kalmamış gibi. Tamamen bunun için gezinenler var. Özellikle Müslüman aydınların bu toplantıları bir propaganda platformuna dönüştürdükleri açık. Vatikan bile artık işin tadının kaçtığının farkında. Nitekim yeni papa XVI. Benediktus bu gibi faaliyetleri neredeyse tatil etti.

Papa, Yahudilerden kilise adına özür dilemedi; bu nedenle yaklaşımı çok tenkit edildi. Yine de bu, sıcak ve önemli bir adım olarak nitelendirildi. Müslümanlara önemli ölçüde yanaştı, ama mesela Müslüman olan Türkler için Vatikan'ın yer yer uzlaşmasız, hatta tarihi doğruları tanımayan bir dil kullandığı açık. Bunları nedense pek belirtmiyoruz. Vatikan'ın bültenlerindeki Atatürk'ü Ermeni olaylarına karıştırmak (!) gibisinden vahim açıkları mutlaka ve sadece Aytunç Altındal'ın mı eleştirmesi gerekiyor. Müteveffa papa, açıktır ki, Ağca'ya gösterdiği yakınlık ve ilgiyi Türk tarihine ve toplumuna göstermemiştir. Muhafazakar Hıristiyanlar Müslümanlara ilgi gösterebilirler; Türk ise onların gözünde militan ve çekinilecek bir Müslümandır. Kilise bir bakıma iktisadi toplumsal çıkmaz içinde bocalayan alt orta sınıf veya marjinal denen konumdaki Hıristiyanlarla o kadar ilgilenmezken, eski dünyanın bazı hallerde kültürel dokusunu tahrip edecek misyoner faaliyetler içindedir. Her şeye rağmen Katolik kilisesinin Güney Amerika'da olduğu gibi yavaş yavaş taraftar kaybettiği, dünyanın belirgin bölgelerinde ise Protestanlarla ve yeni mezhepler ve cemaatlerle baş edemediği açıktır.

Bizim açımızdan, Vatikan'la ilişkilerimizde bir noksanlık olduğu ortadadır; Batı aleminin dinini, kiliseyi ve tarihini bilmiyoruz. Özgün araştırmalardan vazgeçtik; 19. yüzyılın ünlü tarihçisi Leopold von Ranke'nin "Geschichte den Päpste-Papaların Tarihi" adlı ünlü eserini, hatta çağdaş tarihçi John N. D. Kelly'nin "The Oxford Dictionary of Popes-Oxford Papalar Sözlüğü" adlı eserini dahi Türkçeye çevirmiş değiliz. Papaların cenazeleri ve seçilmeleriyle ilgili haberler magazin seviyesini geçmiyor. Dünyaya en açık

memurlarımızın yani Dışişleri camiasının dahi Papalık'ı ve kiliseyi tanımadığı açık. Oysa bu camiayla devamlı üstü örtülen ve sözde tehir edilen ciddi hukuki sorunlarımız, ezcümle vakıflarla ilgili uyuşmazlıklarımız var; bu konu bile ileride başımızı daha çok ağrıtacak.

Papalık çevrelerini oluşturan yüksek din adamları öğretmen gibidir; öğretmenin kendini öğrenci karşısında kusursuz ve mutlaka öğretici gören tutumuna sahiptirler; bu insanları tanımak lazım. Ruhban sınıfı Hıristiyan dünya ile olan yüzeysel ve biçimsel sorunlara bile ağır bir muhteva kazandırmaktan çekinmez. Hasbice çözümden çok suçlayan ve "öde bakalımcı" eğilimdedirler. Şüphesiz ki bilim ve bilgelik olarak bu tavırların üstüne çıkmış gerçek insanlık örneği din adamları da vardır. Böyleleriyle temasa geçmeli, saygı göstermeli ve işbirliği yapmalıdır. Her camiada, mükemmel ve olgun olanlar azdır. Ama kendilerine el edilirse çok etkili ve olumlu sonuçlar elde edileceği açıktır.

Tarihte bizim açımızdan bilinmesi gereken papalar var. Gerçekten aziz vasfını hak edenler olduğu gibi, acımasız engizisyoncular da var; Papa VI. Alexander gibi entrikacı ve din adamlarına yakışmayacak bir yaşayışı sadece kendi şahsında sürdüren değil, bütün bir Rönesans kalyasına bulaştıranlar var. Fatih Sultan Mehmet'in çağdaşı olan ve bu hükümdarın güçlü politikaları karşısında Türklere karşı Haçlı Seferleri'ni yürütemeyen II. Pius gibilerin yanında; İkinci Viyana Kuşatması yıllarında Haçlı ruhunu canlandırıp başarılı olan XI. Innocence (1676-1689) gibileri de var. Hatta papalar listesinden çıkarılan ama 1240-1250 arasında yanlışlıkla papa seçilen Giovanna diye bir kadın papa da var. XII. Pius gibi Nazilerle ittifak etmekle suçlanan bir papanın yanında, XXIII. Ioannis gibi sevilen bilge biri de var. Ama şurası bir gerçektir; Roma-Katolik Kilisesi zengin ve kudretli, tarihin en örgütlü kurumudur. Vatikan bir kitap ve belge hâzinesi; 1135'ten beri biz dahil bütün dünyayı aydınlatacak sistemli belge birikimine sahip. Mensupları çok bilgin. Kilisenin zaafı çok, bunun yanı sıra meziyetleri de var. Herkes onlar gibi okumalı yazmalı ve biz o kiliseyi herkesten daha iyi öğrenip tanımalı, 20. yüzyılda insanların dertleriyle o kiliseden daha yakın, daha içten, daha fedakârca ilgilenmeliyiz. İnsanlar din adamlarının yaptıklarıyla bugün de her zamanki gibi çok ilgileniyor, hatta din adamlarının olumlu çalışmalarının daha fazla kadir ve kıymetini biliyorlar. II. Jean Paul'ün muhteşem cenazesi de bunu gösteriyor.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE HARİCİYE

Dışişleri Bakanlığı her ülkede bürokrasinin en önemli ve en iyi yetişmiş uzmanlarından oluşur. Diğer iki bakanlık; kurmay subaylardan oluşan Savunma ile iktisat ve maliye uzmanlarından oluşan Maliye bakanlıklarıdır. Geçen yıllarda ABD Başkanı Obama ve yeni NATO Genel Sekreteri Rasmussen'i Türkiye'de ağırladık. İki politikacı arasındaki nitelik farkını görmek mümkündü. Obama eğitimli, etkileyici bir hatip ve arkasındaki gücü hoyratça değil ustalıkla kullanan bir lider; küstah, hatta mağrur olmamaya gayret ediyor. Rasmussen ise parti saflarında yetişen ama kurnazlığı politika sananlardan. Arkasındaki gücü fazla abartan bir politikacı. Dinler hakkındaki hoşgörüsünden söz ediyor; oysa ondan beklenen, bir rezalet için özür dilemesiydi. Kaçamak yaptı; bu ucuzluğun eski tabirle defter edilmesi gerekir.

Büyük devletlerin dışişleri bakanlıkları her zaman için mükemmel kuruluşlar demek değildir. Bilgi ve beceri bakımından bir bakanlığın ardındaki gelenek önemlidir. State Department denen Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın elemanları ile Britanya hariciyesinin elemanları pek karşılaştırılamaz, ama Britanyalı diplomatların Amerikan hâriciyesini günü gününe besledikleri bir gerçektir. Şu kadarını söylemek lazım; bu ilişki kusursuz yürüyor. AB'de bu sürecin benzerini yürüten iki-üç devlet bulmak zor.

Kim ne derse desin, rejim ne olursa olsun, İran'ın Dışişleri Bakanlığı her zaman için nitelikli elemanlar barındırır, iyi dosya tutar, unutmaz ve sorunları hadisesizce üretip muhataplarını yola getirmeye çalışır. Almanya gibi bazı büyük devletlerin ise diplomasi sanatı ve dışişleri örgütü için müspet tarihi rapor vermek zordur. Nereden öğrendiklerini tetkik etmek lazım; yeni

kurulan İsrail gibi bir memleketin ve aynı yıllarda bağımsız olan Hindistan ve Pakistan'ın diplomasi kadroları yabana atılmayacak derecede niteliklidir. Türk hariciyesinin ise görevleri artıyor ve güçleşiyor. Eski bir devletin bütün tarihi yükünü taşıyor ve hiç de rahat olmayan bir bölgede hem Türkiye'nin, hem de yakınlığımız olan başka devletlerin huzurunu sağlamak zorunda kalıyoruz.

Türk toplumunda Dışişleri Bakanlığı ve mensupları hakkında efsaneler dolaşır. Bu efsaneler bilhassa toplumumuzun fakir ve dışa kapalı dönemlerinde, hariciyeciler için "Avrupa başkentlerinde dolaşan, bir iş yapmayan, müracaatçı, vatandaşları istiskal eden, toplumuna yabancılaşmış insanlar topluluğu" gibi özetlenebilir. Hiç şüphe yok ki araştırma ve muhakemeyi az seven adamlar olduğumuz için bu bakanlığın tarihi, başardığı önemli işler ve güçlü diplomatlar üzerinde pek bilgimiz yoktur.

Türk Dışişleri Bakanlığı ve örgütünün çok yeni olduğunu bizzat hariciyeciler bile söyler. En eskicileri bile Paris-Londra-Viyana ekseninde sefaretlerin açıldığı 1793 yılını verir. Oysa bu toptancılık; 1699 Karlofça Antlaşmasındaki ustaca görüşmeleri yapan Reis-ül küttab Rami Mehmed Efendi'nin ve yardımcılarının varlığını veya bütün 18. yüzyıl boyu Pasarofça'daki Belgrad Barışı'ndaki diplomatik manevraları, Avrupa devletleri ile sürdürülen yazışmaları izah edemez.

Nihayet, sefaretler kurulduğunda yabancı dil bilmeyen bazı sefirlerin ardından gayet etkin çalışan bir "tercüme odası" çıkıp boşluğu doldurmuştur. Bu oda hep vardı; onun başarılarına tarih sayfalarında şahit oluyoruz, ama tam tarihini bilmiyoruz.

Osmanlı hariciyesi 19. yüzyılda büyük diplomatlar yetiştirdi. Büyüklükleri bizim tarihimiz ölçüsünde değil, Avrupa tarihi ölçüsündedir. Mustafa Reşit Paşa, Kırım Savaşı'na III. Napolyon'u ustalıklı bir manevrayla dahil etmiştir. III. Napolyon, Fransa'ya pahalıya mal olan bu ittifak nedeniyle, Tanzimat'ın büyük Sadrazam ve Hariciye Nazırı'na tahammül edemiyordu ve Paris barış görüşmelerine katılmaması için diretti. Diğer büyük, Sadrazam ve Hariciye nazırı Mehmet Emin Ali Paşa idi; öldüğünde yazı takımları Avrupa diplomatları arasında kutsal emanet gibi adeta ihaleye çıktı. 19. yüzyılın büyük diplomatlarını tarihçiliğimizde Yılmaz Oztuna kadar kadirşinaslıkla zikreden pek yoktur.

Osmanlı hariciyesi 19. yüzyıl başında yarı yarıya müslim ve gayrimüslim memurlardan oluşurdu. Gayrimüslimler içinde Rumlar, Ermeniler ve çok az

sayıda Yahudi memur vardı. 19. yüzyıl sonunda Abdülhamid hariciyesinde Müslüman memur ve sefirlerin sayısı arttı. II. Meşrutiyet döneminde de bu eğilim devam etti.

Ne var ki Osmanlı hariciyesinin gayrimüslim memurlarını, bazılarının bilmeden tekrarladıkları gibi yurtdışında sadakati şüpheli kişilikler olarak göremeyiz. İçlerinde Londra sefirimiz Kostaki Musurus Paşa gibi sadık, hatta Atina'da elçilik yaparken bu yüzden Yunan milliyetçileri tarafından suikaste uğramış olanlar vardı. Aristarchi Bey gibi dosyaları ve antlaşmaları derleyen, bilgi bankasını zenginleştirenler vardı. Şu sıralar Sinan Kuneralp Yanko Aristarchi evrakının yeniden üzerinde çalışıyor ve yayınlıyor.

19. yüzyıl hariciyesi tercüme odasından çıkmıştır. O da klasik Osmanlı devrinin reis-ül küttab ve nişancı ofisinden. Reis-ül küttab denen zat, adı üzerinde katiplerin reisidir. Aslında kadastro işleriyle görevli ve Divan-ı Hümayun azası, nişancının yardımcısıdır. Lâkin bu görevinden dolayı başkente gelen sefirlerin yazışmaları ve dış devletlere gönderilen Türk elçilere verilecek nâmeleri kaleme aldırmakla görevlidir.

Tesadüfi bir benzerlik mi, yoksa yol bir mi? 17. yüzyıl sonlarına kadar Moskova Rusya sının dışişlerine bakan memur da "Posolski Prikaz" yani sefaret kaleminin başı olan zattı, bizim reis-ül küttaba çok benzeyen bir kıyafet giyerdi ve görevleri de çok benzeşirdi. Görev iyi yapılırsa son derece iyi öğrenilir; mesela Rus çarlarının unvanını, bizim nâmelerdeki kadar doğru çeviren hiçbir Avrupa devleti hariciye ofisi yoktur. Yenik olarak girdiğimiz Karlofça Antlaşması görüşmelerinde Rami Mehmed Efendi (sonraki Sadrazam Paşa) ve yardımcılarının marifeti temelsiz değildir.

Tercüme odası, başta Fenerli Rum Beyleri olmak üzere imparatorluktaki gayrimüslimlerin elindeydi. Bunlar Fransızca, İtalyanca ve Osmanlı Türkçesini de gayet iyi bilirlerdi. Yunan ayaklanmasına kadar tercüme odasındaki Fenerli Rum hakimiyeti yerini Ermeni memurlara ve Müslümanlara bıraktı.

Müslümanların içinde Ahmet Vefîk Paşa'nın dedesi olan Bulgarzade Yahya Efendi ve oğlu Ruhuddin Efendi göze çarpar. Bu muhtedi aile Yunancayı iyi bilirdi, Ahmet Vefîk Paşa da eskisi ve yenisiyle bu dili konuşan kavimden hiç hoşlanmazdı. O Paris'te Saint-Louis Lisesi'nde okudu; tercüme odasında herkes onun kadar şanslı değildi. Kör makasla mukavva kesercesine büyük zahmetlerle dil öğrenirlerdi. Fakir bir aileden gelerek kalemde yetişen Mehmed Emin Ali Paşa, Fransızcayı o kadar iyi öğrenmişti

ki Lamartine onun Fransa'da okuduğunu sanıyordu. Galiba Fransa'ya doğru dürüst gitmemişti bile.

Osmanlı İmparatorluğu'nda dışişleri bakanlığının kurucusu Sultan II. Mahmud'dur. 1836'da reis-ül küttabın ofisini Nezaret-i Umuru Hâriciyeye çevirdi.

Rusya, Osmanlı imparatorluğu ve İran'da hariciye nezaretleri çok önemlidir. İran'da hariciye, harbiye nezaretinden bile daha düzgün ve tam bir şekilde kurulmuş, dış merkezlerde elçilikler ve konsolosluklar açılmıştı. Endüstri ve ticaretin Batı Avrupa kadar gelişmediği bu imparatorluklarda memur sıkıntısı çekilirdi ama hariciye nezaretleri bunun dışındaydı.

Her üç imparatorlukta da devletin ve cemiyetin en seçkin insanları buralarda yer alırdı. Bizim Tanzimat büyüklerine "Ecnebi sefaretlerin ajanı paşalar" demek gibi ham üsluplu bir karalamayı, İran hariciyesinde de mesela Londra Sefiri Mirza Melkom Han için yapıyorlar. Rusya hariciyesinin tarihi için bu haksızlık yapılmıyor çünkü onlar tarihi daha iyi değerlendiriyorlar.

Hiç şüphe yok ki yurtdışındaki Osmanlı temsilcilikleri Batı Avrupa'nın büyük devletleri gibi kendi uyruklarının ticari işlemlerini, yatırımlarını ve imtiyazlarını izlemek ve sahiplerin hukukunu korumakla uğraşamadılar. Bununla birlikte siyasi yönden etkinlik devam etmiştir. Şahsen Osmanlı şehbenderlerinin, yani konsoloslarının Hicaz demiryollarına bağış toplamak, okullar ve cemiyetlerin faaliyetlerini desteklemek gibi etkinliklerin yanında; bazı halde mahalli Müslüman önderlere Osmanlı pasaportu vererek, bizdeki yabancı konsolosların yaptığı gibi onlara bir nevi himaye sağladıkları açıktır.

Kurtuluş Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin her yaştan hariciye memuru Ankara'ya hizmetlerini sundu. Mesela Paris'te, Fransa ile olan Ankara müsalehasından sonra iki büyükelçilik vardı: İstanbul ve Ankara hükümetleri. İstanbullu Muhtar Bey ile Ankaralı Ferit Bey'in (Tek) zaman zaman birlikte hareket ettikleri, hatta Ankara temsilcisinin ziyafetler için Muhtar Bey'den servis takımları ve koltuk ödünç aldığı dahi bilinir. Lozan'da da hariciye kadroları oldukça bilgili hareket ettiler.

Birinci Dünya Savaşı'ndan alınan dersler ve aşırı infiratçı politika yüzünden ikinci büyük savaş sırasında bazı faydalı projelerin bile hasıraltı edildiği bilinir. Mesela Kalust Gülbenkyan'ın bize bağışlamak istediği nefis koleksiyonu kabul etmekte tereddüt gösterdiler ve koleksiyon Lizbon'a gitti.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye mihver devletleri ve müttefikler arasında savaş alanına dönüştü. İki taraflı baskı vardı. Türkiye Dışişleri'nin

çok ilginç oyalama taktikleri görülür. Mesela Numan Menemencioğlu ve Saraçoğlu sanıldığı gibi Alman taraftarı değildiler, Almanları oyalıyorlardı. Bunu Selim Deringil'in tezinde de görmek mümkündür.

Obama'nın ziyareti sırasında, İstanbul'un bir dünya merkezi olduğu görüldü. Mesela Başkan Tophane-i Amire'de gençlerle toplantı yaparken üç kilometre ötede Galatasaray Üniversitesi'nde Paris Belediye Başkanı, renkli politikacı Bertrand Delanoe öğrenci ve hocalara hitap ediyordu. Türkiye muhtelif politikaların, üstelik de eskisi gibi bakanlık kapıları ardında değil, medya ve halk önünde kesiştiği bir yer oldu. Dışişlerinin görevini ve dış politika kadrolarının önemini kavrayamayanların gelişmelerin altında kalacağı çok açıktır.

Diplomasi ve Dışişleri Bakanlığı tarihi üzerine kitaplar

Dışişleri örgütümüz ve diplomasi tarihimiz eski ve ilginçtir çünkü Türkiye eski bir devlettir. Bununla birlikte batıdaki uygar milletlerin bütün ayrıntılarıyla bildikleri diplomasinin son beş asrı bizim bilincimizde efsanevi "fragment" dediğimiz parçalar halindedir. Son asır ise daha da beteri, yanlış ve abartılı yorumlara konu olmaktadır. Tek çaresi araştırmadır.

Araştırma deyince Osmanlı Hariciye arşivlerinin ve Cumhuriyet Dışişleri arşivlerinin kullanılması gerekir. Oysa her iki kurum da feci durumdadır. Osmanlı Hariciye Nezareti arşivleri son zamanlarda düzenlenmeye başladı, Cumhuriyet dönemi arşivlerimizin ise bakanlık dışı kimselere gösterilecek durumda olmadığı anlaşılıyor.

Türkiye'de dışişleri tarihi üzerindeki kayıtlar maalesef daha çok hatırattır. Osmanlı Hariciye Nezareti'nin geçen asırda yayımladığı "Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye" bakanlığın o günkü şubelerini ve kadrolarını tasvir eden albümlerdir. Bu seride Osmanlı hariciye örgütü ve diplomasi tarihi yer almaz. Bununla birlikte bu kıymetli albümün yeni Türkçeye çevrildiğini belirtmek gerekir. Çeviride de bazı sorunlar olduğunu ilave etmeliyim.

Sinan Kuneralp çok genç yaşlarından beri dışişleri örgütü üzerinde vukufla çalışan bir meslekdaş. Batı dillerine, özellikle diplomatik kitabete hakimiyeti ile başta Life dergisinin yayınlarından çıkan "Turkish Foreign Ministry" adlı kitabı olmak üzere önemli makaleler kaleme almıştır. Bundan 10 sene evvel "Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali" başlığı ile dahiliye ve hariciye

teşkilatındaki Osmanlı bürokrasisinin yöneticilerinin listelerini (prozografi) yayınladı. Son olarak ISIS Yayınları'ndan son bir yıl içinde Yanko Aristarchi Bey'in resmi ve hususi yazışmalarını içeren "De Bagdad A Berlin" başlıklı derlemenin dışında "Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of World War I" ve "The Road to Bulgarian Independence September 1908-May 1909" (Gül Tokay ile birlikte) ve gene çok önemli bir külliyat olarak "L'Empire Ottoman et L'Europe" çıktı. Burada Avrupa devletleri ile olan ilişkiler, hâriciyenin iç yazışmaları ve dışarı ile olan yazışmalar bir aradadır.

IV.
TARİHTEN MİRASLAR

TÜRKİYE ARKEOLOJİSİ

“Türkiye medeniyetler arasında köprüdür, tarihi zenginlikleri sonsuzdur” gibi pek bilmeden, bilip düşünmeden tekrarladığımız sloganlar vardır. Oysa bunları belirli bir bilgiye oturtarak düşünmeye, mütalaaya almamız lazımdır.

İçinde bulunduğumuz Akdeniz kuşağı; İspanya, Güney Fransa, Yunanistan ve Anadolu, güneyimizde de Kuzey Afrika kıyıları ve Nil’in bereketi dolayısıyla Mısır’dan oluşan bir dünyadır. Bu eski medeniyetler kuşağı Doğu Akdeniz denen Filistin, Suriye, Mezopotamya üzerinden İran’a kayar ve oradan Hindistan’a ve Çin’e uzanır. Güney Arabistan -ki eski çağlarda mesut Arabistan da denirdi- Yemen uygarlığından ibarettir. Bir de insanlığın çok geç tanıdığı ve tanır tanımaz tahrip ettiği Güney Amerika’daki bizi halen hayrete sevk eden İnka, Maya, Aztek uygarlıkları istisnai serpintilerdir.

Japonya, Uzak Asya’nın bir türevidir. Akdeniz’in çevresinde ve İran’daki halklar çok eski çağlardan beri bir kaynaşma ve karşılıklı etkileşim içindedir. Bunların dışında 12. yüzyılın Endülüslü yazarı Kadı Ahmed El Endulusi’nin dediği gibi kuzeyliler yani Tuna ve Alpler’in kuzeyinde kalanlarla, Mısır ve Güney Akdeniz’in güneyinde kalanlar iklim ve coğrafya şartları dolayısıyla medeniyet kuşağının dışındadırlar, yaratıcı değildirler.

Anadolu gerçi Mezopotamya ve Mısır gibi yazının bulunduğu, hatta şehir devletinin ilk örneğinin ortaya çıktığı bir kıta değildir. Ama zaman olarak Mezopotamya’yı ve onun yazılı medeniyetini, sanatlar ve zanaatlarını çok çabuk benimseyip izlemiş ve MÖ 2 binlerde yazılı tarihe adım atmıştır. Benzer bir gelişme, o da çok yoğun olmamak şartıyla, bugünkü Avrupa için ancak milat sıralarında söz konusudur.

Bugünkü Fransa, Britanya ve Almanya’nın güneyi beşeriyetin medeni tarihine adım atabilmek için Julius Caesar’ın, bu ünlü komutan ve devlet

adamının fetihlerini beklemişlerdir. Mesela İranlılar MÖ 1500'den beri kendilerini beşeriyete takdim eden yani yazan bir millettir. Farsça tabii ki zaman içinde uğradığı değişikliklere rağmen 2500 yıldır yazılmaktadır. Yunanca için de bu böyledir.

Arapça orta çağlarda Mısır'ı ve Suriye'yi İslam fetihleri ile hükmü altına almıştır, ama ondan evvelki diller yani Mısır'ın Kopt dili, Suriye'nin Aramcası hâlâ kilisede ibadette ve yazılı edebiyatta yaşamaktadır. Anadolu'da ise diller ve etnik gruplar birbiri ardından ortadan kalkmıştır, ama maddi medeniyetin mimari ve sanat kalıntıları kesintisiz devam etmiştir ve etmektedir.

Anadolu'ya en son gelen fatihler, açıkça söyleyelim ki yeryüzünde bir ülkeyi kültür, din ve dil olarak kendilerine mal eden ve çeviren son kavimdir. Avrupa'nın Germenleşmesi bile Sultan Alparslan'ın Malazgirt zaferinden beş asır önce tamamlanmıştı. Bu kimlik değişimine rağmen Anadolu'nun zenginlikleri yerin üstünde ve yerin altında bir tarihi bütünlük altında yaşamaktadır.

Türkiye, Akdeniz bölgesinde de arkeolojik ve yerüstü eserlerin zenginliği açısından çeşit ve yoğunlukça önde gelir. Kendisi ile yarışabilen ve tükenmeyen bir zenginlik içeren ancak Mısır'dır. İtalya, Yunan ve Roma Ortaçağ ve Yakınçağ açısından en manidar eserleri barındırır. Üstelik bu ülke ilk ikisine nazaran sakinlerin anlayışı ve zevki sayesinde Rönesans ve yakın çağları çok iyi muhafaza etmiştir.

İtalya'da Yunan Roma'nın tahribi ve yabancılar tarafından yağması ise bizdekinden farksızdır. Zaten Roma devri İtalya'sını inceleyenler en başta İtalyanlar değil Winckelmann'dan beri Almanlar ve diğer Avrupa milletleridir. İtalyan alimler de onları takip etmiştir.

Maalesef Mısır'ın eski zenginliklerini sistematik olarak kaydetmek sayısız ressamla oraya giren General Napolyon Bonaparte'ın ordularının işidir. Ejiptolojinin yani Eski Mısır ilminin kurulmasını sağlayan Rosetta (Raşid) Taşı'nın bulunması bu istila ordusunun işlerindendir ve hiyeroglifi çözerek çağdaş insanlığı Eski Mısırlılar gibi yüksek bir medeniyetle tanıştıran da Fransa'nın genç bilgini Champollion'dur. Bugünkü Fransa'nın artık, Ejiptolojinin babası Champollion, edebiyatın filolojik dehası Prosper Merimee veya muasır tarihçi ve filolog müteveffa Georges Dumezil gibi adamlar yetiştiremediği açıktır.

Bu üç ülke ayarında olmasa da Suriye ve Filistin çok değerli ve çeşitli

zamanlara ait eserler içerirler. Yunanistan da bilhassa klasik çağ açısından aynı öneme sahiptir. İnsanlık tarihinin yazımı açısından önem arz eden bu zenginlikler maalesef geçmiş zamandan bugüne kadar kaçak kazılar yapan amatör arkeologlar veya soyguncular ve utanmaz antika tacirleri tarafından yağma edilmiştir; tarih yazımı karanlığa mahkum olmuştur.

Bugün İtalya ve Yunanistan bu açıdan emniyete kavuşurken Mısır ve Türkiye için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. İsrail ise yurttaşlarının yüksek milli ve -itiraf edelim- dini bilinci yüzünden arkeolojik zenginliklerinin üzerine titremekte, arkeolojiyi milli bir spor haline getirmekte ve kaçakçılığın düzeyini adeta sıfıra indirmiş bulundurmaktadır, örnek olan da budur.

Bu ülkelerde tarihi varlıkları polis ve jandarma değil, vatandaş kitleleri korursa netice alınabilir. Bugün Türkiye'de sadece 1071 öncesi uygarlıkların kalıntılarının tahrip olduğunu sananlar yanılırlar. Böyle bir tahribat ideolojik nedenlerde değil, ihmalden dolayı vukua gelmektedir.

Nitekim Selçuklu kervansarayları, Ahlat mezartaşları, Osmanlı çeşmeleri ve sanatsal incelikleri yanında milli biyografimizin başlıca malzemesi olan Osmanlı mezartaşları da hunharca hırsızlık ve yağmaya uğramaktadır. Oysa bu zenginlikleri Kültür Bakanlığfnın bekçilerinin değil, şuurlu gençlerden ve onlara yön veren bilgili büyüklerinden oluşan grupların koruması gereklidir.

Memleketimizdeki koruma olanaksızlıklarına, kaçakçı çetelerine rağmen arkeoloji bilim olarak 150 yıldır kendini ispat etmiş ve uluslararası alanda tanınan bir ekol haline gelmiştir. Osman Hamdi Bey'den beri Halil Ethem Bey gibi, Aziz Bey gibi, Ekrem Akurgal, Sedat Alp gibi hocaların yetiştirdiği nesiller bu sahada verimli ve tanınan çalışmalar yapmaktadır. Tabii çıkan arkeologların müzelerde ve kurulacak enstitülerde istihdam edilmesi ve sürekli eğitimlerinin sağlanması şarttır.

ANADOLU’DA ESKİ ESER GEZMEK

İtiraf edelim bizim halkımız tarihi harabeleri yolu düştükçe görür. Kimsenin elinde plan ve rehber de bulunmaz. Türkiye’de bir yerleri hedefleyip sefere çıkmak sadece tercüman rehber eğitimi görenlere ve sınırlı sayıdaki arkeoloji öğrencilerine mahsustur.

Uğradığımız ören yerleri kafalarımızda soru işaretleri yaratır. Sütun başlıkları, bina alınlıkları mesela kemersiz ve kubbesiz yapıların Yunan dönemi, kubbe ve kemerin ise Roma dönemine ait olduğu gibi birkaç özelliği okullarda sanat tarihinde öğrenmediğimiz için karşımızdaki harabenin tarihi serencamı üzerinde de kafalarımızda cevapsız sorular doğar.

Bu soruların cevabını aradığımız ve bulduğumuz zaman gerçekten tarih öğreniyoruz demektir. Çünkü yeni zaman Avrupalı toplumlarına has bir imtiyaz gibi görünen genel anlamdaki tarih öğretimi; müze eşyaları ve tarihi kalıntı incelemesine, yani bize kalan malzeme ve ayrıntının incelenip anlaşılmasına bağlıdır. Kitaptan veya daha kötüsü rastgele konferans ve sohbetlerden kulak doldurularak tarihi sorunların gerçekten kavranması pek mümkün değildir.

Gezdiğimiz harabelerde zihnimizde bazı sorular uyanır. Bu şehirleri ve eserleri, zamanın ve iklimin dışında hangi olaylar ve hangi eller bu hale getirmiştir? Bu tip soruların cevabı muhteliftir ve çoğu da “atmasyon” dediğimiz cinstendir.

Şu gerçek kabul edilmelidir: Türkiye eski eserler yönünden sayıca ve çeşitçe çok zengin bir ülkedir. Bu konuda Mısır ve İtalya onunla yarışır. Mısırın kendi eski medeniyeti tükenmeyen bir hazinedir. Memluklar devri onun üstüne eklenen bir renktir. İtalya eski Yunan medeniyetini güneyinde ve Sicilya’da tanımıştır. Roma medeniyeti ise şüphesiz ki İtalya’da en önemli

eserleriyle ortadadır.

Ama burada bir parantez açalım. Roma medeniyetinin İtalya dışında en görkemli eserleri Anadolu'da ve sonra Suriye'dedir. İtalya çağdaş medeniyeti yaratan bir ülke olarak, Rönesans'ın zenginliklerini hemen her bölgesinde barındırır. Ravenna'da Bizans, Sicilya'da bazı İslami kalıntılar bir serpintidir. Akdeniz'in kuzeyinde İslam medeniyetinin en önemli zenginlikleri İspanya'nın Endülüs bölgesindedir.

Türkiye'de Yunan-Roma döneminin öncesi, yani Hititler, Urartular, Mezopotamya uygarlığının uzantıları çok geniş bir alana dağılmıştır. Bizans medeniyetinin merkezi yapıları bu ülkededir. Üstüne Selçuklu ve Osmanlı uygarlığı en görkemli örnekleriyle gelmiştir. Bugün ülkeyi baştan başa saran Selçuklu kervansaraylarının restorasyonu bir yana, galiba Profesör Ayşıl Yavuz'un bir çalışması dışında tam bir envanterine bile sahip değiliz. Bunların birkaç tane ile sınırlı olmadığı çok açıktır.

Anadolu'ya her yeni gelenin mimar ve ustaları eskilerin tecrübesinden, hatta kadrolarından istifade etmiştir. Temel yapılar korunmuştur. Filistin'de Leda'da Aya Yorgi Kilisesi ile büyük cami nasıl bitişik ise, bizde de Ankara'daki Augustus mabetine bitişik Hacı Bayram Camii nadir örneklerden değildir.

O halde söz konusu olan yıkım nedir? En önemli etken şehirlerin terk edilmesidir. Bütün Batı Anadolu'da liman kentleri, Asya Metropoliti unvanını taşıyan Efes örneğinde olduğu gibi liman ağızlarında kurulur. Bu uygun stratejik konum, şehirleri zenginleştirir, büyütür ama nehrin sürüklediği alüvyonlar birkaç asır içinde şehrin denizle ilişkisini keser. Bataklık ve hastalık şehrin hayatını ve geleceğini karartır, büyük depremler de şehrin takatini tüketir.

Ege kentleri gerçekten yıkıcı istilalar görmemiştir ama zaman ve coğrafya bu yıkımı ifa etmiştir. Batı düşüncesinde zamanlamayı ve coğrafyayı şaşıran tarihçiler; Müslüman Türk istilacıların bu şehirleri yakıp yıkarak bir medeniyeti ortadan kaldırdıklarını söylerler. Oysa Türklerin Batı Anadolu'ya ulaşmaları 13. yüzyıl sonunu bulmuştur. Miladın 4-5- yüzyılı ile 13. yüzyıl arasındaki 800 senenin bu hesap cetvelinden nasıl çıkarıldığını anlamak mümkün değildir. Doğrusu kimse bir bölgedeki çöküntünün tarihini satvetli devirler kadar ayrıntılara eğilip ihtimamla yapmıyor.

Efes Müzesi'ndeki örneklere bakmak yeter; mesela İmparator Augustus ve karısı Livia'nın devasa heykellerinin alnına haç işareti kazınmış ve güya

vaftiz edilmişlerdir. İlk Hıristiyanlar çok tanrılı dünyanın tanrı, tanrıça ve imparator heykellerinin kafalarını kopartmak ve parçalamak için 1000 yıl sonraki Müslüman fetihlerini beklemediler.

Türkler bu kıtaya geldikleri zaman buna rağmen eski şehirleri ıslah etmeyi tercih etmişlerdir. Kullanılan isimlerde telaffuz farklıdır, örneğin; “Eski Hisar” anlamında “Paleokastron=Balıkesir” veya “Kengriyon=Çankırı” veya “Tripolis=Tirebolu” veya “Tefreke=Divriği” gibi. Tanımadığın bir coğrafi ortamda yeni şehir kurmak çılgınlıktır, galiba bu istisna sadece Bursa Yenişehri’nde veya Karaman ilindeki Ermenek’te denenmiştir.

Anadolu baştan başa Helenlerle meskûn bir kıta değildi; öyle olsa biz de Helenleşirdik. Burada sayısız dil ve kavim yaşıyordu. Bu nedenle aslında bilinen tarihin en geç zamanında yani 12. yüzyılda fethi başlayan ülke çok çabuk Türkleşti ve bir müddet sonra yurdumuzun adını “Turchia” veya “Turkmenia” diye Cenevizli ve Venedikli tacirler koydular.

Kıyılarda ve çevre dağlarda en olmadık yerlerde şehirler ve kaleler görülür. Karadeniz dağları ve iç kesimlerde Gürcü ve Ermeni kiliseleri vardır. Bunların çoğunu sıhhatli rehberlerden takip edemeyiz. İlmi envanterler şimdilik burayla ilgilenmemiştir.

TÜRKİYE'DE ÇEVRE TAHRİBATI

1950'lerin Türkiye sini hatırlayan bizim kuşağın "baraj" diye bildikleri Ankara'nın suyunu sağlayan Çubuk Barajı'ydı ve biriken su artık yetmemeye başlamıştı. Ülkenin elektrik ihtiyacını temin edecek kaynaklar sınırlıydı. Kontrol altına alınması gereken, dahası debisi mevsimine göre değişen nehirler sulama için de kullanılır hale gelmeliydi.

Adnan Menderes iktidarında baraj mühendisleri ortaya çıktı. Doğrusu asırlık Teknik Üniversite'nin iyi mühendis yetiştirdiği görülüyordu. Türkiye umut bağlayacağı yeni bir gruba sahipti. Bir müddet sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi kuruldu. Dışarıda eğitim görenler de onlara katıldı. 1950-60 arası Celal Bayar'ın "bizim su müdürü" dediği Süleyman Demirel gençti, bilgiliydi, işini takip ediyordu, barajların başındaydı. Sarıyar Barajı ortaya çıktı. İç Batı Anadolu'nun bu göz kamaştıran eseri elektrik üretiyordu. Hükümet övünüyordu. Ardından Hirfanlı Baraj Gölü teşekkül ettirildi; daha düzenli elektrik ve sulamayı öngörüyordu. Seyhan Barajı iktidarın çok "böyyük" projesiydi. Muhalefet bu büyüklüğün karşısında susmadı; "Suyu tutan dağı ve etraftaki tepeleri köstebekler delince bentler çökecek, sular her tarafı basacak" diye feryat ettiler. Tabii bu olmadı ve baraj projelerine karşı da muhalefetin ciddi bir tenkit ve alternatif proje üretemediği anlaşıldı. Birçok düzeltilebilir yanlış yakın tarihimizde muhalefetin ciddiyetsizliğinden dolayı el değmeden uygulamaya konmuştur.

Bizim gençliğimizin Türkiye'si sıkıntı ve enflasyonla boğuşmaya başlamıştı, bunun önemli bir nedeni uzun dönemli baraj yatırımlarıdır. Keban Barajı doğuyu elektriğe kavuşturacaktı ama batıyı kavuşturduğu açık; bir de baraj çevresindeki her sınıf halk arazi istimlak bedeliyle akçalandı, ne yapacaklarını bilemedikleri bu paraları harcamakta kendilerine yardım

edenler çıktı.

Ünlü Evliya Çelebi'nin deyişiyle; "esnaf-ı melunan-ı menhusan" denen tipler bölgeye akın etti. Su yükselmeye başlayınca insanlar kaybolan köylerini ve mezarlıklarını sabitleşen gözlerle seyrettiler. Derken bugün dahi herkesi dehşet ve hayranlığa düşüren Atatürk Barajı; "Türkiye suyumuzu götürüyor" diye feryat eden Arap devletleri ve sayısız arkeolojik kurtarma çalışmaları ve nihayet yeşeren Harran Ovası...

Uygarlığın bir yüzü tatsızdır ama öbür yandan 1960'lar Türkiye'sinin karanlık kasabaları aydınlandı, hatta köyler elektriğe kavuştu. Sanayinin yapısı değişti, televizyon eğrisi doğrusuyla her eve girdi. Elektriği şelalelerden veya petrolden değil, Ferhat misali dağları betonla örerek elde eden bir toplum olduk.

Mühendislerimiz gururluydu, haklıydılar. İşte insan yapısı ve iktidar hissinin dönüm noktası böylece nihayet ortaya çıktı. İnsanlar durmayı bilmez. Baraj histerisi başlamıştı; bol alüvyonlu sulardan dolayı ancak 20-25 yıllık kullanımı olan barajlar önce eski eserleri, güzelim bahçeleri, fauna ve florası ile yani hayvan ve bitki örtüsüyle Fırat kıyısındaki muhteşem Halfeti'yi sulara gömdü.

Diğer bir projeyle eski çağların Zeugma sı su altında kaldı; Halfeti'ye ses çıkarmayanlar beynelmilel ekran karşısında iyi "show" yaptılar doğrusu. Neydi o bazılarının taktıkları, "rescue team" yazılı pazubentler! Sonra bir yeni baraj projesiyle Hasankeyf beynelmilel bir karşı kampanyaya konu oldu. Asıl facia Çoruh Vadisi'nin sular altında kalacak olmasıdır. Zamanları ve medeniyetleri temsil eden bir sürü orijinal eser, nadir bitki ve hayvan cinsleri yok olacak. Telafi edilemeyecek doğanın yanında, Yusufeli'nin ve vadinin orj inal folkloru, bu folkloru yaratan sevimli köylüler orayı terk edecekler. Barajın üretim süresi de boyu poşu ve kapsadığı alanla pek münasip değil. Artık baraj yoluyla pahalı ve geçici elektrik enerjisi elde etmek çılgınlığından vazgeçmeli; daha ciddi, etkili ve uzun ömürlü üretim sağlayacak kaynakları yaratma konusunda düşünmeliyiz. Türk mühendisleri niteliklidir. İki asırlık eğitim ve birbiriyle rekabet eden tanınmış eğitim kurumlan Sibirya'yı, Orta Asya'yı, Ortadoğu'yu fetheden projeleri gerçekleştiriyorlar. Mesleklerini biliyorlar.

Ama şurası gerçek, beş sene Gümüşsuyu'nda, Maçka'daki okullarında okuyanlar Galata Köprüsü'nü geçip eski İstanbul'un zenginliklerini taramış değillerdir. İçlerinde Ayasofya ve Süleymaniye'ye gitmeyenler vardır.

Bazıları için maalesef geldikleri güzelim kasabalar sadece sıkıntı ve bakımsızlık demektir. Mimarisiyle ilgilendiklerini söyleyemeyiz.

Projelerinde ve hesaplamalarında o toprağın altı ve üstünü çok hesaba katmazlar. Nitekim bazı ünlü mimarlarımız için de İstanbul'un ahşap konaklarının gençliklerinde oda oda kiracı olarak oturdukları sıkıntılı günlerle eşanlamlı olması gibi. Onlar için Süleymaniye sıkıntılı gençliktir. Fatih'i dönmemecesine terk etmişlerdir. Projelerinde ve düşünce dünyalarında bunlar güzellik değil, sıkıntılı unsurlar olarak yer alır.

Trakya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yeni kurulan üniversitelerin arkeoloji bölümleri için örnek sayılacak bir çalışma başlattı. Bergama civarındaki Allianoi... Roma çağının Batı Anadolu'sunda çok ünlü bir kaplıcaydı. Roma tedavi sisteminin nadide örneklerini her yanında görüyorsunuz. Allianoi kaplıcalarının geçirdiği ilk tahribat Özel İdare eliyle oldu. Şimdi ise yakınında yükselen baraj buraları da yutacak ve o güzel çevre bir daha görülmeyecek. Dr. Ahmet Yaraş ve ekibi hiç yüksünmeden her gelene kalıntıları gösteriyor ve barajın durdurulması için talepte bulunuyor. Çevreye dikkat ediyorlar ve restorasyona önem veriyorlar. Kampanya afişleri her yeri sarmış. Doğrusu Roma uygarlığının her iyi korunmuş kalıntısı bizim gibi imparatorluk çocukları için bir görev olmalı. Ecdadın fethettiği ülkenin güzelliğini de hissetmeliyiz. Çünkü burası çok güzel bir yurt parçası. Allianoi faciasından dönüş yok gibi. Üretilecek enerji de zamanı ve miktarı itibarıyla hiç de alkış tutulacak şey değil. Bu baraj isterisinden kurtulmanın zamanı geldi. Lütfen artık güzellikleri gömmeyecek, muassır teknolojilerden istifade edelim.

KONSTANTİN SURLARI

İmparator Büyük Konstantin 330'da şehrin kuruluşunu ilan etti. Küçük Bizans'ın ismi sonraki asırların uydurmasıdır. Konstantinopolis ismi İslam ve Türk dünyasında da Konstantiniyye olarak benimsendi.

Bu şehrin bugün bilinen kara tarafı surları 5. yüzyılda İmparator Theodosius tarafından inşa ettirildi. Bu surlar hiç şüphesiz ortaçağların en kudretli askeri savunma tesisiydi. Bir yüzyıl boyu Konstantinopolis'i savunan Konstantin surları terk edildikten çok kısa süre sonra temellerine kadar yok oldu.

Bu surların nereden geçtiği hakkında sadece tartışma vardı. Tek delil Zeyrek'te, caddenin kenarındaki tuğla örme duvarlardı. Onlara bile yangın duvarı diyenler vardır. Bütün ünlü Bizans uzmanları İstanbul şehrinin alanı ve yerleşme yoğunluğu üzerinde -bazıları çok gülünç olan- tasvirler yapmışlardır. Hatta bazıları nüfusu bir milyona çıkartmıştır.

Arkeoloji tarihinde bazı kazılar önemli yanlışları düzeltir. Şunu iftiharla belirtmek gerekir ki Marmaray projesi sayesinde, Yenikapı'nın az ötesinde, Langa bostanlarını geçtikten sonra biraz daha batıdaki şantiye kazısıyla Theodosius Limanı ve Konstantin surları ortaya çıktı. Şehrin geç antik çağdaki, yani 4 ila 6. yüzyıllardaki tarihi topoğrafyası üzerine çarpıcı bir bilgi edindik.

Kazılarda gemicilik tarihi bakımından önemli keşiflerde bulunuldu. 6. yüzyıldan kalma gemiler ortaya çıktı. Bunların korunması önemli ilmi yatırımları gerektiriyor.

Liman Osmanlı dönemine kadar muhtemelen Bayrampaşa Deresi veya eski Lykos'un alüvyonuyla dolduğundan, burada Osmanlı tekneleri bulunamaz. Fakat Osmanlı dönemi için önemli bir buluş daha var. 17'nci yüzyılda buraya

yerleştirilen bir Ermeni Mahallesi de ortaya çıktı.

Marmaray, İstanbul'un ulaşımını kolaylaştıracak büyük bir proje. Ancak Sirkeci-Yenikapı arasında ilerledikçe yeraltında kalan bu gibi çarpıcı hazinelere toslamaya hazır olmalı. Bu büyük imtihanı acaba tarih şuuruna sahip uygar bir milletin sabrı ve fedakârlığı ile başarılı bir şekilde atlatacak mıyız, yoksa kabalık ve yıkıcılık mı yapacağız.

Bazıları, "Adam sen de, buradan çıkacak Rum eserleriyle mi uğraşacağız?" diyebilir. Ama daha ilk aşamada karşımıza çıkan 17. yüzyıl Osmanlı konut mimarisinin örneğinden de anlaşılıyor ki, Marmaray kazıları sırasında Osmanlı İstanbul'u ve bugünün Türkleri için çok önemli olan yeraltı hazineleriyle karşılaşacağız. Kaybolan mezarlıkların şahideleri bunlardan bir kısmıdır. Merak ediyorum, bunları acaba ne kadar dikkatle toplayıp tasnif edecek ve değerlendireceğiz.

Biz Bizans dediğimiz Konstantinopolis'in varisiyiz. Onun haritasını çıkarmak uzak Batı'da yaşayan Germenlerin, Frankların, Lombardların torunlarının işi olmamalıdır. Üstelik bunların bazıları çok saygın olsa da, bazıları dişe dokunur şeyler söylememiştir. Bu muhteşem İstanbul'un Osmanlı devrini de, Osmanlı öncesi devrinin eserlerini de biz bulmalı ve biz değerlendirmeliyiz.

MÜZEYE ÇEVRİLEN CAMİLER

Fatih, Çarşambadaki Fethiye Camii veya Pammakaristos diye bildiğimiz, Bizans'tan kalma kilisenin yan tarafındaki şapel müze olarak ziyarete açıldı.

1261 yılında büyük şehirde Venediklilerin başını çektiği rezil bir Haçlı istilası sonucu kurulan (1204) ve yarım asır süren Latin İmparatorluğu dönemi kapanmıştı. Konstantinopolis'in Haçlıların eline geçmesinden sonra İznik'te sürgünde kurulan devletin Mikhail Palaiologos komutasındaki Roma İmparatorluk kuvvetlerinin şehre yürümesi ve zaferle surların içine girmesiyle Konstantinopol kurtuldu. Bizans daha doğrusu Doğu Roma tarihte böylesine birkaç Rönesans yaşamış, istilacıları surların önünde veya 126l'de olduğu surların içinde püskürterek kurtulmuştur.

Eskiden burada bulunan harap bir kilise yıktırılarak yerine zaferin getirdiği havayla Pammakaristos adını taşıyan bir kilise yapılmıştır ki tipik bir Paleolog dönemi eseridir. Tuğla tonozlar üzerinde, çatının ortasında ve kenarlarında silindirler üzerine oturan kubbeler, daha doğrusu kubbecikler; kuşkusuz Ayasofya'yı, İtalya'da Ravenna Katedrali'ni inşa eden bir büyük geleneğin takipçisi olmaya yetmiyor ama bunların da kendine özgü bir şirinliği vardır. Bir ihtişamı değilse de, ihtişamlı bir dönemin zayıf ama zarif mirasçılarını temsil eder.

Bu dönemin mozaik sanatlarında bir canlanma söz konusudur ve İtalyan Rönesansı'nın etkileri görülür. Doğrusu Kariye kadar olmasa da Pammakaristos'un mozaik ve freskleri kayda değer güzelliktedir.

Pammakaristos fetihten sonra kilise olarak bırakılmış, hatta bir rivayete göre İstanbul Rum-Ortodoks Patriki'nin ikametine tahsis edilmiştir. Ne var ki III. Mehmet zamanında, 1596'da Paleologlardan kalan bu kilise bir fermanla terk edilmiş, aşağıda Fener semtinde Aya Yorgi ye taşınmıştır.

Pammakaristos'un adı da Fethiye Camii'ne çevrilmiştir.

İstanbul'da bir tanesi hariç (Maria Muhliotissa-Moğolların Maria'sı), kilise olarak kalan bina yoktur. Bizans devri kiliselerinin en güzelleri camiye çevrilmiş, azalan Hıristiyan nüfusu dolayısıyla öbür kiliseler de yıkılmış, kaybolmuştur. Eğer cemaati kalmamışsa önemli eserler camiye çevrilerek korunuyor. Pammakaristos Kilisesi de fetihten 150 yıl sonra Fethiye Camii adını alarak bu kervana katılmıştır. Fethiye Camii'nde kilisenin ana bölümü Müslümanların ibadetine tahsis edildiği halde, kenardaki şapel ibadet yapılmasa da hep olduğu gibi muhafaza edilmiştir ve bu yüzden bina kendine özgüdür. Yani kilise ve cami yan yanadır. Kültür Bakanlığı'nın uzun yıllar sürse de bu binayı onarması, şehrin geçmişi için bir nimettir. Zira, ben dahi 40 yıl boyunca burayı gezmek için her seferinde çok uğraştım; işin yoksa anahtar ara, Ayasofya'ya kadar git gel.

Pammakaristos yani Fethiye Camii tıpkı Chora gibi Ayasofyaya bağlı. İstanbul'un fethiyle Hıristiyan Romanın yerini Müslüman Roma ya bıraktığının resmi Ayasofya'dır. O, İslam dünyasının bir numaralı camisiydi. Müze haline getirilmesi genç Türkiye'nin medeni ve kültürel bir fedakârlığıdır ve yegâne uzlaşma örneğidir. Bunu da önemli örnekler izledi. Surlardaki Chora Manastırı yani Kariye Camii'nden sonra Pammakaristos üçüncü örnektir.

Vefadaki Molla Gürani veya Kilise Camii'nin ise bir kısım mozaik ve fresklerinin caminin havasını bozmayacak şekilde açılması mümkündür. Bilmeden harap olmuş diye yazılan bu eski kiliselerin son Bizans Paleolog döneminin en iyi örnekleri olduğu açıktır.

Kiliseler, fetihten hemen sonra camiye çevrilmedi. Cemaatin azalması beklendi. Yerli Rumlar; kilise olarak hayatına devam eden bir tek mabede sahiptir. Maria Muhliotissa yahut Moğolların Maria'sı denen son Paleolog eseri kilise Fener dedir. İlhanlı Moğollarına gelin giden Prenses Maria, kocası Abaka Han bir isyan sonucu öldürülünce geri dönmüş ve bu kiliseyi yaptırmıştır. İstanbul Rum Ortodoks kiliselerinin çoğu Osmanlı döneminde yaptırılmıştır.

Birtakım büyük kiliseler de camiye çevrilmiştir. Buralardaki eserlerin çoğunun bu yolla korunduğu açıktır. Ayasofya 19. yüzyılın ortasında Fossati kardeşlerce restore edilirken, mozaiklerin korunduğu görülmüş, Sultan Abdülmecit'in mali desteğiyle nefis bir kitap basılmıştır. Ne var ki bu albümün sonraki birkaç Avrupa baskısında Sultan Abdülmecit'e teşekkür

edilen ithaf sayfası yer almamaktadır. Bu acaba basit bir ihmal mi?

Onarımı hâlâ bitmeyen ünlü Pantokrator Kilisesi veya Osmanlı döneminde anıldığı adıyla Zeyrek Camii, şehrin önemli bir eseridir ve restorasyondan sonra uzun tarihini belirtecek şekilde bir-iki panonun narthek bölümüne konması, bir-iki mozaiğin teşhire açılması gerekir. Burada caminin karakterinin korunmasının önemli olduğunu belirtmek şart.

İstanbul'da Ayasofya'ya bağlı olan ve camiden müzeye çevrilen bu eski kiliseler yeni Türkiye'deki toleransın dünyada tek örnek olduğunu gösterir. İspanya'da, Sicilya'da böyle örneklere rastlanmaz. Bu toleransımızdan da rahatsız olmaya bir neden yoktur. Sadece durumu bilelim, yeter.

SARAYLARIMIZ

Saraylarımız, son beş asırlık tarihimizin en önemli ve yaşayan belgeleridir. Maalesef Türk tarihi bu konuda günümüz insanına cömert bir miras bırakmamıştır. Topkapı Sarayı'ndan önceki Edirne sarayı harabe halindedir. Bursa Sarayı namalumdur, yeri dahi tartışmalıdır. Selçuklulara ait Konya'daki saltanat sarayı sadece Alâeddin tepesindeki bir duvar kalıntısından ibarettir. O kalıntıyı da iyi koruyamadığımız açıktır. Beyşehir'deki Kubad-Abad yazlık sarayının Prof. Dr. Rüçhan Arık'ın kazılarıyla mahiyeti ortaya çıkmıştır.

Saray mirasımız korunamamıştır. Bu hazin durumda Türk hükümdarlarının, tekrarlanan yavan hükümlerin aksine, saraylardan çok camilere, medreselere, kervansaraylara, kışla, hamam ve köprülere önem vermesinin payı büyüktür. 12. yüzyıldan beri ayakta kalan muhteşem kervansarayların yanında bir hükümdar sarayı bile yoktur. Hükümdar sarayları daha mütevazıdır ve zamana dayanamamışlardır.

Sivil mimari dediğimiz hususi konaklar da böyledir. Bursa'da Fatih'in doğduğu köşk denen bina dışında İstanbul'daki en eski konak İbrahim Paşa Sarayı'dır. 17. yüzyıl sonuna ait Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ise devletle kalabalık sayıdaki varisler arasında süren manasız pazarlık yüzünden, neredeyse Boğazın sularına gömülecek.

Genellikle 19. yüzyıl sarayları ve kamu binaları ayakta kalmıştır ama 19. yüzyıla ait konakların da pek azı yaşamını sürdürebilmektedir. Bunları bırakınız Avrupa ve Rusya'nın burjuva ve aristokrat sınıf binaları, hidivler devrindeki Mısırlı zenginlerin konaklarıyla dahi mukayese edemeyiz. "Hırsız ve soyguncu Osmanlı yönetici sınıfı" nasıl tekrarlanan bir slogan haline gelmiştir ki ismi geçenlerin torunları bile o binalarda oturamıyor.

Topkapı Sarayı'nın bazı bölümleri diğer kamu kuruluşlarına veya Tarih Vakfı gibi sivil kuruluşlara devredilmiş. Bunlar sorumsuz işlemlerdir. Selçuklu devrinden önceki Türk tarihini Emeviler ve Abbasiler devrinin kalıntıları kadar olsun aydınlatacak eser pek yoktur.

II. Abdülhamid'in saltanatıyla özdeşleşen Yıldız Sarayı mali imkânsızlıklar ve kısmen bilinçsiz koruma politikaları yüzünden dağınık kuruluşlarca paylaşılmıştır. 31 Mart vakasından sonraki Yıldız Sarayı yağmasında bu mimari ünitenin ne derece zarar gördüğünü bilemiyoruz. Bu gibi değerlendirmeler ciddi envantere ve tespit raporlarına dayanarak yapılır. Fakat sarayın II. Abdülhamid devrinde oluşturulan zengin koleksiyonları ve bilhassa Balkanlar ve Ortadoğu halklarının yakın tarihi için birinci derecede önemi haiz resim albümleri İstanbul Üniversitesi'ne devredilmiştir.

Bunların ne kadar iyi korunabildiğini burada söz konusu edecek değiliz. Lâkin mevcut kütüphanenin ilim âleminin istifasına sunulmasında halen tehir ve terahi yani geciktirme ve geçiştirme vardır.

Dolmabahçe Sarayı dış görünüşündeki zarafet ve Boğaziçi'nin kazandırdığı ihtişam dışında çağdaşı Avrupa sarayları ile mukayese edilemeyecek bir hacim ve tevazudadır. Bu saraydaki hayat da adeta Topkapı Sarayı'nın ananesini muhafaza etmiştir. Yani sıkışık bir düzen, disiplinli bir hayat hakimdir. Bilhassa Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz zamanlarındaki israf gürültüleri Sultan Abdülhamid devrinde adamakıllı tutumlu bir saray hayatına dönüşme nedenidir.

Çırağan Sarayı geçirdiği yangından sonra harabeye döndü ama daha beteri, hizmet verdiği I. Meclis-i Mebusan'ın faaliyeti ile ilgili bütün arşivi de kül oldu. Çırağan Sarayı meşum bir saraydır. İçindeki Feriye Karakolu bugün restoran olarak kullanılıyor. İntihar mı cinayet mi? Tartışmaları halen sürüyor.

Sultan Abdülmecid saltanatının yarısını muhtelif yerlerde yaşayarak geçirdi. Dolmabahçe Sarayı dışında, Ihlamur Kasrı gibi bir av köşkü, Haliç'i ve Marmara'yı seyretmek için Çarşamba'da Sultan Selim Camii yanındaki küçük köşk ve Topkapı Sarayı içindeki küçük Mecidiye Kasrı onun devrinde yapıldı. İstanbul'u seyretmeyi severdi. Bunlar bir imparatorluk için israf değildir. Almanya'daki küçük dükalıklarda bile daha fazlası yapılırdı.

SOKAK İSİMLERİ

Yunan muharebesinde 1896 yılında şehit düşen ve Alasonya kazasında defnedilen Abdülezel Paşa'nın hatırasını yaşatmak için cumhuriyet devrinin İstanbul Belediyesi, Unkapanı Gazi Meydanı ile Fener İskelesi arasında kıyıya paralel ana caddeye onun ismini verdi.

Bugün bu işlek caddenin Haliç tarafı doğrudan yeşil saha haline getirildi. Günümüz İstanbul Belediyesi ise onun ismini kaldırdı ve Kadir Has Caddesi yaptı. Muhtemelen Cibali Sigara Fabrikası'na kurulan üniversite yönetiminin talebiyle bu işlem yapıldı.

Abdülezel Paşa kayıtlara göre 1831 yılında Konya vilayetinin Hadım ilçesinin bir köyünde doğdu. Zekası sayesinde okuma yazma dahil kendini yetiştirdi ve 16 yaşında orduya nefer olarak girdi, İmparatorluğun öbür ucuna gönderildi. Arabistan ordusundaki başarılarıyla yükseldi, subay oldu. Kırım Savaşı'na katıldı, Karadağ ve Girit isyanlarında şecaatini gösterdi. 1876'da Sırbistan Savaşı'nda Aleksinaç mevkiinde cesurane ve fedakarca çarpışmasıyla şöhret kazandı. Plevne Savaşı'nda Gazi Osman Paşanın en yakını, en güvendiği kumandan ve silah arkadaşıydı. Yunan Savaşı'nda 17 Nisan 1896'da Pınartepe mevkiini almak için yaptığı hücumda askerlerinin başında şehit düştü. İsmi büyükşehrin kütüğünden silinen şehidi muhterem askerin kısa tercüme-i hali budur.

Bu ismi kim küçümsüyor veya rahatsız oluyor bilemiyorum. Caddeye Kadir Has'ın ismi verilmiş; yetmez Haliç'e de Kadir Has Körfezi denilsin, Marmara Denizi'ne de birinin adını verelim. Telaffuz edemediğimiz, manasını bilemediğimiz Azapkapı'ya da Şenkapı adını verelim! Çünkü birçok kimse deniz neferlerine verilen Azep adını ve Azepkapı'yı Azapkapı ve azap çekilen yer diye düşünüp rehber kitaplarda dahi İngilizceye öyle

tercüme ediyor.

Bir toplum cahil ya da fakir olabilir ama had bilinmezse parlak bir gelecek beklenemez. Maalesef bu toplum 19 Mart 1920'de işgalcilerin şehit ettiği efradın Şehzadebaşı Karakolu'nu, onun yanıbaşındaki yeniçeri acemioğlanlarının kışla odalarını yıkıp Saraçhane'deki mendebur belediye sarayını yaptı. Aynı zihniyetin devam ettiğini Abdülezel Paşa Caddesi'nin ismini silmekle de gösterdi.

Üniversitenin hemen önündeki sokağa veya başka bir caddeye Kadir Has ismi verilebilir. Bizzat o muhteşem güzel bina Kadir Has Üniversitesi ismini taşıyor. Binaenaleyh bu kavmin kimliğini ve imparatorluğun tarihini temsil eden bir ismi silmemiz için hiçbir geçerli neden yok. Bu kadirbilmezlik ve hadsizliğin derhal tashihi gerekir.

Büyük şehirlerde sokak ve mahalle isimleri değiştirilmez. Fransız İhtilaline rağmen Paris ve diğer Fransız şehirlerinde kraliyetten kalma isimlerin hepsi yürürlüktedir. Hatta General Charles de Gaulle'un isminin verildiği meşhur Etoile yani burç tak-ı zaferi birlikte anılır; aynı şekilde Charles de Gaulle Havaalanı'nın adı olan Roissy mevkii de.

Şehirlerin kimliğini ve ananesini isimler belirler; Moskova'nın ve St. Petersburg'un ihtilalde değiştirilen isimlerinin çok azı hariç, eskiye dönüldü. Ne var ki İstanbul halkının yukarıda zikredilen tipte isim değişiklikleriyle pek ilgisi yok. İnsanlarımız bilmiyor, bilse de üstünde durmuyor. O zaman da hiçbir makamın açıklama yapmasına gerek kalmıyor. Uyarılmayan veya yönlendirilmeyen yönetimi tenkit de mümkün değildir. İstanbul'un sokak, meydan ve mahalle isimlerinin tespitinin zamanı çoktan geldi.

V.
EĞİTİM SİSTEMİMİZ

DEĞERLENDİREMEDİĞİMİZ MİRAS

Medeniyetler zaman içerisinde değişir; insan toplumlarının dünyadaki üstünlüğü ilişkilerinin ve teknolojik güçlerinin zaman içerisinde değişmesidir. Medeniyet değiştirilemediği ölçüde, toplumunu eriten bir ateşten gömlek gibidir. İnsan toplumu çevreye uyumla yaşar; çevreye uymak için verdiği savaş onun yaratıcılığıdır, yani kültürüdür. Kuşkusuz her insan toplumu bu büyük görevi aynı kabiliyet, güç ve dirençle gerçekleştiremez. Bu nedenle farklı çevreler, Alman Yeni-Kantçı düşünürler ve izleyicilerinin Kulturkreis-kültür çevresi diye adlandırdıkları farklı oluşumlardır. Her kültür çevresi tarih içinde özgün hayat mücadelesi ve gelişimiyle göze çarpar. Bir dönemin parlak konumdaki bir toplumu; kültürel işleyişini ve işlevlerini yenileyemezse karşılaştığı sorunları çözemez ve erir. Açık örnek; 1899 yılının Fransa'sı dünyayı aydınlatıyordu, 1999'da ise bu konumda bir Fransa göremezsiniz.

Toplumlar coğrafyaları, kendilerini tayin eden dilleri ve yaşadıkları olayla tarih çizgisi üzerinde kimliklerini oluştururlar. Hiç kuşkusuz Türk kavmi uzun tarihi içinde geniş bir coğrafyada var olmuştur. Sahip olduğu dil ve yaşadığı yaygın mekan-zaman içindeki yolculuğunu tayin etmiştir ama ecdadın hayatını kuran ve renklendiren asıl seçimler kültürel varlığımızı oluşturur.

19. yüzyılın Türk toplumu yeryüzü tarihinin en büyük devrimini yaşayan yerkürenin devlerine karşı varlık mücadelesi vermiştir. Burada toplum tarihini tasvir edecek değilim; 19. yüzyılın sadece iki portresine işaret etmeliyim. Mısır Çarşısı'nın fakir kapıcısının oğlu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun unutulmaz sadrazamı Mehmet Emin Ali Paşa; devlet adamlığı, kültürü ve Babıali'de öğrendiği Fransızcasıyla herkesi hayran eden

büyük adam... Gene aynı çarşıda fakir bir çırakken 19. yüzyıl Türk toplumuna muallimlik eden Ahmet Mithat Efendi... Ahmet Cevdet Paşa, Şemsettin Sami, Ahmet Vefik Paşa; birisi Paris Saint Louis lisesinde, diğeri Fatih medreselerinde, öbürü Balkanlardaki mekteplerde yetişen ve toplumlarının muasır kültürünü inşa eden adamlar... Misyoner okullarına karşı fetva ve kışkırtmayla değil, Galatasaray Lisesi gibi, Darül Muallimat gibi okulları ve Bursa'da tiyatroyu kurarak direnen savaşçılar...

Yeryüzündeki toplumları sınıflandırmak için birçok kıstas kullanılır. İktisatçılar milli gelir düzeyi ve üretim kapasitesinden, eğitimciler eğitim düzeyinden, meslek dağılımından, bazıları savaş yeteneğinden söz eder. Ama bir kıstasın kullanıldığını pek görmedim. Zamanlar ve mekanları gözleyen ve yorumlayan az sayıdaki toplumun yanında başkaları tarafından gözlemlenen ve yorumlanan toplumlar ayrımı da yapılmalıdır. Yerkürede az sayıdaki bazı toplumlar; iktisadi ve askeri güçlerinden çok bu alemdeki toplumların tarihini ve coğrafyasını bilmek ve yorumlamakla temayüz edenlerdir. Batı Avrupa toplumları hâlâ bu niteliğe sahiptir.

1930'ların fakir, endüstrisiz, az nüfuslu ve tahılla beslenip incir, üzüm, tütün satarak geçinen Türkiye'sinin, gözlenen ve yorumlanan ikinci sınıf toplumlardan değil, birinciler arasında yer alma iddiasında olduğu görülür. Daha doğrusu bu iddia ve heyecan, Atatürk'e ve bir grup arkadaşına aitti. "Türk tarihini araştırmak" diye adlandırılan faaliyet aslında yeryüzündeki insan toplumları arasında geniş bir coğrafyaya ayrılan bir kavmin tarihteki macerasını inceleme ve giderek dünya tarihinin bir yorumunu yapma isteğine dayanıyordu. Bu saygın bir çabadır. Çağdaş Batı'nın ulaştığı en yüksek noktada bayağılaşması ve canavarlaşmasıyla kendi münevver evlatlarını boğazladığı bir dönemde; Sinolog, Hindolog, Mezopotamya tetkikleri uzmanları, Hititologlar, Rohde gibi eski Yunan-Roma öğretmenleri ve benzeri seçkinleri Türkiye'ye celbeden ruh, böyle bir iddiaya oturur. Dönemin Başvekalet ve Hariciye Vekaleti binasından daha görkemli bir fakülte yapıldı. Dil Tarih'in mimarı ünlü Bruno Taut idi. Tahılla geçinen fakir cumhuriyet, mesela Bizans araştırmaları için dışarıya öğrenci yollamıştı. Bugün bu dal Türkiye'de yok bile...

1947 yılının meşum üniversite olayları da gösterdi ki, Türkiye'de iktidar çevreleri Atatürk'ün bu büyük iddia ve heyecanını anlayamamıştır. Hâlâ da Türk akademi dünyası bu yolda topal adımlarla ilerlemektedir. Geçtiğimiz zaman içerisinde Türkiye mühendislikte, tıpta, sanayide büyük hamleler

yapmış; cumhuriyet kurulduğu döneme göre çok ileride bir maddi kudrete sahip olmuştur. Ama kültürel alanda eski atılım ve heyecanın bulunmadığı ve bir zamanlar çölde bir nehir gibi patlayan Kemalist dönem kurulularının hızının kesildiği açıktır. Bu nehrin buharlaşıp yok olmasını istemiyorsak bütün akademik politikalarımızı değiştirmek ve yeryüzünün kültür ulusları arasında yer almak zorundayız. Bir üniversitede mühendislik bölümü kadar klasik dillerin Hindistan, Ortadoğu ve Afrika araştırmalarının da önemli olduğunu anlamak gerekir. Ulusal tarih bilinci yerküreyi bilmekle oluşur.

EĞİTİM SİSTEMİMİZ VE SINAVLAR

Bir zamanlar Türkiye'de İstanbul Üniversitesi vardı. İstanbul Üniversitesi'nin dışında Mühendis Mektebi, Sanayi-i Nefise denen güzel sanatlar okulu, pek tabii harp okulları gibi yerler vardı. 1925'te Ankara'da, gelecek hukuk devrimine yararı dokunsun diye bir hukuk mektebi ve Almanya'dan kaçan hocaların desteğiyle yine Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu. Derken aynı yerde Musiki Muallim Mektebi ve İstanbul'dan nakledilen Mülkiye Mektebi ortaya çıktı.

Üniversite dışında bu saydıklarımızın hepsi mahdut öğrencili kurumlardı; bizzat Ankara Üniversitesi kurulmadan önce Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi gibi bazı akademik öğretim ve araştırma kurumlan teşkil edilmişti.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nı 18 milyon nüfusla yaşadı. Halkın yüzde 85'i köylerdeydi. Bu ülke ilk okul devrimini yaşamak zorundaydı. Büyükşehir İstanbul'daki birkaç ünlü liseye, Kabataş, Galatasaray, İstanbul Erkek, Haydarpaşa, Vefa; Kandilli, İstanbul Kız, Erenköy; birkaç ünlü yabancı ve Ermeni Esayan, Rum Zapyon, Fener Erkek Lisesi ve Musevi Alyans gibi yerli gayrimüslim liselere ilaveten, Anadolu'daki bazı öğretim merkezleri gibi ünlü kurumlarını -ki bunların başında Ankara'dakileri, sonra Konya, Kastamonu, Bursa, İzmir, Adana, Sivas, Erzurum, Trabzon ve Afyon liselerini- saymak gerekir.

Ortaokul ve lise öğretim kurumlan sayı itibariyle muhafazakardı. Öğretim kalitesi, öğretmen ve öğrenci ilişkisi de başkenttekinden ve İstanbul'dan hemen hemen hiç farklı değildi. Bir örnek; Balıkesir Öğretmen Okulu nda Abdülbaki Bey (Gölpınarlı) hocaydı, Halil de (İnalcık) onun talebesiydi. Pertev Naili (Boratav) Konya Lisesi'ne tayin edilmişti. Ankara Kız Lisesi, Kandilli Kız ve İzmir Kız Lisesi geleceğin profesör deposuydu.

Türkiye’nin irfan hayatı belirli sayıdaki liseler, tek üniversite ve birkaç yüksek okul gibi minyatür eğitim kurumlan ile yürüyordu. Derken İstanbul’da Teknik Üniversite teşekkül etti; daha doğrusu bu ismi almadan İstanbul Teknik Üniversitesi olacak Mühendis Mektebi çoktan o kaliteye ulaşmıştı.

Yükseköğretim kurumlarına öğrencilerin imtihanla girmesi söz konusu değildi. Az sayıda lise mezunu bankalar ve devlet tarafından kapışılıyor, yedek subaylığını yapınca her mevki bunların önlerinde açılıyordu. İçlerinden üniversite okuyacak takati olanlar, Tıbbiye dahil her yere giriyordu. Kalabalık sınıflar bir tek İstanbul Hukuk’ta vardı, o da aşırı kalabalık değildi.

İmtihanla talebe alan sadece iki öğretim kurumu vardı; İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara’daki Mülkiye Mektebi veya Atatürk’ün koyduğu adla Siyasal Bilgiler Okulu... İki okulun da giriş imtihanları yazılıydı. Okulun hocaları kâğıdı değerlendiriyordu ve girenlerin çoğu yatılıydı. Bunlar memleketin en kabiliyetli gençleriydi.

1956’da ODTÜ, TBMM yanındaki barakalarda eğitim hayatına atıldı. Burada İngilizce eğitim yapılıyordu. Kısa zamanda makbul bir kurum oldu. O da özel giriş imtihanı yapmak zorunda kaldı; 1960’tan sonra ise her kurum özel giriş imtihanı yapmaya başladı ve bunun çıkar yol olmadığı anlaşıldı.

Milli Eğitim Bakanlığı’nın bünyesinde aklı başında insanların hayata geçirdiği bir test bürosu vardı. O vakte kadar sadece yerli veya yabancı bazı ortaokullara uygulanan test sistemini geliştiriyor; o kadarla da kalmıyor, üstün zekalı çocukların veya sanata kabiliyetlilerin seçimiyle uğraşıyordu. Kaçınılmaz olan genel üniversite giriş imtihanlarının hazırlanmasına Hızır gibi yetiştiler. ODTÜ gene ayrı imtihan yapmakta ısrar ediyordu. Benim kuşağımdan bazıları, mesela ben, hem iki sene okuduğum Sankt Georg Avusturya Lisesi’nde test imtihanına katıldım, hem de Atatürk Lisesi’ni bitirdikten sonra merkezi sistem ve ODTÜ’nün müsabaka imtihanlarına girdim.

Bugün emekli olmaya hazırlanan profesörler bile hayatlarını test imtihanı ile geçiren gruptandır. Teknik eğitim düşünülmediğinden herkes üniversiteye yığıldığında DTCF ve Edebiyat Fakültesi gibi beynelmilel kurumlar alenen çöküntüye girdiler.

Test usulü imtihan tıp ve psikoloji uzmanlarının dediği gibi deha sahibi çocukların aleyhinedir. Türkçe üsluba hatta hiçbir dilin üslubuna değil, kutu doldurmaya önem verilmektedir. İki-üç yıl süren dershane eğitimi öğrencinin

en verimli zamanında onun sanatla, müzikle, edebiyatla, resimle, sanat tarihiyle, hatta sporla bile ilgisini kesmektedir. İfade güçleri acınacak hale düşmektedir ve üstelik üniversiteden sonra genel kültür verecek, onları canlandıracak ara eğitim kademeleri de düşünülmediğinden ortaya çıkan kuşakların uzman olsalar da geniş bilgili olamayacakları açıktır.

1,5 milyonu değerlendirecek alternatif bir imtihan sistemini önerecek var mı? Hiç kimse lise notlarının değerlendirilmesinden bahsetmesin. Bazı katsayılar ve boş geçen derslerden alman notların öbürkülerle aynı torbaya konması adaletsizliktir.

ÖSYM sayesinde Türk üniversiteleri Balkanlar ve Ortadoğu'nun aksine kayırmadan uzak, en adil sistemin getirilmesini sağlamıştır. Hatta ilk iki sene Orta Asya cumhuriyetlerimizden gelen torpilli öğrencilerimiz de ÖSYM sayesinde nitelik değiştirmiş, Türkiye üniversitelerinde fevkalade nitelikli Orta Asya gençleri okumuştur. Eğer sonuçlara itaat edilirse memuriyet imtihanlarında da olumlu sonuçlar elde edilir.

İmtihan zamanı seçimlere denk gelince buhran içindeki gençlerin ve onların yaralı ebeveynlerinin aklını çelmek için siyasilerimizin "ÖSYM kaldırılacaktır" vaadine tavuklar bile gülmeli. Kaldıracağınız sisteme ne gibi bir alternatif sunuyorsunuz, onu görmedik. Belki 5-10 yıl içinde dışarıdan; yani Hindistan, İsrail, Rusya ve Macaristan gibi ülkelerden öğretmenler getirilir ve eğitim bütçeleri bugünkü sefil konumuna göre yükseltilirse bu kara talihimiz değişmeye başlar. Zira 70 milyonluk bir ülkede 1,5 milyon insanın filoloji, arkeoloji, işletme, idari ilim gibi dallara yığılması akıl işi değil. Bize bugün için lazım olan tabipten çok tıp adamlarının bulamadığı tıbbi alet teknisyenidir. Ciddi olarak bu konuya eğildiğimiz takdirde çözümüne 50 yıl değil, 10 yıl yeter.

[←]

1.Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 2 (1876-1938), Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk Dönemi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

[←]

2.Sir Thomas W. Arnold, *The Caliphate,* Clarendon, 1924.

[←]

3.General Nurettin Türsan ısrarlarım sonucu hatıralarını yazdı. Nurettin Türsan, *Anılar*, Arma Yayınları, 2009.

[←]

4.Mümtaz Arıkan, *Tarihte Bugün*, s. 56.

[←]

5.Bunun garib örnekleri var; Dostoevski ünlü romanının sevimli karakteri Dağıstanlı Ali’ye "Tataria Ali" der. Stalin dahi Azerilerden *Tatar* diye bahseder, Milliyetler komiseridir ve rapor kaleme almıştır.